

Ч. Х. СПЕРДЖЕН

БЕСІДИ ІВАНА ПЛУГАТАРЯ

З англійської мови переклав

Д. Марійчук

Накладом
Християнського Видавництва «Дорога Правди»

Торонто — 1964 — Чікаго

ВИДАВНИЦТВО "ДОРОГА ПРАВДИ" Ч. 28

Ця книжка виходить у світ при частинній фінансовій допомозі брата А. Маяка з Ляшін, Канада

Impreso en la imprenta Frey Engelhardt, Buenos Aires 549, Villa Ballester, prov. Buenos Aires Argentina

ЩОДО ВИДАННЯ

«Бесіди Івана Плугатаря» були написані великим англійським проповідником Ч. Спєрдженом. Ця книжка досі відержала кілька накладів і розійшлася в англомовному світі в багатьох тисячах примірників.

Відоме видавництво «Компас» у Польщі видало було її в російському перекладі, вийшла вона також у перекладі польському. Нажаль, досі українські віруючі не мали змоги читати цієї чудової праці свою рідною мовою. В українському перекладі вона виходить още вперше.

Ми щиро вдячні Богові за можливість видати книжку Ч. Спєрджена «Бесіди Івана Плугатаря». Віримо, що в світлі її змісту кожен читач побачить себе, навчиться з неї того, що людина в житті повинна знати.

Щира подяка братові Д. Марійчукові за переклад цієї книжки на українську мову, подяка також братові А. Маякові за частинне фінансування її видання і братові М. Бахорові за переведену коректуру й технічне оформлення.

Видавництво «Дорога Правди»

ПЕРЕДМОВА

«Бесіди Івана Плугатаря» я написав для рільників і простих людей. Тому я старався уникати трудного способу висловлення моїх думок, вживаючи звичайних, щоденних виразів. Я старався боротися з найбільш поширеними гріхами і звеличити ті чесноти, без яких людина занепадає й гине. Багато з того, що я хочу сказати працюючим людям, не буде зручно говорити із-за кафедри в неділю; ці прості рядки повинні спричинитися до того, щоб працьовитість і обережність стали звичайним явищем в хатах і майстернях, і якщо моя наука направить хоч кількох заблудлих, то я не буду жаліти, що звернув увагу на сільське життя. Я, за правилом, називаюсь «орач». Кожен проповідник правди, як береться за плуга, то оре ним ціліну. То є його завдання. Надіюсь, що жартівливий тон моїх писань не потребує оправдання тому, що, завдяки йому, широкі маси з цікавістю слухають моєї моральної науки. Бути дуже поважним — не завжди корисне.

Я. Х. Спєрджен

I

ЛІНИВИМ

Давати поради лінівцям некорисне так, як лити воду в решето, а направити їх так трудно, як відкорити хорта. Але, як говорить стара книга: «Пускай хліб твій на воду», постараємося поставити кілька твердих дощок через це болото; ми отримаємо, евентуально, ту користь, що коли ледарі не стануть кращими, то ми нічого не втратимо, тому, що скільки б ми не сіяли здорові думки, наше решето не спорожніє. Нам залишається орати необроблену ниву, і ми можемо розраховувати на малий урожай, але, як щоб рільники обробляли тільки кращий ґрунт, то вони скоро були б без праці; тому, сміло за діло, й почнімо орати!

Ледарі — не рідкість, і вони ростуть не сіяні, але на сімох десятинах, на яких вони посіяні, немає стільки розсудку, щоб оплатилося косити. Їх назва й характер є ще кращим доказом того, бо, якщо б вони не були нерозумні, то не стали б ледарями. І хоч цар Соломон каже, що ледар уважає себе розумнішим за сімох мудреців, але його дурнота ясніша за Божий день. І коли я поводжуся з ними досить гостро, то лише тому, що я пев-

ний витривалости їхньої грубої шкіри. Якщо б вони були заховані в хліві, в моїй скірті, мені довелося б довго їх молотити, поки б вони вибралися; навіть парова молотарка скорше побила б їх, як змусила б їх поспішити вилізти, бо лінівством просякнуті їхні кості, а воно виявляється в усіх їхніх членах, що б з ними не робив.

Передусім я вважаю за корисне повісити перед ледарями велике дзеркало, в якому вони могли б постійно бачити себе; якщо в них є такі очі, як у інших людей, то я певний, що вони не зможуть стерпіти своєго вигляду. Але огидного вигляду нема в тих перобів, які, хто знає, чи завдали б собі труду підставити свою миску, якщо б манна посыпалась прямо з неба. І, напевно, за жодну ціну лінівий не держав би посудину довше, як йому самому потрібно. Можливо, що він розрухався б, коли б з неба полився пивний дош, але він тоді тимбільше буде віддихати потім. Про такого лінівого йде мова в Притчах, що він «опускає руку свою в миску, але йому тяжко піднести її до своїх уст».

Мені здається, що з такими людьми належить поводитись так, як поводяться бджоли з трутнями, проганяючи їх з вуликів. Кожен повинен запастись терпеливістю і співчуттям до біdnоти, але для лінощів — тільки добром батогом. Краще всього було б змусити ліни-

вих попрацювати на журнах, що крутяться ногами, бо то було б найкращим лікарством для них усіх. Та, нажаль, багато з них не попробують того цілющого засобу; вони народилися в сорочці й зі срібною ложкою в роті, і, не зважаючи на те, вони не помішають навіть власного чаю, поки хтось не позичить їм своєї руки. Вони точно такі лініві, як собака в старій приказці, що прихильє голову до стіни, коли хоче загавкати. Їм, як лінівим вівцям, занадто тяжко носити власну вовну. О, коли б вони могли бачити себе, можливо це подіяло б на них добре! Але й тут вони, можливо, почували б себе надто втомленими відкрити очі, щоб налюбуватися собою в повішенні перед ними дзеркалі. Все на світі приносить якусь користь, але, я думаю, що наймудріший богослов, чи філософ, не міг би сказати, яка користь з лінощів; вони, мені здається, є недобрим вітром, болотом, в якому не плодяться угри, і яке не є придатне навіть для жаб. Пересійті ледаря по одному зерняткові, і ви знайдете одну тільки половину.

Я зустрічав людей, які твердять, що краще нічого не робити, як помилятися. Але я їм не вірю; їх слова блищають, але вони не золото. Я відмовляюсь від лінощів в найменшій крихітці одобрення й підтверджую, що вони завжди є погані в усікому вигляді. Порівняйте: людина, яка помиляється — це горобець,

що збирає зерна; людина лінива подібна до горобця, що висиджує повне гніздо яєць, з яких, у свою чергу, виведуться його пташенята. Говоріть, що собі хочете, але насіння лінощів не росте в серці працьового. Зло пустить буйні паростки в зіпсувому серці ледаря, і в ньому вільно заховається диявол, чи змій, такий, який він є в дійсності. Я не бажаю зла нашій молоді, але вважав би за краще бачити її по шию в болоті, через її сміливість, як бачити її бездіяльніну. Якщо вам здається, що зло від бездіяльності є невелике сьогодні, то завтра воно буде велике. Диявол додає на вогонь вугілля, і тому він є непомітний, але ви можете бути певні, що він розгориться. Ледарі, ви повинні прославляти самі себе, бо ніхто інший не знаходить у вас щось добре, щоб вас похвалити! Я волію дивитися на вас через телескоп, бо тоді мені буде видаватися, що ви далеко від мене, але це правда, що найкращі окуляри не могли б побачити у вас щось добре. Про кротів, щурів і лисиць можна сказати дещо добре, хоч би те, що вони гарно виглядають, коли прибити їх на стіну старого хліва; але ви принесете користь тільки в могилі, як добриво кладовища. Ще краща похвала для вас буде вірш «власного твору»:

Непридатний, лінивий бездільник,
Зіпсуй назовні й внутрі,

—10—

Хто може знести його бредні?
Скоріше смаруй його по спині!

Що оцет для зубів, а дим для очей, те лінивий для кожної чесної людини, яка, в поті своєго чола, заробляє на хліб, в той же час, коли молодці байдикують і, згідно Писання, обтяжують землю. Людина, яка марнує час і свої сили в бездіяльності, є спокусою для диявола; цей останній є добрий стрілець і скоро перешкодить лінивого своїми стрілами; іншими словами: ледарі спокушують диявола, щоб він їх спокушував.

Хто забавляється, замість працювати, такого співтовариш є злий дух. Хто не працює й не розважає себе, той негайно стає знайддям сатани. Коли диявол ловить людину в бездіяльності, то він тоді дає їй своє діло, дає їй свої інструменти, а потім платить їй заслужений заробіток. Чи не з цього джерела походить п'янство, яке руйнує місто й село? Лінощі є причиною бідноти і коренем всякого зла. У кого немає охоти до праці, той, звичайно, має добрий апетит до їжі й пиття.

Той маленький отвір під носом проковтує в часі лінощів ті гроші, за які можна було б купити одежду для дітей і хліба для всієї сім'ї. Писання говорить, що п'янниця й прожера скоро збідніють і, на доказ спільноти між одним і другим, там написано: «сонливість одягне сплячого в лахміття». Я знаю добре,

—11—

як і ви, що мох росте на старих домах і що часи бездільності вирощують п'янство й недобрі привички. Я люблю часи дозвілля, якщо я можу ними користуватись, але це вже інше діло, коли людина вміє використати цей час. Ледарі ніколи не знають, що значить вільний час. Вони завжди поспішають і, не працюючи в належний час, вони постійно обтяжені працею.

Тиняючись цілыми днями без діла, ліньюхи проломлюють огорожі, роблячи таким чином пролазки для свиней, і, звичайно, свині пролізуть у город, а шкода, яку вони зроблять, підкопуючи коріння, буде знана тільки тому, хто управляет садом.

Сам Господь Ісус Христос говорить нам, що в той час, коли люди спали, ворог посіяв кукіль. Це є влучний удар по цвяхові, тому, що зло приходить найчастіше ворітми безділля. Наш старий проповідник говорив: «Лінівий — це відповідний сирий матеріал для диявола. З нього він може зробити все, що захоче, починаючи від злодія, і кінчаючи убійником». Але не тільки я засуджу лінощі, бо, даючи звіт проповідникові про одного з перехожих, яким він цікавився, я хотів перечитати йому цілий список його гріхів і розпочав словами: «Він є дуже лінівий». «Вже вистарчить», — перебив мені старець. «В ньому мають місце всі можливі гріхи. По цьому можна

пізнати грішника».

Моїм синам я давав завжди таку пораду: «Уникайте лінівого, бо ви заразитеся хворобою, з якої ніколи не вилікуєтесь». Я завжди боюсь того, щоб вони не перейняли привичок ледарів, і пильно стежу за тим, щоб відразу знищити зародок лінощів і не дати йому можливості розвинутися. Зовсім зрозуміло, що лева легше вбити тоді, коли він щеня. Немає сумніву в тому, що наші діти наслідували нашу грізну природу; ми бачимо, як вона в них розвивається сама по собі, як непотрібні бур'яни в городі. Чи нечисте може принести щобудь чисте? Із яйця дикої гуски не виведеться домашня пташка. Наші сини неодмінно будуть втікати від нас у поле в супроводі недобрих товаришів, якщо ми не постараємося створити для них родинного вогнища, яке буде б для них тим приваблючим полем, а також не прищіпимо в них спротиву до спільноти з лінівими людьми. Ніколи не позволяйте вашим дітям заходити до корчми шукати радості. Вони повинні працювати, поки вони ще молоді, й нехай вони полюблять квіти в саду своєго батька. Виховайте їх як бджілок, а вони ніколи не стануть трутнями. В наші часи говорять багато про те, що господарі недобрі. Я не відкидаю того, що правдиве в докорах, бо в цих часах, як і в усіх інших, є багато недоброго в кожному місці. Про це я

буду говорити іншим разом, якщо мені позволяє. Але я певний, що знайдеться ще місце для скарг на багатьох з працюючих людей,— а особливо в відношенні до лінощів. Як вам відомо, нам доводиться орати таким конем, якого ми маємо, але буває й таке, що на роботі краще запрягати слімаків, як мати діло з деякими людьми. Працювати з такими людьми, де те саме, що йти на лови криликів зо здохлим тхорем. Легше дістати крові зо стовпа, або соку з корка, як діждатися праці від таких людей. Бажано, щоб такі люди відкрили очі на власну неправду і не спирались так часто на плуга. Лежибокі, це непрацюючий народ так точно, як свині не воли, а реп'ях не яблуня. Не кожен, хто носить одежду мисливця, є мисливець, і не всі працівники ті, що називають себе ними. Я часто дивуюсь, що наші господарі тримають багато котів, які не ловлять мишей. Я скоріш укину гроші до криниці, ніж заплачу робітникам, який вдає дуже діяльного, а в дійсності він лише турбує вас і викликає неприємне враження, коли він день-у-день лазить по тому самому капустяному листкові. Жий і дай можливість іншим жити, це моя приказка, але до цього правила я не зараховую ледарів; хто не робить, нехай не єсть!

Можливо вчасно тут згадати, що багато хто з упривілейованої верстви людей, як їх

прийнято називати, служать поганим прикладом, бо деякі з них такі ліниви, як багаті, а часто бувають навіть більше ліниви, як багаті. Великі сплюхи сплять так сильно й довго, як і маленькі. Багато священиків купують, або просто забирають проповіді інших, позбуваючись таким чином необхідності думати. Чи то не є огідна лінивість? Протестантських проповідників висміють, але в цілій країні ви не знайдете ані одного проповідника, який погодився б виголошувати чужу проповідь за свою. Багато лінивих проводять уесь час перед дзеркалом, а інші, особи вищої кляси, як мені кажуть, просто марнують свій час. Кажуть, що, що вище мавпа лізе, то більше видно її хвіст. Подібно мається справа з лінивими; що більше їх пізнати, то більше видна їхня лінивість, якої вони повинні соромитися. Я не кажу, що вони обов'язково повинні робити щось для спільногодобра. Вусениця, яка єсть смачний для неї капустяний листок, часто подібна до метелика, або бджоли, але вона не збирає меду. Співчуваючи глибоко такимлюдям, я не можу сердитися на них, коли я згадую їхні безглазі привички, які вони шанують, — і ту порожнечу, в якій проходять їхні дні. Я волію зігнутися вдвое під тягарем праці, як бути неробою, який крутиється постійно перед дзеркалом і любується в ньому відбит-

кою бездільника, і, який не придбав ані однієї картоплини до народнього горшка, хоч забрав з нього багато. Мені краще впасти під горою, підірвавшись, як господарева стара гніда коњака, як істи не запрацьований хліб із сиром. Чесна смерть краща за негідне життя. Краще лягти в могилу, як бути живим мертв'яком — людиною, якої життя не має жодного значення.

Мало користі приносить лінівим їхня система, бо вкінці вони платять дорого за неї. Хто не направляє даху вчасно, пізніше йому приходиться будувати нову хату. Лініви не за прягають коней до воза, а потім самі мусять його тягнути. Якщо б вони були мудрі, то виконували б свою працю чесно, щоб пізніше їм не доводилося робити два рази те саме діло. Будучи запряжені, вони повинні старатися добре тягнути, щоб скорше закінчити роботу. Якщо ти не маєш охоти до праці, то я раджу тобі взятися ревно за діло; закінчи його скорош, а тоді будеш відпочивати. Я бажаю, щоб усі релігійні люди подумали про цю справу тому, що багато професіоналістів (так званих віруючих) напричуд є лініві, і дають причину працювати злим язикам. На мою думку, богообійний орач повинен бути кращою людиною на полі, і ніхто не повинен його випередити. На праці ми повинні працювати, і не затримуватися з плугом для того, щоб поговори-

ти, навіть тоді, коли б ішла мова про релігію. Поступаючи так, ми забираєм тільки наш практиючий час у наших господарів, але скорочуємо його для праці іх коней. Я чув, як люди говорили: «Не затримуйте плуга, щоб зловити миш». Так само нерозумно затримувати його для пустого балакання. Крім того, несправний робітник у відсутності господаря — це підлабузник, а це якраз противне тому, чим повинен бути християнин. Якщо б християни мали більше боєві руки, а менші язики, то їхнє свідчення про Христа було б більше діяльним. Світ говорить, що найбільший шахрай, це той, що вдає благочестивого. Нажаль, я повинен сказати, що найбільший лінюх завжди належить до групи балаунів, подібно до того «БАЛАКУНА», про якого йде мова в книжці Бун'яна «Путь Паломника». Його сад завжди так заростає бур'янами, що появляється бажання виполоти їх за нього, щоб оминути сорому. Якщо б він був юнаком, я говорив би з ним і постарався б йому допомогти, але хто може бути вчителем для шістдесятлітньої дитини? Він, як колючка для всього оточення і, як дійсне більмо на оці в нашого доброго пастора, який розчаровує себе його поведінням до тієї міри, що заявляє про своє бажання перейти в інше місце, не будучи в стані знести його вигляду. Але я запевняю його, що де б він не жив, коло його порога виросте шипши-

на, і треба завдячувати милості Бога, що тих
шипшин одна, а не дві. Віруючі повинні бути
пильні, бо так Слово Боже нас учить. Ісус був
великим працівником, і Його учні не повинні
лякатися тяжкої праці.

Служити Богові холодним серцем і спля-
чою душою приносить тільки шкоду і сушить
віру. Люди ідуть на оленях до погибелі, а до
Царства Божого лізуть, як слімаки. Проповід-
ники дрімають і легковажно відносяться до
діла, розтягаючи свої односторонні проповіді,
які приносять нудьгу для слухачів; вони, скла-
даючи руки, починають позіхати, а потім го-
ворять, що Бог задержує своє благословіння.
Кожен ледар, коли бачить себе заражованим
до волоцюг, обідранців, нарікає на долю, і де-
які церкви навчилися цих лукавих викрутів. Я
вірю тому, що Павло насаджує, Аполос поли-
ває, а Бог дає зрист, і є терплю тих, які скла-
дають вину на Бога, що вона належить вик-
лючно йм.

Але я вже вичерпав усі свої засоби. Бо-
юсь, що я підливаю всохлу деревину, але я
старається зробити все, що міг, а більше цього
не міг би зробити і сам король. Як би мураш-
ка не старалася здобути меду, вона його не
дістане, хоч би й надірвалась; так само й я,
при всьому бажанні, не в силі висловити сво-
їх думок так гарно, як деякі це роблять, по-
мистецьки. Але правда остається правдою, хоч

би вона була одягнута в домашнє лахміття.
На цьому я закінчу повторення моєго од-
ного й того самого.

II

ПРО РЕЛІГІЙНИХ БАЛАКУНІВ

Людина з особливо порожньою головою звичайно вважає себе мудрою, а найбільш у питаннях віри. Завжди так було, що ті, які найменше знають, вважають себе мудрішими за всіх. Неуцтво є матір'ю їх самонадійності й непокірності. І хоч вони ледве пізнають букви, але про всі справи судять так, наче б уся мудрість була на кінці їхніх пальців. Навіть сам папа менш непомильний. Послухайте тільки, що вони говорять про останнє богослуження та про проповідь яку вони чули. Якщо ви раніш не знали, як можна розірвати людину на куски, то ви негайно довідаєтесь про те. Вони бачать помилки там, де їх зовсім нема, і як тільки є яка проблема, то, без сумніву, вони спішать зробити з мухи слона. Вся їхня мудрість може легко зміститись в шкаралупі з яйця, але вони важать проповідь на вазі їхнього розсудку, як дійсний Соломон. Якщо проповідь їм подобається, вони не похвалять, але як вона їм не подобається, то вони перевертають, лають і скавулять, як пес на іжака. Мудрі люди подібні до дерев у городі, вони стоять віддалені один від одних і, якщо такі люди говорять між собою про проповідь, то

їх приємно послухати. Але багатомовні глупці, про яких я говорю, даремно ворушать своїм нерозумним язиком, і їх пуста балаканина беззмістовна, як галас гусей на пасовиську. З мішка можна висипати тільки те, що в ньому було, а тому, що їхня торба порожня, то вони з неї можуть висипати тільки вітер. Дуже можливо, що проповідники та їхні проповіді недосконалі тому, що в найкращому саду ростуть бур'яни, а в добірному зерні знайдеться половина; але ці ганьбителі очорнюють і вишукують недостатки просто для того, щоб виявити своє нерозумне пізнання. Вони не дадуть відпочинку язикові, поки не пожаліються, що трава не має блакитної краски, і що небо давно не вибілено набіло. Одна група тих великих критиків складається з жуків, завжди сильних в науді. Проповідь вони розбирають беззапеляційно й самопевно. Той, хто не знає нічого, — свідомий усього. Тому вони надмірно марнослови. Кожен годинник, навіть соняшний, повинен бути наставлений згідно їх годинника. Всяка розбіжність з їх поняттям, це доказ помилки того, хто йнакше думає. Попробуйте посперечатися з ними і ви побачите, що їхній малій котел зараз википить; почути від них тямущого слова так тяжко, як знайти дрібку цукру в купі піску. Вони забрали в пляшечку все море правди й носять її в своїм кишенні. Вони зміряли величину Божого мило-

сердя і вуаликом позначили границю всепрощаючій любові. А щодо тайн, в які бажають заглянути анголи, то вони бачили їх, як діти на ярмаркових панорамах. Будучи позбавлені всякої скромності, вони вважають себе мудрішими за своїх учителів. Вони подібні до худого скакуна й сміло перескають тексти Св. Писання, які противляться їх твердженням. Якщо подібне нещастя трапляється з дійсно віруючими людьми, то треба тим турбуватися, бо мухи можуть занечистити й чисту посудину; у відношенні до подібних людей можна навчитися терпіння, як до моеї старої коняки, яка є відмінна, не дивлячись на те, що часом закидає вуха назад і б'є ногами.

Але є ще інша категорія мерзених хвальків, в яких є колючки, але нема меду; в них є батіг, але нема сіна; вони мають ложку, але не мають солонини. Такі люди тільки цим зайняті, що зранку до вечора лають усе, чого не можуть побачити через свої окуляри. Якщо вони захотіли додати хоч трохи праведного життя до потоків своєго марнословства, то їх можна було б терпіти, але вони турбуються про подібне оправдання; від таких мудреців не можна сподіватися жодної користі. Вони вважають себе за псов, які стережуть небо й охороняють Божий дім від злодіїв і розбійників, то є — від тих, які не проповідують адорової доктрини. Якщо вони розшматують овеч-

ку або хитростю дістануть пару криликів, то хто знайдеться такий відважний, щоб їх осудити? То є «улюблені діти Божі», як вони себе називають, які завжди зайняті охороною чистоти своєї науки і, якщо в їхньому житті появиться тріщина, то хіба вони винуваті за те, що неможливо доглянути за кожною річчю? На лузі треба ловити кротів не тому, що з них можна приготувати смачну їжу, але тому, що вони псують луку. Я не осуджував би їх так сильно за їхню науку, якщо б у ній не було недоброго духа. Оцет солодший за їхню науку і дике квасне яблуко можна прийняти за фігу. Їхня наука мусить бути дуже висока, бо вона незрозуміла для мене, але мені потрібно буде вивчити і вникнути в неї, бо йнакше вона розірве мій шлунок. Як би там не було, я сказав, що повинен був сказати, і повинен закінчити цю справу, бо коли ні, то мені скажуть: «на все є свій час».

Іноді спосіб говірення і форма проповіді розбираються по кісточках. І тут знову відкривається поле для злобних наклепів, бо зерна немає без плями, а людини без помилок. Я ніколи ще не бачив доброго коня без якогось норову, і ніколи не зідав проповідника, гідного того поклику, якому не можна було б щось закинути. Але наклепники все вишукують: Один говорить повільно, інший заскорі; перший — дуже різноманітно, а другий — сухо. Боже

мій! Якщо б ми мали судити так суворо всі Божі творіння, то зам потрібно було б відяті голову голубові тому, що він дуже пестливий, стріляти дроздів тому, що вони ловлять жучків; убивати корів тому, що вони махають хвостами, а курей різати тому, що вони не дають молока. Якщо людина хоче вдарити пса, то вона знайде кия, і таким чином кожна нерозумна людина може скритикувати найкращого проповідника.

Щодо вміння говорити, то, як проповідь виголошена ясно й зрозуміло, її не можна критикувати за недостаток підготовки, бо добра думка, яка висловлена з переконанням, не може звучати погано. Жоден проповідник, в часі проповіді, не повинен вживати невластивих слів, але духовна, проста, повчаюча, ясна промова ніколи не заслуговує на догану. Власноручна одежда гріє селянина так само, як короля оксамитка. Правда може бути висказана простими словами так само, як у підібраній формі. Голодна людина не турбус кухаря, щодо способу приготування м'яса, аби тільки воно було смачне й пожиточне. Якщо слухачі будуть більше пильні, то й проповіді будуть кращі. Якщо люди говорять, що вони не можуть слухати, то я раджу їм купити апарат до слухання й пам'ятати стару приказку: «Нема більш глухої людини, як та, яка не хоче слухати». Коли молоді проповідники засмуче-

ні грубими, неввічливими заввагами слухачів, то я звичайно розкажую їм про старого мельника, його сина й осла, і про те, що вийшло з того, коли вони хитіли догодити всім людям. Ні один музикант не догодить усім слухачам. Там, де примхливі люди впливають на критику, то опінія тих людей, це вітер, тому на ней не треба звертати більшої уваги, як на вітер, що віє через дірочку ключа в дверях.

Я чув також, як критиковано проповідь за те, що вона не містила в собі всього. Як би не вяснювати один предмет, а не порушити інший, то тоді ті, що придираються, можуть легко знайти оправдання. Так говорити так само ьерозумно, як ганити мою ниву за те, що вона не надається для бобу, або осуджувати поле за те, що воно не родить ріпи. Чи це потрібне дошукуватися всієї правди в даній проповіді? В такім разі треба було б бажати усіх страв на один обід, й лаяти воловину за те, що вона не є шинка, каша, або фасоля. Уявім собі, що проповідь не має в собі того, за що слухачі могли б її похвалити, але вона може мати добрий вплив на грішників, чи ми повинні її зневажити? Ручна пила не надається до голення, але чи через це ми повинні її викинути? Яка користь від постійного шукання прогріхів в інших? Мені огидно бачити людину, яка пильно рознюхує за тим, щоб злословити, подібно до собаки, яка готова кинутися

на нори шурів. Позвольте нам знищити зло в корені, але не беріться за лянцету, поки нарив ще не дозрів, щоб нам самим не позбавитися Божої милости. Критика проповідника — це безплідне зайняття, яке не приносить користі жодній стороні. На змаганнях орачів нагороди дають найкращим, але критики завжди повільні в усіх тих випадках, коли їм не треба ганити а хвалити. Вони нагороджують словами, але більше кічого не дадуть. Вони одержують даром Слово Боже, і думають, що, як не бурчать, то внесли довільну заплату за все. Кожен уважає себе здібним оцінювати проповіді, але дев'ять з десятьох з таким успіхом могли б зважити місяця. Мабуть більшість людей думають, що проповідувати, це надзвичайно легке діло, і вони самі могли б зайнятися цим ділом з надзвичайним успіхом. Кожен осел уважає себе гідним ходити в парі з королівським конем; кожна дівчина думає, що вона господарила б краще за свою маму, але думки, де ще не діла, і, якщо сардинка вважає себе за рибу, то, мені здається, що рибалка знає це краще. Всякий, хто вміє свистати, думає, що він може орати, але тут потрібне більше вміння. Я думаю, що не вистачить прочитати текста й сказати: поперше, подруге, потрете і т. д., щоб бути проповідником. Я досвідчував свої сили, стараючись проповідувати людям щось гідне уваги, і, якщо б

критики, які перечислюють на пальцях наші недостатки, постаралися розглянути в тій ділянці свої здібності, то вони були б спокійні. Собаки люблять завжди гавкати, а ще гірше те, що деякі з них люблять кусати. Але позовльте порядним людям робити все, що вони вважають за добре, і не «закривайте їх уст», бо тоді вони робитимуть ще більше помилок. Сумно дивитися, як щаслива християнська родина руйнується через нікчемного наклепника. Вістря клина вузьке, але як диявол замахне молотом, то люди дивуються, як розвалюються християнські громади. Відомо, що недобре колесо скрипить, а нерозумний поступає подібно, і таким чином розпадається не одна громада з добрим і благочестивим проповідником, який міг би бути спасінням для членів, якщо б вони дали жити своєму крашому другові. Ті, що дійсно винні в соромливому поступку, звичайно не мають у собі жодної частини благочестя. Вони, подібні до горобців, які деруться за чуже зерно, і, як галки, руйнують те, чого не помогали будувати. Нехай Бог хоронить нас від скажених собак і сварливих людей, і нехай ані одні, ані другі не заразять нас своєю недугою. Пристрасть і критика є надто заразливі. Один собака зумушиє вити всю зграю, так точно роблять наші доморослі критики. Найгірше те, що люди, які ганять інших часто самі мають ті недостатки,

за які докоряють інших. Овоч духа є любов. Але ганити інших — це овоч дикого дерева, привезений деякими людьми і вирощений на нашій землі. Прощайте, буркотливі приятелі! Я краще волю спокійно обгризати суху кістку, ніж у постійній боротьбі добиватися смаженого бика.

III

ПРО ЗОВНІШНІСТЬ ПРОПОВІДНИКА

Маючи доброго коня, господар не цікається його зовнішнім виглядом. Так само й добрий проповідник може одягнутися, як йому подобається, але це не турбує нікого. Хоч вина не можна пізнати по зовнішньому вигляді бочки, а все ж таки одежа і, взагалі, зовнішність, рекомендують кожного, частинно й орача.

Розумна людина не може любити, або не навидіти на перший погляд, хоч перше враження має для неї велике значення. Для деяких людей зовнішній вигляд не має особливо-го значення. Яке значення має пристойний вигляд? Зрозуміло, що виглядати пристойно, це не значить держати себе бундючно, натягнуто, самозадоволено й гордо тому, що гордий вигляд відштовхує людей, а дружелюбність упокорює серця. Так само не треба одягатися добірно, бо вигляд одежі, звичайно показує, що дім всередині брудний і лише зовнішні двері чисто прикрашені. Пишна одежа — це доказ того, що зовнішній вигляд є одинокою гідністю чепурника. Якщо проповідник поводиться зарозуміло, як павич, і старається надати собі вигляду, то він повинен насамперед

навернутися й лише тоді проповідувати іншим. Проповідник, який любується собою в дзеркалі, може подобатися хіба лише нерозумним дівчатам, але ані Богові, ані людям він не принесе жадної користі. Людина, яка запозичує свою велич у кравця, скоро переконається, що голкою і ниткою можна прикріпити простака до кафедри тільки на короткий час. Шляхетна людина повинна мати більше в кишенні, як на спині, а проповідник повинен впливати на інших внутрішньою гідністю, а не зовнішнім виглядом. Я раджу молодим проповідникам, щоб вони ніколи не проповідували в рукавичках, бо кіт в рукавицях ніколи не зловить мишу. Не робіть собі кучерів і не намашуйте надміру вашого волосся, бо ніхто не бажає слухати голосу павича; не звертайте, взагалі, так багато уваги на вашу дорогоцінну особу, бо інші перестануть звертати увагу на вас. Покиньте золоті обручки, ланцюжки й дорогоцінності; чому кафедра повинна бути подібна до ювелірної крамниці? Геть з рясами й усіма тими дитячими забавками! Дорослі люди не повиннітратити часу на дитячі забавки. Хрест на грудях, чи на спині часто означає диявола в серці. Ті, що поступають так, як в Римі — повинні явно піти до Риму й показати свої ковнірчики. Якщо священик хоче здобути повагу чесних людей завдяки підібраній одежі, то він дуже

—30—

помиляється, бо тут підходить приказка: «босий і в шапці», «Мавпа, щоб помавпувати, — переодягнулася на попа». Наші проповідники не мають влади священицької, а тому вони не повинні носити особливої одежі. Нехай блазні носять одежду блазня, а людина, яка не бажає бути видвищем, не повинна цього робити. Лише дуже нерозумна вівця одягається у вовчу шкіру, і, страшно було б, коли б чесні люди почали домагатися жебрацького лахміття, щоб надати собі вигляду злодіїв.

І яка користь від подібного франтівства (елегантності)? Лише качка на ходулях (дібах) є така смішна, як проповідник у невласнівій одежі. Я міг би сміятись до схочу, дивлячись на наших докторів, в урочистій одежі зі стрічками. Коли вони шарудать своїми шовками, то нагадують мені індика, який, розсердившись, надувається до напруги. Лише нерозумні можуть вимагати, щоб проповідник одягався подібно до жінки для виголошення проповіді. Ті, що без подібних модних виробів не можуть проповідувати, можуть бути модні між гусьми, але між людьми вони завжди будуть гуси. Звичайно, проповідник повинен одягатися пристойно, в міру можливості. Під оглядом охайнosti він повинен бути без докору тому, що королі не можуть мати неохайніх прислужників. А ті, що навчають побожності, повинні давати доброго приклада чистоти. Я

—31—

хотів би, щоб проповідники носили білі краватки, але темно-бронзовий колір, це зовсім не підходить. Нехай Бог хоронить церкви від тих священиків, що курять, п'ють і є лініві. Деякі з тих, що я з ними стрічався, можливо, мали добре прикмети, але вони не զабрали їх із собою, подібно до того голландського капітана, який забув свою кітву вдома. Щось подібне ніколи не може статися, якщо проповідник буде благочестивою людиною. Приношене убрання не є пониженням. Найбідніша людина може бути охайною. Так довго, поки вона не усвідомить собі цього, вона надається більше на учня, як на вчителя. Коня не можна оцінити лише по його вигляді, але скромна одежда, яка не кидается ввічі, здається, необхідна. Ці скромні завваги призначенні для молодих людей, які недавно вступили на працю проповідника. Якщо хтось із вас почував себе ображеним, то я скажу йому, що норовистий кінь не любить скребла, і пригадую приказку: «Якщо шапка пасує тобі, то ноши її».

Можливо, ви скажете, що замість говорити про духовні особи, я краще повинен дивитися за власною одяжою. Але я позволяю собі дивитися за іншими й висловлювати свою думку, бо навіть кіт може дивитися на короля, і нерозумний може подати розумному добру пораду. Якщо я говорю дуже сміливо, то тре-

ба пам'ятати, що настарість трудно переучуватися, і той, хто привик вести свою борозну прямо, повинен засвоїти прямість мови.

IV

ПРО ДОБРОТУ Й РІПУЧІСТЬ

Не будь увесь із цукру, бо світ тебе з'єсть; не будь також чистим одтом, бо світ тебе виплює. У всьому придержується золотої середини тому, що тільки капустяні голови зроблені з однакового матеріалу. Не можливо бути подібним до речі зробленої цілком з каменя, цілком з піску, цілком із заліза, цілком із воску. Не має потреби в тому, щоб кожного стрічати з радісним скавулінням домашнього собачки, або накидатися на кожного, як буркотливий дворняжка. Світ складається зо світла й тіні, з білих і чорних плям. Серед людей стрічаємо різні темпераменти. Одні володіють м'ягкістю старих пантофлів; інші запальні, як солома, але їхній вогонь не дуже небезпечний. Трудно зносити на господарстві робітника дражливого й злого, як пораненого ведмедя, гострого як бритва, й похмурого як бульдог. Але, не зважаючи на це, в ньому можуть бути й добрі прикмети, що роблять із нього людину. З іншого боку, бідний є податливий хлопчина, який гнететься, як тростина; ніхто з нього не має користі, і він для всіх є предметом насмішки. Людина повинна мати хребет, бо йнакше вона не зможе дивитися вгоро-

ру, але її спина повинна згинатися, бо йнакше вона розіб'є собі чоло до верхнього одвірка.

Треба знати, коли виконувати чуже бажання, а коли ні. Ми можемо зробити себе ослями, і тоді всякий буде їхати на нас. Коли ж ми хочемо мати повагу, то ми повинні самі собою розпоряджатися і не позволити іншим їздити на нас верхом, як ім тільки подобається. Якщо ми захочемо всім подобатися, то будемо подібні до криці під бороною й ніколи не будемо мати спокою. А якщо ми будемо догоджати нашим сусідам добрым і злим, то не знайдемо признання тому, що ми зробимо стільки добра, як і зла. Той, хто поводиться, як вівця, скоро переконається, що вовки ще не перевелись. Той, хто лежить на землі не повинен нарікати, якщо по ньому топчути. Хто робить себе подібним до миши, то його з'єсть кіт. Якщо ви позволите вашому сусідові наложить на васі плечі теля, він скоро покладе на них корову. Ми повинні давати нашим біжнім приклада досконалости, але це вже інша справа.

Бувають старі лисиці, які постійно чигають на молодих гусей, і якщо їх лестощі мають успіх, тоді для гусей приходить кінець. Тебе будуть називати добрым хлопцем, якщо ти будеш для всіх вантажною конякою, але в такім разі не надійся відповідної нагороди

для себе. Якщо ти знайдешся в трудному положенні, то останешся одиноким тому, що всі твої старі приятелі скажуть: «Допобачення, кошику, я забрав усі мої яблука!», або дадуть тобі хмару добрих порад, на підставі яких ти переконаєшся, що гарними словами не можна накормити кота, помазати хліба, або наповнити кишено. Ті, що стараються забезпечити себе вашою ширістю, хочуть вас обманути, або використати, такі людці, висавивши сік з помаранчі, викинуть її. Для того будь мудрій, і дивись куди скачеш, бо як ні, то приятельські поради можуть принести тобі більше шкоди, як ворожі прокляття. «Нерозумний вірить всякому слову, але розумний звертає увагу на свої дороги». Ідіть за вашими сусідами доти, доки вам позволяє ваш розум, але покиньте компанію, коли ваш розсудок підказує вам це зробити. Із самого початку поводься зі своїм приятелем так, як ти думаєш поступати пізніше; відразу дай зрозуміти, що ти не зроблений із глини, що в тебе є власний розум, яким ти умієш керуватися. Затримайся, як тільки помітиш, що ти збився з дороги і зараз повернись назад. Щоб уникнути великих помилок, потрібно остерігатися малих. Тому вмій затриматися вчасно, щоб приятелі не втягнули тебе до рову. Краще зіпсувати відношення, як підлягати ризкові своїм добрим ім'ям і спасінням душі. Не соромся від-

ступати. Не бійся заслужити ім'я боягуза, коли ти втікаєш во злої дороги. Краще навернутися вчасно, як мучитись у вічному вогні. Не погоджуйся погубляти самого себе. Це задорого платити власною погибеллю за симпатію товаришів. Стій твердо на тому місці, на якому думаєш стояти, і не позволяй нікому звестити тебе з правдивої дороги. Навччись говорити: «ні», і це принесе тобі більше користі, як знання латинської мови.

Хто бував другом для всіх, звичайно нікому він не друг, але часто в своїй простоті він обкрадає свою родину. Помагаючи іншим, він сам робиться жебраком. У великородиності, як і в усьому іншому, треба зберігати розсудливість, і деякі люди повинні цього вчитися. Людина дуже легкосердечна, може стати жорстокою у відношенні до своїх дітей, віднімаючи у них хліб, вона дас його тим, що називають його великородним, а потім насміхається з нього. Той, хто позичає гроші, він часто втрачає і гроші і приятелів, забезпечуючи інших — сам не має забезпечення. Послухай мої поради і ніколи не ручайся більше того, що думаєш втратити. Пам'ятай слова св. Писання: «Зле робить, хто за чужого поручується, хто ж поруку ненавидить, той безпечний».

Якщо нам хтось заподіє кривду, то ми, як християни, повинні зносити її без злоби, але ми не повинні вдавати, наче ми не відчуває-

мо її тому, що таке ставлення побудило б ворога до нової кривди. Той, кого одна й та сама людина обманула два рази, він наполовину винен. Якщо ми самі не домагаємося нашого права, то для нас залишається тільки поставити себе в підсудного за його порушення. Апостол Павло був готовий прийняти побої ради Христа, але він не забув сказати начальникам, що він — римський громадянин. Коли вони хотіли випустити його з в'язниці, то сам апостол відмовився, говорячи: «Ні, нехай прийдуть самі й виведуть нас». Християнин є найбільш тихою людиною, але все ж таки він є людиною. Багатьом людям не можна того говорити тому, що вони моментально обурюються, якщо їм здається, що хтось хоче їх образити. Раніше, як вони переконаються, чи то злодій зайшов в їхнє подвір'я, чи то стара коняка зірвалася з прив'язі, вони вже відкривають вікно і стріляють в повітря. Такі сусіди дуже небезпечні. З ними жити так вигідно, як у бика на чолі. Не дружи із сердитою людиною і не заходь до дому нерозумного. «У терпеливої людини багато розуму, а дражлива людина виявляє дурноту». «Чи ти бачив людину скору на слова (гнів)? На нерозумного більше надії, як на неї».

В моїм житті я бачив людей непокірних і впертих, яких ані розум, ані розсудок не могли змінити. В нашому селі є хлопчина,

який має собачку — бульдога, і він розказував мені, що коли той собачка зловить щось своїми зубами, то не віддасть того назад, хоч би йому й голову відтяти. Подібно до тієї собаки, люди вже не раз гнівили мене, а також виводили з рівноваги (терпеливости). Легше було б вговорити вила бути молотаркою, або переконати цеглу стати мармуrom, як звернути увагу подібної людини до здорового розсудку. Зробити негра білим, а також змити чорні плями в леопарда, це нішо в порівнянні з переконанням упертої людини. Чи він має рацію, чи ні, але переконати його трудніше, як перенести гору в інше місце. Якщо людина має рацію, то подібна впертість є щось велике; наш проповідник говорить: «Це є матеріял, з якого зроблені мученики». Але якщо нерозумна людина зі слабим розсудком візьме собі щось у голову, тоді мученики є ті, що мають із нею діло. Один чоловік зробив заклад, що заб'є кулаком цвяха в дубову дошку, і скалічив собі руку на все життя. Він не міг продати збіжжя за таку ціну, яку він хотів, і тому залишив його на поживу щурам та мишам. Ви не можете проїхати коло його поля, не зauważивши його впертості. Він заявив, що не признає жодних нових звичаїв, і тому, в усій громаді, в нього найгірший урожай. Але найгірше всього, це те, що його дочка пішла до методистів, і, в сліпій лютості, він вигнав її з дому, і

хоч, як мені відомо, він жаліє дуже того, однак не уступить ані одного кроку й заявляє, що він не буде говорити з нею доти, доки буде жити. А тим часом молода дівчина гине від його жорстокості. Багато краще не дотримати скороспішних обітниць, як їх придержувається. Хто не зміняється, той не удосконалюється; хто не усугуває, той ніколи нічого не придбає.

З дітьми треба поводитись ніжно й гостро. Вони не повинні завжди робити те, що їм подобається, але й не завжди повинні бути у нас на поводі. Давайте волю для безрогої, коли вона хрюкає, і для дитини, коли вона кричить, то ви будете мати гарну безрогоу і зіпсувту дитину. Чоловік, що учиться грati на трубі, і розбещена дитина, це два неприємні співжителі, навіть для сусідів. Якщо ми не будемо слідити за нашими дітьми, то вони будуть неприємні для інших, і ми також не будемо мати з них потіхі. «Різка й наставлення дають мудрість, а невихована дитина є сором для матері». Якщо нам не болить голова за виховання наших дітей, поки вони малі, то буде боліти тоді, коли вони виростуть. У відношенні до наших дітей ми повинні керуватися повною правою; наше «так» повинно бути так, і «ні» повинно бути ні, буквально в той же момент. Ніколи не забувайте зробити для дитини того, що ви обіцяли, чи то була наго-

рова, чи кара. Вимагайте послуху за всяку ціну; непослушні діти — це нещасні діти; зроби їх послушними собі ради їх добра. Якщо ти один раз втратиш твій авторитет, то тільки з трудом ти зможеш його привернути, бо хто сказав «а», той мусить також сказати «б» і т. д. Ми не повинні викликати гніву в наших дітей, а також не залякувати їх, але ми мусимо правити нашим домом в страсі Божому і, роблячи так, можемо очікувати благословіння.

З того часу, як я взявся за перо, я мав змогу показати мою стійкість і ніжність, бо я отримав багато порад, за які я дуже вдячний. Але ані збирати їх, ані повертати назад, ані замінити своїми, зо вдачності до порадників — не маю заміру. Це дуже гарно з боку батькох людей подавати мені багато різних порад, які можуть звести з розуму. Я маю замір набрати з ниви моїх друзів так багато здорових думок, як тільки можливо, придержуючись власного стилю тому, що це є найвигідніше. Якщо проповідник запозичає думки письменника, чи поста, то й я також можу вплести деякі поетичні квіти в мій вінок, який вкінці буде такий гарний, як справжня квітка. Але обіцяти цього не можу тому, що вже наспів час жнiv, і тепер нема часу на зложення поезій. Найгірше те, що добрі приятелі перечать один одному; один говорить, що зміст книж-

ки дуже бідний, і все під видуманим ім'ям, і мій стиль не є задовільний для плугатаря. Інший знову говорить, що тема дуже цікава, але вирази зовсім невмілі, і він дивується, як видавець помістив його в часописі. Я збираюсь уділити моїм порадникам всю увагу, на яку вони заслуговують, і думаю, в короткому часі, написати статтю про непрошенні поради. Ця стаття, як знак моєї вдячності для моїх порадників, буде для них, наче муха в усі.

V

ПРО ТЕРПЕЛИВІСТЬ

Терпеливість краща як мудрість; одна унція терпеливості вартує фунт розуму. Всі люди величають терпеливість, але мало тих, що її практикують; терпеливість — це медицина на всяку хворобу, і тому всяка старша жінка рекомендує її, але не в кожному городі росте зілля, з якого вона приготовляється. Коли нам щось болить, то це для нас так натурально нарікати, як коневі махати головою, коли його кусають мухи, або колесу скрипіти, як вилетить шпиця. Але природа не повинна керувати християнином, бо яке значення буде мати тоді його віра? Якщо солдат не воює краще за сільського парубка, то з нього треба зняти уніформу. Ми очікуємо більше овочів від яблуні, як від шипшини, і маємо повне право це робити. Учні терпеливого Спасителя повинні бути терпеливі. Стиснути зуби й терпіти — це стара порада, але страждати й співати — багато краще. Після всього, ми одержуємо зовсім мало ударів, якщо ми візьмемо під увагу, які ми недобрі, і коли відчуваємо навіть біль, то він скоро проходить. Минулий біль приносить вдоволення й досвід. Ми не повинні боятися йти до Єгипту, знаючи, що з

нього ми вийдемо з золотими та срібними дорогоцінностями.

Нетерпеливі люди поливають своє нещастя й руйнують свій спокій. Прикрості, це не прошені гости, але хто любить жалуватися, той посилає вози привезти їх додому. Багато людей родяться з плачем, живуть в наріканні й умирають невдоволені; вони жують гірку пілюлю, про яку вони навіть не знали б, що вона гірка, якщо б вони мали розсудок проковтнути її з терпеливістю й водою. Вони думають, що тягарі інших людей легкі, а їхнє пір'я (тягарі) — тяжке, як оливко. На їхню думку, їм завжди недобре, і нікому чорний віл не наступає на ногу так часто, як їм; найбільше снігу падає коло їхніх дверей, і град по жодних вікнах не б'є так сильно, як по їхніх; але коли розглянути цю правду, то робиться ясно, що їм шкодить більш їхня фантазія, як дійсний стан тяжких обставин. Багато людей були б більше щасливі, якщо б вони хотіли це зрозуміти. Крихітка зілля, що називається терпеливість, в найгіднішій зупі буде така смачна, як м'ясна страва в багатого. Я вирощував це зілля в моїм городі, але морози минулі зими пошкодили йому так сильно, що я не можу дати його моїм сусідам ані трошки; вони повинні наслідувати Мат. 25:9, та йти до тих, що продають, і купити собі. Ласкавість це добрий ґрунт для вирощування терпеливості,

ти, але вона потребує поливання водою милосердя.

Бути бідним, це не завжди приємно, але на морі трапляються ще й гірші випадки. Малі черевики не тиснуть, якщо ви маєте малу ногу; якщо у вас мало засобів, то добре мати мало бажань. Біднота не сором для людини, а невдоволення з того, що вона має. В деяких випадках положення бідного краще, як багатого, бо як бідний шукає їжі для своєго шлунка, то він знайде її скоріш, як багатий знайде апетит для своєї їжі. Бідна людина застилає свого стола дуже скоро, і її праця економить купно дорогих страв. Найкращі лікарі є: др. «Діста», др. «Спокій», і др. «Веселість» (здергливість, спокій, і веселість), і багатьом чесним рільникам вони служать при столі. Достаток провадить до ласолюбства, але голод не причіплюється до кухаря. Тяжка праця приносить здоров'я, а трошки здоров'я вартише як мішок брилянтів. Щастя не в тому, що ми маємо, а в тому, чим ми користуємося. В ложці пукру більше солодощів, як в бочці оцту. Не кількість наших достатків робить нас багатими, а Господнє благословіння. Шкірочка доброго яблука краща за недобре яблуко. Обід приготовлений з ярини в спокій кращий за воловину з приправою ненависті. Краще мати мало зі страхом Божим, як мати багатство з турботами. Трошки дров

загріють моого малогоogrівача, тому я не повинен нарікати, що не всі ліси мої.

Коли приходять турботи, ми не повинні впerto вимагати від Бога, щоб Він умішувався в наші справи, бо це означало б ставати на гостру колючку й поранити собі ногу. Дерева гнуться від вітру, і ми також повинні так поступати. Кожен раз, коли вівця бекає, то вона губить їжу, і кожен раз, коли ми нарікаємо, ми втрачаємо Боже благословіння. Нарікати — непотрібне зайняття й воно не приносить жодної користі, а терпеливість має золоту руку. Наші переживання скоро проминають. По дощі вияснюється: чорні ворони відлітають; зима міняється на весну, а ніч — на ранок.

Як би вітер не віяв,
він перестане.

Якщо одні двері закриті, Бог відкриває інші. Якщо не буде врожаю на фасолю, то буде на біб; якщо одна квочка покине свої яйця, то інша їх висидить. Кожна річ має добрий бік і добрий Бог є в кожному місці. В найгіршому положенні можна знайти ґрунт, щоб стати ногою, а якщо б уже не було жодної опори, тоді навчишся пливати.

Друзі, будьмо вдоволені терпеливістю й рідкою юшкою, як це говорили старі люди, замість того, щоб жалітися й заражувати тію хворобою інших. Не шукаймо хиб у Бога. Най-

кращий лік у стражданнях є віддача себе Божій волі. Те, що не можливо вилікувати, то треба перетерпіти. Якщо ми не маємо солонини, то ми повинні дякувати Богові за капусту в городі. Нужда — це твердий оріх, але його ядро солодке. «Тим, що люблять Бога, все допомагає на добре». Що падає з неба, раніше, чи пізніше буде корисне для землі; що Бог посилає для нас, воно є цінне, хоч би це була навіть різка. По природі, ми не можемо погодитися з переживаннями так, як миша не може любити кота, але по милості Божій ап. Павло вийшов з утисків зі славою. Втрату і хреста тяжко носити, але якщо наші сердця впорядку перед Богом, то просто дивно, яке легке стає ярмо. Ми повинні йти до слави хресним шляхом, зрошенім слізами; тому, що ми не маємо обітниці бути піднятими до неба на м'якій перині, то ми не повинні розчаровуватися, коли ми бачимо перед нами тернисту дорогу, по якій ішли наші батьки. Все добре те, що добре кінчиться; тому орімо тверду ниву, маючи надію на жнива, і вчімось співати при праці в той час, коли інші нарікають.

VI

ПРО СПЛІТКИ

У Валтонській церкві, в нашому повіті, зберігається уздечка для сварливих жінок, яку вживано в минулих роках для того, щоб здержувати жіночі язики від порушення спокою інших чоловіків та сусідів. В тих добрих старих часах діялись дивні речі. Чи була та уздечка тим, що наш священик називає доказом розуму предків, чи то був тільки вияв непотрібної жорстокості? «Дрібниця, тільки жінка топиться», — говорить стара безбожна приказка, яка, до вищезгаданої уздечки, з'явилася на підставі загального переконання, що жінки своїми язиками творять багато зла. Чи так воно є? Дати відповідь на це залишаю для інших людей. Признаюся, що я не можу нічого задержати в таємниці й люблю говорити, подібно іншим людям. Однак не люблю очорнювати добре ім'я людей та вистерігаюсь наклешів до яких багато привикли. Звертаюсь до людей мудріших за мене з наступним питанням: чи в тому випадку жінки гірші за чоловіків?

Кажуть, що мовчанка є прикрасою для жінки, але вона вибирається в неї дуже рідко. Чи дійсно це так? Чи правда, що жінка захо-

вує в тайні тільки те, чого вона не знає? Чи жіночі язики є подібні до хвостика ягняти, який завжди крутиться? Кажуть, що лисицю прикрашує її хвіст, а жінку — яzik. Чи це правда, чи брехня? Чи не була необхідна стара молитва: «Від тяжких гармат і жіночих язиців спаси нас, Боже?» Я маю добру і спокійну жінку, якої голос є такий «приємний», що я не можу слухати його часто, а тому не можу бути безстороннім суддею; але трохи боюся, що багато інших жінок скорше будуть проповідувати, як молитися, і їм не треба штучних засобів, щоб пустити в рух свою мовну машину; а вкінці, те, що підходить для гуски, підходить і для гусака, бо деякі чоловіки є такі самі пустослови, як і жінки.

Як шкода, що немає податку на слова; який великий прихід від цього мала б держава; але балаканина звільнена від оплати. Якщо б за брехню платили подвійно, то уряд сплатив би всі свої довги; але як збирати такий податок? Покликатися на те, що «так говорять» — значить брехати. Правда зо слів інших — є наполовину брехня. Оповідання ніколи не зменшується в новому переданні, а, навпаки, доповнюється новими деталями, подібно до грудки снігу, яка росте при качанні. Ті, що говорять багато, — багато брешуть. Якщо б люди говорили тільки те, що згідне з правдою, то в цілому світі запанував би спо-

кій. Мовчанка рідко коли буває причиною зла; але базікання це пошестъ для всієї громади. Мовчанка є мудрість, і якщо судити по цьому правилу, то розумних чоловіків і жінок дуже мало. Тихі води є найглибші, а мілкі струмки шумлять найбільше; це доказ того, як багато є нерозумних. Відкриті уста показують пусту голову. Якщо в шафі є золото й срібло, то вона не буде завжди відкрита. Балакання — це природна річ, і потрібно багато праці, щоб навчитись мовчати. Прагнення до правди повинно бути засобом здержаності для кожного чесного чоловіка й для кожної доброї жінки.

Якщо ми вже мусимо говорити, то ми повинні бути вільні від лихомовства й удержувати свого язика від обмови. Обмова — це забава для балакунів, але вона, як смерть для тих до кого вона відноситься. Убити языком можна так легко, як і рукою. Найбільше зло, яке ви можете заподіяти людині, це зневажити її добре ім'я. Один чоловік сказав до свого пса: «Я не буду тебе бити, ані ганити, але я дам тобі погане ім'я». Не всі ті злодії, на кого гавкають собаки, але звичайно з ними поводяться так, як зі злодіями. Більшість людей думають, що де є дим, там мусить бути й вогонь, і те, що кожен говорить, мусить бути правда. Тому ми повинні бути дуже обережні, щоб не пошкодити нашим близкім у такому ділі, як добра слава, бо вкінене боло-

то тяжко очистити. Коли людина є на чорному списку в одних людей, то їй тяжко вже мати добру опінію в інших. Якщо ми непевні, що не скажемо нічого недоброго, тоді краще говорити якнайменше, бо як би зв'язати гріхи людини у дві в'язки, то половина гріхів будуть гріхи язика. «Коли хто не помиляється в слові, то це муж досконалій, спроможний приборкувати й усе тіло».

Плетуни, покиньте ваше соромне зайняття; не будьте більш ковалським міхом, яким диявол роздуває полум'я ворожнечі. Перестаньте розварювати людей у їх взаємовідносинах. Якщо ви не можете відрізати кусок вашого язика, то хоч посоліть його сіллю любови. Хваліть Бога більше, а людей ганьте менше. Кожна гуска може гегати; кожна муха може знайти болюче місце; всяка порожня бочка гуде, і кожна колючка може поранити тіло людини. Якщо ваш рот буде закритий, то мухи не заletять у ваше горло, а злі слова не будуть виходити із ваших уст. Думайте багато, а говоріть мало; будьте скорі робити і забарні говорити; а понад усе, просіть Бога, щоб Він беріг ваші уста.

VII

ПРО ВМІННЯ ВИКОРИСТОВУВАТИ НАГОДУ

Деякі люди ніяк не можуть прокинутися до відходу поїзда. Вони прибігають на станцію якраз тоді, коли поїзд відійшов, щоб перевіритися, що вони спізнилися. Після цього говорять не своїм голосом: «Боже мій, поїзд, здається, вже від'їхав! Мій годинник напевно став уночі!» Вони завжди приїжджають до міста на другий день після закриття ярмарку; розкладають свій товар на годину пізніше закінчення базару. Вони косять сіно, коли сонце перестає гріти, і починають жнива тоді, як гарна погода закінчилася; вони кричать «Стій!» після вистрілу з рушниці, і замикають стайню тоді, як злодії вкрали коні. Вони подібні до коров'ячого хвоста — завжди взаді; вони ловлять час за п'яти, а не за голову, якщо, взагалі, вони його ловлять. Вони не варта більше, як минулорічний календар; їх не використаний час проминув, але, нажаль, ви не можете викинути їх, як старого календаря, бо вони схожі на ту стару жінку, яка хотіла використати свою дожиттєву пенсію докінця: вони не хотять вмерти, хоч у житті не приносять жодної користі. «Працюй поволі й живи довго», — це їхні улюблені слова, і «що

більше, то гірше». Якщо б їм приобіцяти її вічне життя за викінчення праці, то й тоді вони не будуть спішити вмирати, бо вони ще її не почали. Неточні люди оправдують себе тим, що вони «тільки трошки спізнилися». Але трошки спізнилися, це те саме, що й багато. Бачити потяга віддаленого на кілька метрів (коли він залишив станцію), це те саме, що бачити його на одну милю. Мій сусід накрив криницю тоді, коли втопилася його дитина, і носив воду гасити вогонь тоді, як його хата загоріла; він надумався зробити заповіт тоді, коли не зможе держати пера в руці, а почне каятися тоді, як стратить свідомість. Такі повільні люди думають, що «завтра» буде краще як «сьогодні», і керуються старою перелицьованою навпаки приказкою — «Ніколи не роби сьогодні того, що можеш відложить на завтра». Вони завжди чекають, що корабель причалить до їхньої хати, і думають про щастя, що воно саме приде до них; в той самий час на їхніх полях ростуть буйні бур'яни, і корови пролазять через діри в їхніх загородах. Якщо б птахи чекали поки їх не зловить ловець, то ці люди приходили б додому з доброю здобиччю. Але тому, що в світі все рухається скоро, то їхні діти мусять наповнити свої уста порожньою ложкою. «Не турбуйтесь!» — говорять вони, «прийде кращий час, почекайте трохи довше». Їхня здобич у кущах

і, за їхніми словами, вона дуже смачна, хоч ніколи не попадала до їхніх рук; в той самий час їхні жінки й діти голодують. «Положення мусить змінитися», — кажуть вони. Чому ж тоді, нерозумні, не подбають про те, щоб його змінити? Час не чекає на нікого, а тим часом ці люди говорять так, як би час був їхньою власністю. Вони виявляють свої помилки тільки тоді, коли вони змушені це робити. Для багатьох моїх земляків вже близький той час, бо вони вже давно стоять на дорозі до бідності. Ті, що не хочуть орати, не повинні й існувати; хто лінівий навесні — буде бідний восени. Вони не хотять кувати заліза поки воно гаряче, а пізніше бачать, що холодне залізо є дуже тверде.

«Той, хто не хоче, коли може,
Не зможе, коли захоче».

Час не прив'язаний до стовпа, як віл до ясел; він проминає, як вітер, і той, хто хоче змолоти своє зерно, повинен поставити вітрака на млині. Той, хто позіхає, коли він ситий, — буде позіхати до смерті. Ніщо в світі не здобувається без труду, за віймком бідності та бруду. Колись говорили: «Дураки мають щастя», але сьогодні справа виглядає йнакше. Ніколи раніш ані тепер щастя не дається тому, хто не використовує добру нагоду. Заяць ніколи не попаде в пашу сплячого собаки. Той, хто має догідний час, і чекає кращого, дочекає-

ся найбільш невигідного часу. Недобре є зложити руки й кричати: «Боже поможи нам!» Бог помагає тим, хто сам собі помагає. Коли я бачу людину, яка жаліється на погані часи, і що вона є постійно нещаслива, то я завжди кажу, що гуска не сидла на яйцях, поки вони не зіпсувались, а тепер треба обвинувачувати уряд за те, що нічого не вивелося. Я ніколи не вірив у щасливу долю, за віймком того, що доля поможе людині перескочити через рів, якщо вона добре скочить, і дастіть їй кусок сала, якщо вона буде широко працювати в своєму городі й викормить безрогу. Щастя, звичайно, приходить до того, хто його шукає, і мені здається, що воно стукає, принаймні один раз, до кожних дверей, але якщо працьовитість не відкриває йому дверей, то воно відходить. Ті, що втрачають останнього поїзда і проспали всі відповідні нагоди, починають нарікати на провідіння за те, що все діє проти них. «Коли б я був шапкарем», — говорить один, «люди родилися б без голів». «Якщо б я пішов до моря по воду», — жалується інший, «я знайшов би його сухим». Всякий вітер є противний для недоброго корабля. Ані мудрий, ані багатий не зможуть допомогти тому, хто не помагає сам собі.

Остаюсь з глибокою пошаною до моїх, шановних приятелів, і це тому, що жнива вже закінчені і хміль зібраний, то, згідно

обітниць, я постараюсь подати вам трохи поезії, щоб доказати, що я хочу здобути відповідний блеск. Я просив нашого проповідника, щоб він позичив мені одну поезію, і він дав мені працю Жоржа Герберта. Це дуже гарна книжка, але трохи трудна для зрозуміння, як непрохідна хаща, але в ній є багато дечого доброго, і час від часу появляються сплутані солодкі горіхи, хоч деякі з них тяжко розкусити. Наступний вірш відноситься до вищезгаданого питання, і є досить зрозумілий. Тому він повинен прикрасити мою розмову, подібно тому, як квітка прикрашує мое святочне убрання.

«Хай твій розум буде зайнятий завжди,
Коли, де і як звершати труди.
Неохайність завжди є гніздом для червів,
Той осягне ціль, хто устає перший.
Жити будуть довго працюючі люди,
Без труду і праці біда буде всюди.

—56—

VIII

ПОТРІБНО МАТИ ЗАВЖДИ ВІДКРИТИ ОЧІ

Щоб прожити на світі, людина повинна мати завжди відкриті очі, а бавіть у сні — дивитися одним оком, тому, що існує багато гачків для риби, сіток для птахів, а також пасток для людини. Ми не повинні бути гусьми, бо є багато лисів. Між людьми, яких я знаю, є дуже велика розбіжність у поглядах щодо цієї справи. Деякі люди бачать більше одним оком, як інші двома. Ще інші, хоч мають добрий зір, нічого не бачать. Не всі голови розумні. Деякі люди такі хитрі, що вони всіх підохрівають і живуть у постійному страсі перед своїми сусідами. Інші — настільки простодушні, що всякий шахрай може їх обманути й використати. Одні хочуть дивитися через муровану стіну і псують собі очі, в той час коли інші знаходять щілину й дивляться так далеко, як хочуть. Одні працюють при горні (перетоплення заліз) й не попечуться, а інші відходять з попеченими руками тоді, коли вони хотіли тільки погрітися. Правда, що свого досвіду не можна передати іншим, і кожен повинен мати власний досвід. Тепер я хочу подати деякі прості поради перестороги, які для мене були корисні і, можливо, що

—57—

вони будуть корисні й для інших.

Найбільший негідник вдає, що він чесна людина. Коли ви бачите людину, яка виявляє назовні свою побожність, то ви можете бути певні, що вона має її дуже мало в своїому серці. Не вибирайте собі приятелів по зовнішньому вигляді; гарні черевики тиснуть ногу. Не вірте похвалам, знаючи, що ласкаві коти найкраще ловлять мишей. Не вірте людям, які говорять багато. В жоднім разі не здавайтесь на ласку людини, бо коли положити пальця між жорнові камені, то вони легко розчавлять його. Не пийте нічого, не розглянувши; не підписуйте нічого без перечитання, і будьте певні, що воно значить не більше, як те, що вам говорять. Не судіться, коли ви маєте щонебудь до втрати; домі правників (адвокатів) збудовані на головах дурних. Не йдіть у воду, як не знаєте броду. Не звертайте уваги на напис пачки з грішми, а рахуйте їх самі. Відкрийте мішка перед тим, як ви купите те, що в ньому, бо хто купує навмання, той погоджується на те, щоб його обманули. Бережіться людини, яка не оцінює самої себе. Вистерігайтесь тих, що клянутися; хто зневажає Створителя, той не завагається брехати і красти. Найбільше стережіться самих себе; найбільший ворог знаходиться в нас самих. Якщо вам приносить хтось нову науку, то не кусайте, аж поки не переконаєтесь, чи то

хліб, чи камінь; не думайте, що медівник добрий тому, що він позолочений. Ніколи не кричи «ура!» Якщо ти ще не вийшов з лісу; не кричи: печена риба, поки ти ще не зловив її. Завжди буде час на тріонф, — краще почекати трохи довше. Не виливай брудної води доти, доки не маєш чистої; продовжуй замітати вулицю, поки не знайдеш кращої праці, бо найбідніша заплата — краща за безробіття. Завжди вступайте з дороги бикам та злим людям; не борися з тим, що розносить вугілля, і не сперечайся зі злою людиною, бо вони завжди тебе побрудять.

Не дай себе обманути і не сперечайся,
Не позичай грошей і не позивайся,
Тоді ти напевно не будеш журитись,
Спокійно й щасливо будеш в світі жити.

Я не можу сказати, що зміст вищезгаданого вірша є задовільний, але він може помогти для спокійного життя. Не сідай ніколи на коня з поломаними ногами; не торгуй з купцем, який збанкрутував, бо небезпечно сідати на крісло, яке хитається. Будь обережний з людьми, які вдають чесних, а також вистерігайся зарозумілих і брутальних. Якщо ти заважиш у кому недобрі прикмети, то будь обережний; настав капкана (пастку), коли почуєш щурі, тільки вважай, щоб він не зловив твого пальця. Не дружи з хвальком, бо його пиво — сама піна (шумовиння), і хоч він хва-

литься, що всі його речі й посуд зроблені зо срібла й золота, то скоро виявиться, що хвалюко і брехун — то кузени. Не звіряйся з твоїми тайнами на жодну людину, покладайся на Бога всім серцем своїм, а довір'я до людей зважуй на вазі розсудку, знаючи, що людина — тільки людина, і всі люди є слабі. Не піднось тяжких речей на тонкій нитці. Не будь дуже підохрілим, тому, що підохріння це прикмета боягуза. Пам'ятай, що люди не анголи, але вони не є дияволи, і було б дуже погано так думати про них. Одне запам'ятай: не вір священикам жодної релігії, бо, щоб бути священиком, то людина мусить затвердити своє серце й затемнити свій розум до найвищого рівня. Наш уряд карає циган за ворожбитество, запроторюючи їх до в'язниці, але цей самий уряд піддержує священиків, які обманюють людей в багато важніших справах. «Погане товариство» — сказав злодій, коли знайповся між катом і священиком, йдучи на шибеницю. Це чесна заява і правдиве слово, хоч вони мають штучний характер. Лише дурнота нерозумних кормить священиків. Боже, очисти нашу країну від цього зла і дай людям розум, щоб вони могли зрозуміти їхні хитрі пляни.

Накінець, моя порада для всіх — пам'ятати, що дійсна мудрість є та, яка виявиться в кінці мудрою; шукайте її, приятелі, шукайте в наймудрішого Учителя, Господа Ісуса Хри-

та. Довіряйте Йому, а Він ніколи вас не покине; керуйтесь Його словом, і ви ніколи не зблудите; моліться в Його Ім'я, і ваша молитва буде вислухана. Пам'ятайте, що той, хто надіється на людину, переконається, що людина, це надломана тростина, але той, хто буде своє життя на Христі — має мідний ґрунт. Ви можете слідувати за Христом із закритими очима, якщо ви так хочете, але якщо інші хочуть вами керувати, то майте відкриті всі очі, коли б ви мали їх навіть дюжину, і якщо б вони були такі далековорі, як телескоп.

IX

ДУМКИ ПРО ДУМКУ

Наступні розділи можуть бути приписані мені в малій мірі тому, що, вдійсності, наш проповідник, якщо можна так висловитись, запрягав коней і держав ручки плуга в той час, коли я тільки бив батогом, щоб звертати увагу людей. «Дві голови краще, як одна», — сказала одна жінка, беручи з собою на базар свого собаку. Я перепрошую за таке порівняння, але наш проповідник подібний до тієї жінки, і одинока розумна голова цього роду. Він є людина, яка дає своїм слухачам багато різних речей, дуже відмінних від того, що плугатир може взяти зо свого гаманця. Але, на його прохання, я додав кілька відомих приказок до його думок, які є сіллю, як про це він висловився з признанням. Надіюсь, що я не зіпсував його писання моїми гострими виразами. Якщо б він бажав, я хотів би мати ще більше його праць, щоб додати до них мої думки. Публіка повинна бути про це поінформована, чи ці завваги належать тільки мені, чи їх треба розглядати, як власність двох осіб.

В цілому році нема стільки годин, як думок в одній годині. Думки летять табунами,

як дрозди і гудуть мов бджоли. Їх не можна перерахувати, як сухе листя восени; вони пов'язані, як ланки ланцюга. Яке неспокійне творіння є людина! Її думки підносяться догори і вниз, як комарі літнього вечора. Подібно до годинника, в якому повно колісцят, з маятником в постійному русі, розум людини рухається так скоро, як час. Це робить думання надзвичайно важливим заняттям. З дрібних речей складаються великі; легкі думки творять великий тягар гріха. Одна пісчинка дуже легка, але Соломон говорить нам про тягар піску вкупі. Де багато дітей, там мама повинна дивитись за ними. Ми повинні контролювати наші думки, бо коли вони стануть нашими ворогами, то їх буде забагато, і вони допровадять нас до руїни. Небесні думки, як птахи навесні, наповнюють нашу душу музикою; але погані думки будуть кусати нас, наче змії.

Згідно поширеної опінії, думка є вільна; але я згадую прочитане, що, хоч думки є вільні від оплати (податку), то вони не вільні від пекла, і це є згідне зо Святым Писанням. Ми не можемо бути відповідальні за наші думки перед жодним судом, але будемо відповідати за них на останньому суді. Злі думки є дійсністю гріха; масою, що з неї випливає гріх; гнотом, який запалюється іскрами диявольських спокус; масничкою, в якій молоко уявлення збивається в ціль і плян; гніздом, що в

ньому злі птахи складають свої яйця. Будьте певні, що так, як вогонь палить стружки й дерево, так Бог буде карати однаково грішні думки і грішні діла.

Нехай ніхто не думає, що Бог не знає наших думок, бо Він бачить найбільше тайні наші думки, через вікно, якого не можна нічим закрити. Так як ми бачим бджоли в склянім вулику, так Боже око бачить нас. Біблія говорить, що ад і пекло відкриті перед Богом, тимбільше перед Ним відкриті серця людських синів. Вся людина відкрита перед Богом. Перед небом немає секретів. Те, що діється в тайні людського серця, є настільки публічним перед Всеbachучим оком, як вулиці міста.

Але дехто говорять, що неможливо бути вільним від зліх думок; це можливо, але постає питання, як ми відносимося до зліх думок: з ненавистю, чи з любов'ю? Ми не можемо заборонити злодіям заглядати до наших вікон, але якщо ми відкриваємо наші двері для них, і приймаємо їх з радістю, то ми такі злі, як вони. Ми не можемо нічого зробити з птахами, що літають над нашими головами, але можемо перешкодити їм зробити гніздо в нашому волоссі. Недобре думки можуть стукити до наших дверей, але ми не повинні їм відкривати. Якщо в нас появляються злі думки, то вони не повинні над нами панувати. Той, хто живе того самого куска, значить, що

він його любить. Хто постійно вертається до зліх думок і любить їх, це доказ, що він дозрів для злого діла. Подумайте про диявола і він вам появиться; скеруйте ваші думки в бік гріха, то й ваші руки підуть за ними. Слизяки залишають за собою слиз. Це саме роблять злі думки. Лише стріла пролітає в повітрі і не лишає за собою сліду, але зла думка, подібно до змії, завжди залишає за собою сліди. Де скуплюється багато недобрих думок, там буває багато бруду. Кожна хвиля недоброї думки добавляє дещо до знищення (упадку), яке виростає на березі життєвого моря. Страшно подумати про те, що недобре уявлення, раз оправдане, забирає ключа до нашого розуму. Воно може заволодіти ним дуже скоро, наперекір нашій волі, і може привести з собою ще сім зліх духів, гірших від себе. Ніхто не знає чим те скінчиться. Виховайте гріха на колінах ваших думок, і він виросте на велетня. Намочіть ключача в нафті, і воно скоро загориться, якщо наблизите його до вогню. Пориньте людину в грішні думки, і вона готова запалитись явним гріхом, коли тільки буде мати нагоду. Тому мудрість наказує нам завчасу берегти наші серця кожного дня від недобрих думок і уявлень. Добрі думки — бажані гости. Вони повинні бути радо прийняті й запрошувані так часто, як тільки можливо. Подібно до рожі, вони

видаютъ приемній запахъ, якщо ми поставимо їхъ до вази нашої пам'яти. Вони ніколи не ростуть загусто; вони є рослини, які одобрюють землю.

Як курка висиджує курчата під своїми крильми, так ми повинні плекати добрі думки. Як ягня в бідного єсть останню крихітку хліба і спить на його руках, так благочестиві думки повинні бути нам дорогі. Християнські думки викликають християнські слова й добре діла. Вони є очевидним доказом обновлення серця. Хто не хоче цього? Охороняючи кошика від полови, ми наповнимо його пшеницею; держати недобрі думки здалека, це значить держати свій розум наповнений добрими думками. Їх можна легко знайти, і ми не повинні мати в них недостатку. Ми всі повинні сказати разом з Давидом: «Від наповну моїх думок, Твоя розрада насолоджує мою душу».

—66—

X

ПОМИЛКИ

Хто хвалиться своєю досконалістю, той перфектно нерозумний. Я ходив багато по світі й ніколи не бачив досконалої коняки, ані людини без помилок. Я переконаний, що не побачу їх доти, доки дві неділі не прийдуть в один день. Ви не можете висипати білої муки з мішка від вугілля, ані очікувати досконалості від грішної природи. Легше знайти цукор у морі, як досконалість в людини. Стара приказка каже, що тільки мертві непомильні. Про померлих ми повинні говорити добре, або нічого, але що торкається живих, то всі вони пофарбовані начорно, і це можна завважити напівзакритим оком. Всяка голова має своє слабе місце, і кожне серце — свою темну пляму. Кожний кущ рожі має колючки, і за днем приходить ніч. Також на сонці є плями, і небо покривається хмарами. Ніхто не є такий мудрий, щоб не наробити собі лиха на базарі марнословства. Де не можна бачити шапки блазня, там можливо почути звук його бубна. Як нема сонця без тіні, так уся доброта людини змішана з більшою, чи меншою дозою зла. Навіть ті, що опікуються бідними, мають свої помилки, і духовні особи зроблені

—67—

не цілковито з небесного матеріалу. Найкраще вино має свої недостачі. Якщо б усі помилки людини були написані на чолі, тоді потрібно було б носити капелюхи з широкими крисами. Так певно, як яйце є яйце, — в кожному людському серці є недостаток. Не можна відгадати коли виявиться гріх людини, так, як не можна знати, коли заяць вискочить з рова. Кінь, що має слабі ноги, може не спотикатися, ідучи мілю або дві, але його слабість є в ньому, а тому їздець повинен звертати на це свою увагу. Кітка може не пити молока в даний момент, але залишіть відкрите молоко, то ви переконаетесь, що вона такий самий «злодій», як її котенята. В кремені ховається вогонь, хоч він холодний; почекайте, поки до нього доторкнеться сталь, і ви переконаетесь в тому. Ці речі всім відомі, але не всі вміють держати стрільний порох далеко від вогню.

Якщо ми будемо пам'ятати, що ми живемо між недосконалими людьми, то ми не будемо хвилюватися, коли будемо бачити їхні помилки; що прогнило — рветься, а посудина з тріщиною протікає. Щасливий той, хто не очікує нічого доброго від тіла й крові, — він ніколи не розчарується. Найкращі люди, в їхньому найкращому, є тільки люди, і найкраща краска чорніє.

«Добрий той кінь, що ніколи не спотикається,

І добра та жінка, що ніколи не нарікає».

Але такі коні й жінки існують тільки в казці, а в цьому грішному світі нема дерева без суків, а також найчистіше поле родить бур'яни. Найкращий іздець може в'іхати в рів; найкращий кухар може розхлюпти їжу, і, як мені відомо, найкращий плугатир може зламати плуга й вивести криву борозну. Нерозумно осуджувати близьнього за одну чи дві його помилки; це те саме, що продати коняку з одним оком і купити зовсім сліпу. З огляду на те, що ми всі маємо помилки, ми повинні вчитися терпіти (прощати) один одному; живучи в скляних домах, ми не повинні кидати каміння. Смішно, коли сковорода каже до баника: «який ти чорний!». Недостатки інших людей показують наші недостатки, тому, що одна вівця подібна до другої; коли є яблучко в оці моєго близьнього, — воно є також у моєму оці. Наші близьні повинні бути для нас дзеркалом, в якому ми могли б бачити наші власні помилки, та виправляти в нас самих те зло, що ми бачимо його в інших.

Я не можу терпіти людей, які мішаються в справі кожної людини, щоб винюхувати їхні недоліки, і беруть на свої очі побільшуючі скла, щоб побачити їхні помилки; такі люди повинні краще дивитися за собою й побачити у своєму домі диявола, чого вони не сподівалися. Що ми хочемо побачити, — побачи-

мо, або, вірніше сказати, нам буде здаватися, що ми бачимо. Недостатки завжди великі там, де любов мала. Біла корова стане для вас чорною, якщо ваші очі захотять побачити її такою. Навіть запах пахучої води (парфумів) буде недобрий, коли ми будемо нюхати його дуже часто. Було б багато краще, принаймні для інших, якщо ті, що шукають помилок в інших, змінили б свій напрям і шукали в них добрих прикмет. Це була б більш поплатна гра, і нікому не треба було б стояти з вила-ми, щоб відігнати такого мисливця від своєго подвір'я.

Щодо наших власних помилок, то їх не списав би й на «оловій шкірі», але, дяка Богу, ми знаємо, куди з ними вдатися, і як їх направити. Не зважаючи на всі наші промахи, Бог не перестає нас любити, якщо ми віруємо в Його Сина. Тому ми не повинні знеохочуватись, але надіятись, що ми будемо жити й учитися та виконувати добре служіння до самої смерті. Хоч віз і скрипить, але він доїде додому зі своїм тягарем, і стара коняка з підбитими ногами виконає своє завдання. Ми не повинні не робити нічого тому, що ми не можемо робити всього так, як ми хочемо. Перфектно, чи не перфектно, праця на фармі повинна бути виконана, і недосконалі люди мусуть виконувати її, бо як ні, то наступного року ми не будемо мати жнів. Як би погано

я не орав, то анголи не будуть виконувати моєї праці, і я мушу сам взятися за неї. Тому — вперед, сива!

XI

РЕЧІ, ЯКИХ НЕ ВАРТО ПРОБУВАТИ

Це вже давня й мудра приказка, яка говорить: «Не витрачай всього, що маєш; не вір всьому, що чуєш; не говори всього, що знаєш, і не роби всього, що вмієш». Праці є так багато, що шкода навіть крихітки нашої сили витрачати даремно. Якщо гра не вартоє свічки, то покинь її. Це втрата часу шукати молока в стовпі, крові в брукві, або розуму в нерозумному. Домагайся грошей від скупаря тільки тоді, коли тобі вдастся зварити камінь нам'яко. Не вимагай довгу від людини, яка не має нічого, бо в такий спосіб ти зблільшиш свої витрати і згубиш крілика *). Ніколи не давай дзеркала сліпому. Якщо людина така горда, що не хоче бачити своїх помилок, то вона буде вас тільки ганити за те, що ви їй їх показуєте. Говорити про небесні речі людині, яка думає тільки про земнє, це таке корисне, як присвічувати кротові. На все є свій час. Нерозумно було б проповідувати людині в п'яному стані, — це те саме, що кидати перли безрозгім; дайте йому часу витверезитися, а тоді

*) В Англії полюють з рушницями на кріликів і тхорів.

підходьте до нього з тверезими речами. Якщо ви навчаєте п'яного, коли він у п'яному стані, ви дієте так, ніби ви самі були п'яні.

Не садовіть кота на козла, ані людину на місце, на яке вона не надається. Зо сливок не можна зробити яблук; малі люди будуть завжди малими, навіть тоді, коли будуть займати великі пости. Нерозумно було б зробити з павича проповідника, або зо служанки господиню. Багато проповідників могли б бути добрими кравцями, або шевцями. Якщо Бог призначує дане творіння літати, то Він дає йому крила, — ї коли Він призначує людину для проповіді, то дає їй дара. Недобре висилати людину на війну, якщо вона не вміє воювати. Краще затримати людину, коли вона лізе на дерево, ніж допомогти їй зламати голову. Шовкові торбинки не роблять зо свинських ушей. Свиня ніколи не буде грati на флейті, хоч би не знати як довго ви її вчили.

Нерозумно хотіти виконати неможливе. Стріляти до людини, що на місяці, це тільки втрата пороху. Робити дошки з тирси (дерев'яної муки) — це дуже розумно в порівнянні з тим, що прийшло до голови моїм лондонським приятелям, які задумали стати багатими, купуючи акції в компанії. З таким самим успіхом вони могли б ловити вітер у сітку, або черпати воду решетом. Пускати мильні баньки — це добра забавка для хлопців, але компа-

нії, які подібні до мильних баньок, мають таке гостре вістря, що бавитись ними дуже не-безпечно. Якщо мій приятель має гроші, то це ще не значить, що він має віддати їх для шайки шахраїв; якщо б я хотів позбутися ноги, то я не шукав би акули, щоб вона мені її відкусила. Дайте ваші гроші бідним, але не позволяйте ошуканцям забрати їх від вас.

Ніколи не варто трудитися над непотрібними речами. Не лийте товщу на сите м'ясо, і не хваліть горду людину. Не робіть одежі для риби, і накриття для віттаря. Не малюй лілії і не прикрашуй Євангелій. Ніколи не зав'язуй людині голови, поки вона не розбита, і не утвірджуєш того, хто ще не покаявся. Ніколи не світи свічки, щоб освітити сонце, і не доказуй того, в чому ніхто не сумнівається. Я ніколи не раджу іншим братися за діло, яке є дорожче від того, що воно варте. Купу сміття можна прикрасити, і недобра людина може прийняти вигляд побожності, але з бігом часу все виявиться. Якщо б наш народ був більше розсудливий, то він позбувся б тих людей, які живуть на чужий рахунок. Краще людині, яка заслужила одного цента плати доляра, як платити єпископам, які сходяться на наради, щоб вирішити як краще нічого не робити.

Я вже давно переконався, що на смак і колір немає товариша. Орання повітря не

приносить ніякої користі, — подібно, як доказувати комусь те, що його не цікавить. Кінчати сварку гнівом — це те саме, що гасити вогонь оловою, або гасити вугілля, дмухаючи на нього. Деякі люди люблять сперечатися, але я їм не завидую. Я волію пройти десять миль, щоб уникнути непорозуміння, як іти пів миля, щоб позмагатися. Я часто чув, що треба бути сміливим, і брати бика за роги, але, на мою думку, таке зайняття приносить більше приємності, як користі; тому я доручаю це діло тому, хто настільки нерозсудливий, що думає, що сильний удар рогів не може пошкодити його голові. Соломон каже: «Занехай суперечки, поки ти не замішаний в них», що означає: «Залиши поки ти ще не почав». Якщо ти бачиш злого пса, то не дрочися з ним, якщо ти непевний себе; краще дати йому дорогу, і якщо хтось назве вас боягузом, то вам не треба називати його перозумним, бо це буде всім відоме. Вмішуватися в суперечки завжди некорисно; залишіть гніза у спокої й не стягайте старого дому на вашу голову. Люди, які вмішуються в усякі справи, приносять собі шкоду. Якщо ви містите чужих свиней, то, напевно, вам самим треба буде митися. Дуже немудро вмішуватися в суперечки чоловіка з жінкою, бо пізніше вони, напевно, помиряться, і звернуть всі свої сили проти вас, і вам тоді попадеться. Якщо ви

хочете істи гарячу кашу, що її інші зварили,
то ви попечете собі уста, і вина буде ванга.

Ще одне: не намагайтесь відрадити від
чогось уперту жінку, і пам'ятайте, що:

«Коли вона захоче, то захоче, і на то-
му кінець;
Якщо вона не хоче, то не хоче, — і
то все».

Одного дня я вирізав з американської га-
зети уривок, який є моїм закінченням: — «Ви-
черпай Mississipi (ім'я ріки) чайною ложкою;
перекрути твого обцаса на перед черевика;
прічепи до риболовського гачка бальони
й лови зорі; візьми павутиння і стягай ко-
мети; коли прийде злива, як Ніягарафалс, то
пригадай собі, де твоя парасоля. Все вище-
згадане неможливе легше зробити можли-
вим, як вговорити жінку сказати «так» тоді,
коли вона постановила сказати «ні».

XII

ДОВГ

Коли я був малим хлопчиною, то в пла-
щиці ходив до початкової школи. Одного ра-
зу мені був потрібний олівець (трифель, або
рисик). Я не мав грошей, щоб його купити. Я
боявся, щоб мене не ганили за те, що я так
часто губив олівці, бо був дійсно недбалий
малим хлопчиною, і не хотів, щоб удома ме-
не допитували. Не далікі від нашого дому
була невеличка крамниця, в якій старенька
жінка продавала оріхи, бублики, медівники та
забавки. Часом я бачив, як ця бабуся прода-
вала хлопцям і дівчатам на кредит. Я знав,
що зближається Різдво, а тому мав надію, що
хтось подарує мені гроші. Я рішився задов-
житись і купити собі олівець, а заплатити ду-
мав десь біля Різдва. Мені тяжко було ріши-
тись, але зібрав усі сили й пішов до крамни-
ці. Олівець коштував 5 центів. Так як я ще
не мав довгу, то мав добрий кредит. Добра
жінка дала мені олівець і я задовжився. Ме-
ні було не дуже приємно. Я почував себе так,
наче б я зробив недобре, але не уявляв собі,
як скоро я буду жаліти моєго вчинку. Як мій
батько довідався про це діло, то я й до цього
часу не зню, але він віднісся до мене зовсім

серйозно. Нехай Господь благословить його за те! Він був мудрий чоловік і вмів виховувати дітей. Він не хотів привчати своїх дітей спекулювати, або займатися тим, чим займаються великі ощуканці, називаючи свої діла фінансовими операціями. Тому він положив кінець для моєго довгу. Він дав мені добру лекцію, вияснюючи, що мій поступок був подібний до крадіжі, і що в такий спосіб люди руйнують себе; як хлопець, який винен тільки 5 центів, може задовжитись на тисячу доларів, — попасті до в'язниці та знеславити свою родину. Це була дійсно лекція; мені здається, що я ще сьогодні чую слова моєgo батька, і вони звучать у моїх ушах, коли я про це згадую. Потім мене відпроваджено до крамниці, наче вояка-дизертира під конвоєм до табору. Ідучи вулицею я був дуже засоромлений, плакав весь час. Мені здавалося, що весь світ знає про мій довг. Мій довг заплачено з багатьма поважними пересторогами, і бідний довжник звільнився, неначе штапка випущена з клітки. Як приємно було почувати себе вільним від довгу! Як тоді билося мое мале серце, і переконувало мене, що ніщо більше не спокусить мене робити довг. То була добра лекція і я ніколи не забував її. Якщо б усім дітям в дитинстві впоювали це поняття, то це для них був би подарок подібний до всього їхнього маєтку, і зберіг би їх від

багатьох розчарувань у їхньому житті. Нехай Господь благословить моєgo батька. Було б добре, щоб у нашій країні було більше таких батьків, щоб спасті її від руїни, тому, що в наших часах, при всіх тих акціях, повинностях і кредитах, наш народ знищується як спорхнявіле дерево.

Від того часу я ненавидів довги так, як Лютер Папу. Ви не повинні дивуватися, що висловлююся дуже різко. Очистити мій дім від довгів, нечистоти й диявола було завжди моїм найбільшим бажанням з того часу, коли я став доморядником; хоч останній з вищезгаданої трійки часом влізав через двері, або через вікно, бо старий змій пролазить через найменшу щілину, то все ж таки, завдяки добрій дружині, тяжкій праці й чесноті, два інші члени трійки не переступали моєго порога. Довг є настільки понижуючий, що коли я винен комусь гроши, то я волію краще йти двадцять миль по сніговій дорозі, щоб заплатити довг, як відчувати неприємність довжника. Краще мати горох в черевикові, іжака в постелі, або змію за пазухою, як мати довг в харчовій крамниці, в пекарні та в кравця. Бути бідним — не легко, але бути довжником — страшно. Кажуть, що є дві найгірші речі для чоловіка: піч, що курить (димить), і жінка, яка свариться; подібна справа з довгами. Ми можемо бути бідні, але шановані люди; мені

здается, що такі є моя дружина й я, і такими ми останемось. Людина в довгах не може респектувати сама себе, і вона може бути певна, що сусіди будуть говорити про неї не в її користь. Деякі люди люблять бути довжниками, але я волів би бути котом у комині тоді, коли піч палиться, лисицею, за якою гоняться собаки, їжаком на вилах, або мишею в кіттях сови, як бути в довгах. Чесна людина вважає що наповнений гаманець чужими грішми — гірший за порожнього. Чоловік не може їсти чужого сиру, носити чужу одежду, ходити в чужих черевиках; він не може допуститись, щоб його дружина носила капелюха, що належить крамниці моделів, і чужу одежду. Пір'я в павича можна скоро вирвати, і той, хто позичає, скоро збідніє найбільшою біднотою, тому, що в довгах є сором.

Видатки більші за прибуток зруйнували багатьох моїх сусідів; вони з трудом можуть прокормити крілика, а їм потрібний кінь і віз. Я боюсь, що розкіш є звичайною хворобою нашого часу і багато віруючих заразилися нею, на їхнє горе і сором. Вовняна й бавовняна одежда вже не вистачає сьогодні; дівчата повинні мати шовкові й сатинові одяги, а рахунок за них такий довгий і темний, як зимова ніч. Показ і мода забирають усі засоби, роблять родину бідною, а голова дому мусить бути засоромлений.

Жаби хочуть бути такими, як воли, а тому надуваються. Хто витрачає сто долярів на тиждень, учиться витрачувати кілька тисяч на рік і вкінці йде до суду. Люди запалюють свічку з обох боків, а потім дивуються, що вони дуже нещасні. Чому не класти сідло на властивого коня і призначатися, що вони є марнотратні. Ощадність дає половину успіху в житті; не так трудно заробити гроші, як розумно їх розтратити. Сотні людей не знали б, що таке нужда, якщо б вони не витрачали на непотрібне їхні гроші. Якщо б жінки бідних чоловіків знали, як варити, то малий заробіток їхніх чоловіків вистачав би на довгий час. Наш проповідник каже, що французи і німці випередили нас в добром і дешевому приготовленні їжі. Я хотів би, щоб вони вислали своїх місіонерів, щоб навернути наших обсудливих жінок на дорогу доброї господарки; така французька мода була б багато більше корисна, як ті картини на виставці модерної крамниці, які спонукують наших жінок міняти моду кожного місяця. Багато людей вважають, що неможливо сьогодні задоволити себе тим, за що їх батьки були вдячні; вони купують дорогі харчі, створюючи для себе жалюгідне положення. Вони розкидають хліб і масло, і доходять до того, що мусять живитися бруквою, вкраденою в чужому городі. Ті, що живуть на чужий рахунок, подібні до тих

півнів, що б'ються. Вони повинні або втратити свої гребені, або життя (бути спечени). Якщо ви маєте багато гороху, то ви можете давати багато до супу. Кожен повинен витрачати згідно його приходу. Нерозумний той, хто заробляє доляра, а витрачає — десять, які йому не належать. Ший костюм з того матеріялу, що ти його маєш, а краяти чужий матеріял, роблячи довг, це подібне до присвоєння чужої власності, як чотири «кводри» подібні до одного доляра. Якщо б я захотів опушкувати, то я краще заложив би військову крамницю, чи зробився б адвокатом, чи священиком (попом), або брав би гроші в заставку, а остаточно був би звичайним крамарем, але я вважав би за нечисте діло робити довги, не маючи можливості їх заплатити. Довжники мусять брехати, бо вони обіцюють платити, хоч знають, що не можуть цього виконати; окрім того вони дають багато неоправданих причин, і знову брешуть без кінця.

«Якщо ти маєш довги, і як їх робити
узнав,
То ти навчишся брехати, якщо ти ра-
ніш не брехав».

Отже, якщо довги приводять до брехні, то хто може сказати, що то не погана річ? Натурально, бувають виїмки, і я не хочу осуджувати чесну людину, яка задовжується внаслідок хвороби, або нещасливого випадку;

але правило є правилом, і ви повинні признати, що довг є подібний до огидного болота, великої ями та брудного рова. Щасливий чоловік, якому пощастило вилізти з нього, коли він один раз туди попав. Але щасливіший за всіх є той, хто за Божою ласкою, немає нічого спільногого з довгами. Якщо ви запросите один раз диявола до стола, то вам тяжко буде вигнати його з дому. Краще зовсім не мати з ним діла. Курка любить нести друге яйце там, де вона знесла перше; якщо людина задовжиться один раз, то вона захоче ще раз. Краще не знати довгів зовім. Хо задовжуює п'ять центів, той скоро буде винен одного доляра, і, якщо чоловік зайшов в болото по кісточки, то він може зайти й поколіна. Не задовжуйтесь у малому, і ви не задовжитесь у великому.

Якщо ви хочете добре спати, то купуйте ліжко в того, хто в довгах; воно мусить бути дуже м'яке, бо йнакше властитель не міг би спати на ньому так добре. Мені здається, що такі люди подібні до осла, який стратив всяке чуття після того, як його господар поламав на його спині багато бичів. Уявляю, що чесний чоловік скоріш воліє схуднути, як хорт, ніж відживлятися за позичені гроші, і скорше буде вдихати весняний порох з вулиці, як замочувати своє горло у воді довгу. Рахунки торгівців, немов голки, повинні колоти

душу довжника. Свіння куплене на кредит завжди хрюкає. Без довгу — без клопоту; позбутись довгу — значить позбутись небезпеки; довги подібні до тернового куща повного колючок. Коли я позичаю лопату в моєго сусіда, то я ніколи не можу працювати нею так сміливо, як моею власною, бо я боюся, щоб її не зламати. Але якщо б я взяв лопату на кредит у крамниці, знаючи, що я не маю чим заплатити, то з сорому я волів би викопати собі нею могилу.

Св. Письмо каже: «Не будьте винні нікому нічого...», що не означає сплачення довгів, а незаборгованість. На мою думку, ті, хто порушають цей закон, не повинні бути в церкві Христовій. Наші закони, на сором, заохочують до заборгування. Ніхто не має сьогодні потреби в тому, щоб бути злодієм. Ми повинні відкрити підприємство, чи знайти працю, і це зробить нас незалежними та буде поплачува-
тись багато краще, як говорить приказка: «Хто не працює, як біdnий, той не буде багатий». Я знат купців, які банкрутували п'ять або шість разів, і вірили, що вони знаходяться на дорозі до неба. Мерзотники! Що вони робили б, якщо б там знайшлися? Напевно вони підуть туди, звідки не вийдуть, поки не віддадуть останнього гроша. Але люди говорять: «Вони такі щедрі!» Так, але чужими грішми. Я не можу терпіти людей, яка краде

гуску, а потім жертвую трошки для Бога. Побожність може виявлятися в різних формах, але пожертва повинна бути частиною побожності. Перше чесність, а потім щедрість. Часто релігійність є плащиком обману. Я знаю одну родину, в якій господиня ходить убрана, як пава; всі дівчата в пансионаті студіють французьку мову, а також учаться грati на фортеп'яні; сини також гарно вбрані, а сам господар проїжджається гарними кіньми і займає перші місця на публічних зібраннях. В той самий час його кредитори не мають потрібного для щоденного прожитку. Соромно й незносно бачити, як багато-хто у нас дивляється через пальці на подібне шахрайство. Якщо б це залежало від мене, то я познімав би з них білі жилетки, рукавички блазнів, модерні черевики, юбрав би їх у башмаки (капці) та арештантські халати, принаймні на пів року; не зважаючи на те, що вони вдають панів, я показав би їм, що великі злодії можуть працювати так само, як і малі. Якщо б я був членом парламенту, або прем'єром, то я скоро зробив би нашу країну небезпечною для таких панків, але тому, що я не маю цієї влади, то я можу лише писати статті проти них, і, з цього приводу виявити мое невдоволення.

Мое гасло платити негайно й остерігатися найменших довгів. Маленькі довги можна скоро заплатити. Плати те, що ти винен і бу-

деш знati, що ти маєш. Краще лягти спати невечерявши, як прокинутися в довгах. Гріхи довги завжди більші, як ми собі їх уявляємо. Мало-по-малу людина потопає в них з головою. Маленькі видатки випорожнюють гаманець. Монети круглі, а тому легко розкочуються. Легковажній купує ѹ те, що йому не потрібне, бо, мовляв, воно дешеве, а в короткому часі він змушений продавати необхідне, ѹ переконується, що купно було дуже невигідне. Він не може сказати до своїх приятелів «Ні», які хотять, щоб він за них поручився; він справляє багаті обіди, празники, держить багатого стола, розкішно вдягає свою дружину, не глядить за прислугою, а з часом дивується, що час проходить чак скоро і кредитори докучають йому, немов голодні собаки. Він посіяв свої гроші на полі нерозсудливості, а тепер дивується, що мусить жати бідноту. Але надіється, що приде такий час, коли вік вийде з трудного положення. Таким чином він занурює себе в більші труднощі, забиваючи, що думками багатіє тільки нерозумний. Будучи в біді, він іде на базар з порожніми кишенями, і мусить платити високу ціну за товарі взяті на кредит, часом вдвое і троє дорожче. Таким чином занурює себе все глибше в болото. Це змушує його спекулювати ѹ робити всякі штуки тому, що порожнього мішка тяжко поставити. З цього

мало коли виходить щось добре, тому, що такі хитрі комбінації подібні до павутиння, яке надається лише для ловлі мух і скоро рветься. Як неможливо підзюлювати черевиків папером і замінити віконне скло куском леду, так неможливо направити зіпсути господарку різними спекуляціями й комбінаціями. Коли про довжника довідаються, хто він такий, то він стає подібний до собаки, що вбігла до церкви, яку кожен хоче вдарити, або до бочки з порохом, якої ніхто не хоче мати в сусістві.

Кажуть, що біднота дає людині шосте почуття, і воно є потрібне, бо багато довжників виглядають так, немов вони стратили п'ять інших почуттів, або зовсім породилися без них. Вони уявляють собі, що, позичаючи, не задовжуються, а віддають довги. Чоловік, віддаючи довг Петрові, грішми, що їх позичив у Павла, уявляє собі, що він вийшов з трудного положення, в той час, коли, в дійсності, він поставив другу ногу в болото, щоб витягнути першу. Трудно голити яйце, або знайти волосся на зовсім лисій голові, але одне ѹ друге легше зробити, як заплатити довг з порожнього гаманця. Самсон був сильним чоловіком, але ѹ він не зміг би заплатити довгів без грошей, і нерозумний той, хто думає полагодити справу довгів спекуляцією. Позичати гроші в банку, чи в компанії, це те саме, що,

потопаючи, хапатися за бритву. І єврей, і еллін, якщо вони позичають комусь гроші, звичайно, скубуть так довго гуси, поки вони мають пір'я. Чоловік повинен зменшити свої видатки, і збільшити свій прибуток, якщо він хоче позбутися довгу. Ви не можете витратити вашого сотика й одночасно заплатити ним довг. Зменш видатки, якщо гаманець порожній. Не думай, що з довгами можна покінчiti іншою дорогою, а тільки чесно розплатитися з ними. Обітниці роблять довги, і довги роблять обітниці, але обіцянками не можна сплатити довгів. Обітниці — це одне діло, а виконання — друге. Слово чесної людини повинно бути обов'язковим, як присяга. Вона не повинна обіцяти, якщо не є певна, що зможе заплатити начас. Ті, що задержують довг фальшивими обітницями, не заслуговують милосердя. Це є дуже гарно сказати: «Пробачте, я жалію».

«Але й сто літ жалю
Не заплатять довгу».

Я боюсь, що всі ці добрі поради могли б бути дані з таким самим успіхом півням і куррам на подвір'ї моєго господаря, як тим, що люблять розтрачувати не свої гроші, бо вони слухають одним вухом, а другим випускають. Але ті, що не хочуть слухати, вони відчувають це на власній шкірі, і хто відкидає дешеві поради, той заплатить дорогою ціною

покаяння. Для молодих же людей, які починають життя, слово може мати таке значення, як світ, і це повинна бути моя коротка проповідь, яка складається з трьох частин: «жий завжди скромно, ніколи не задовжуся, і пам'ятай, що «хто позичав, той нарікає».

XIII
ДІМ

Слово «дім» звучить для мене, як поезія. Воно лунає подібно до давіночків на якийсь особливій урочистості, а ще ніжніше й присмініше — входить до глибини серця. Не зважаючи на те, що він собою являє: чи бідну хатину, чи багатий дім, — дім є домом. Рідний дім завжди цінний, і нема на землі кращого місця, як власний дім, хоч би на його даху завжди ріс зелений плющ та м'який мох. Цвірін'якайте весело, горобчики, і щебечіть ласкаво, ластівочки, кругом найкращого місця, яке є моєю радістю й відпочинком. Кожна пташка любить своє гніздо. Сова думає, що старі руїни, це найкраще місце під місяцем, а в ошіні ліса, його нора в горі надзвичайно вигідна. Коли моя коняка довідається, що ми направляємося додому, то до неї не треба батога, а вона збирає всі сили, щоб іти якнайскорше. Я також відчуваю те саме, і для мене дорога додому є найкращою дорогою. Я во лію бачити дім з власного комина, як вогонь на чужому вогнищі. Як гарно дивитися коли він (дім) стелиться між деревами. Холодна картопля на моїм власнім столі смачніша, як м'ясо на чужому, і мед пахне найкраще в мо-

йому домі. Якщо ви в гостях, то вам стараються догодити зо всіх сил, але вдома таки краще. Кажуть: «Почувайте себе, як у дома», бо кожен знає, що почувати себе вдома — завжди присмно.

«Всюди добре,
а вдома найкраще».

Будучи в своєму домі, ви вдома, і що щебільше можна бажати? Ніхто не буде осуджувати вас, хоч би який великий апетит ви мали; вам не треба боятись, що ви не будете вигідно спати. В своєму домі — безпечність, наче б у королівському палаці; вдома чоловік почував себе таким, який він є, і не боїться, що хтось буде вважати його за гордого. Кожен півень є пан на своєму подвір'ї; пес почував себе левом, коли він у дома. Вдома не треба звергти уваги на кожне слово, щоб, часом, ворог не підслухав, ані держати серце під замком і ключем; але, як тільки двері закриються, я почиваюся цілком вільним, і ніхто не наглядає й не підслуховує. В нашій країні є багато різних гарних місць, які варто відвідати й оглянути, але вигляд моєї хатини — найкращий, де присмно шипити, наче співає, самовар; при столі сидить жінка й шие; діти бавляться, як маленькі ягнята, а біля вогню гріється й муркоче сплячий котик. Безсумнівно, наші діти найкращі. Цю правду декотрі заперечують, але такі сумніви є доказом їхнього

недовірства. Наші діти завжди тяжчі, на один або два фунти від інших дітей того самого віку, але їх доглядати й носити не так тяжко, як дітей інших людей. Боюсь, що моя дружина не видержала б навіть пів дня, коли б їй довелося пильнувати дітей нашої сусідки, але наші власні діти ніколи не втомлюють її. Причина цьому є та, що наші діти вродились у нашім домі. Точно так буває з усім іншим. Наша вулиця найгарніша тому, що наш дім стоїть при ній; наш город і сад, це справжній рай, і то по тій простій причині, що вони належать до нашого старого дому.

Я не можу зрозуміти чому так багато працюючих людей проводять вечорі в публічних місцях, тоді, коли їх власний дім багато кращий і дешевший для проведення часу. Переїруваючи там годинами, вони п'ють і говорягь дурниці, і забувають своїх дорогих і близьких у себе вдома, які очікують їх з тугою і з нетерпінням. Їхні гроші йдуть у кишеню шинкаря в той час, коли вони повинні принести користь їх жінкам і дітям. Щодо горілки, яку вони п'ють, то де напій дураків, що в ньому вони топлять свій розсудок. Таких людей треба бити публічно, а тих, що їх заохочують до цього й наживаються з них, вартувало б просто шматувати. Корчми це дійсна болючка наших міст; вони не приносять нічого доброго, а зло, яке походить від

них, тяжко описати. Це зло подібне до чуми. Я бажав би, щоб той чоловік, що позволяє на існування корчм (шинків), утримував всі родини зруйновані ними. Корчми це вороги родинного життя, і що раніше вийде заборона на їх існування, то краще. Бідним людям не потрібні подібні місця, а багатим — тимбільше. Все, що руйнує родинне життя, повинно бути знищено, подібно, як мисливці нищать диких звірят.

Чоловік зобов'язаний старатися зробити дім щасливим і святым. Тільки недобра пташка брудить своє гніздо, і недобрий чоловік руйнує свій дім. Наш дім повинен бути маленьким храмом, на дверях якого має бути написано: «Святий Господеві», але він ніколи не повинен бути тюрмою, що в ній багато принципів і наказів, а мало любові і приемності. Родинне життя, це не лише самі солодощі, але любов і ласкавість у серцях членів родини повинні здергувати різні засмучення й образи. Побожність і любов помагають людині бути щасливою навіть у тяжких обставинах, подібно, як пташки співають у колючих кущах і побуджують інших до співу. Чоловік повинен з приемністю догоджати жінці, а жінка повинна дбати про свого чоловіка. Хто є добрий для своєї жінки — для себе самого добрий. Я боюсь, що деякі чоловіки дбають тільки про себе, і в такому разі родинне щас-

тя є примарне (увявне), а не дійсне. Якщо чоловік і жінка живуть у згоді, то їхні тягарі стають легкі. Не всяке подружжя являє собою добру пару, і більшість людей — жалюгідні. У християнській родині все робиться в тому напрямку, щоб забезпечити родинне щастя. Чоловік повинен бути батьком родини, як той наріжний камінь, на якому спочиває вся будівля, але він не повинен розчавлювати, як жорна у млині. Недобрий і деспотичний чоловік не може рахувати себе християнином тому, що він не живе згідно Христових заповідей. Дім повинен бути добре впорядкований, бо йнакше він стане скандалом для всього оточення. Якщо батько покине керівництво, то родинний віз скоро опиниться в рові. Мудра мішаница любові і твердости можуть осiąгнути мету, але ніколи ані суровість, ані м'якість, розділені, не зможуть вдергати порядку в домі. Дім не є дім, якщо діти не послушні, і в такому домі більше прикорстей, як приемностей. Щасливий той батько, що має щастя у своїх дітях, і щасливі ті діти, які свого батька рахують за щастя. Але не всі батьки розумні, і багато з них псуєть своїх дітей. Не застосувати різки для своїх дітей — значить зробити з них ріаку для себе. Соломон сказав: «Караї твого сина і він дастъ тобі спокій, і він буде відрадою для твоєї душі». Я не певний у тому, що в наших

часах є хтось мудріший за Соломона, хоч багато вважають себе за таких. Молодими же-ребцями треба їздити, бо йнакше вони виростуть у диких коней. Деякі батьки вибухають огнем і гнівом, виходячи з себе, за всяку помилку. Цей гнів упливає на дім гірше, як помилки дітей, і він стається пеклом, замість того, щоб бути небом. Коли замало вітру, то мельник не має роботи, а якщо забагато, — то вітер може перекинути млина. Люди в гніві часто не попадають у ціль. Коли Бог помагає нам держати поводи (віжки) туго, але так, щоб не поранити коням роти, то все йде доброе. Якщо дім керується згідно Слова Божого, то ми можемо запросити до себе янголів на нічліг, і вони будуть почувати себе так, як у небі.

Жінки повинні відчувати, що дім є їхнє місце й їхнє царство, щастя якого залежить від них. Недобра та жінка, яка виганяє чоловіка здому своїм довгим язиком. Одного дня чоловік сказав до своєї жінки: «Зігни своє пужално», що значить «держи язик за зубами»; незносно жити під тим вічно ляскаючим батогом. Кажуть, що коли Бог дав чоловікові десять міромови, то жінка скопила дев'ять і втікла. Я боюсь, що в деяких випадках це дійсна правда. Брудна, неохайна й обсудлива жінка може розгнівити своєго чоловіка; і коли він іде ввечері до публічних місць, то вина жін-

чина. Тяжке життя в такій родині, де жінка, замість того, щоб поважати свого чоловіка, постійно сперечається з ним. Хорони нас, Боже, від жінок, які на вулиці є анголи, в церкві — святі, а вдома — дияволи. Я ніколи не пробував того гіркого зілля, але я співчуваю всім серцем тим, які мусять бути на цій дієті кожного дня в своїму житті.

Покажіть мені любого чоловіка, цінну жінку і добрих дітей, і я переконаний, що нічого кращого на землі я не побачу. Дім — це найкраща установа. Мій скромний дім кращий, як парламент. Хваліть скільки хочете, голосування, постанови і реформи, але я волію працювати в моєму городі та вчити своїх дітей духовних пісень і молитви. Воля й право — дуже приємні й милі, але найкраща воля для мене, це мати власний домик вільний від довгів. Я не можу вирішувати про те яка повинна бути конституція, але якщо вона забезпечує кожному спокійне користування власним куточком, то пехай вона живе!

Якщо б я не мав дому, то світ для мене був би тюрмою. Мій дім я не проміняв би на жодну країну в світі; але я не скажу, як називається місце моєго замешкання, тому, що багато-хто хотіли б його побачити. Багато з моїх знайомих, шукаючи кращого життя, виїмігрували до Америки, Канади й Австралії, щоб зайняти незаселені землі. Але я вважаю,

що камінь, який котиться не обросте мохом. Правда, що наші часи нераз змушують людину рухатися з місця, але я дуже прив'язаний до родинного дому, і прошу Господа, щоб Він помог мені жити й умирати серед моїх земляків. Можливо, що в Америці чи Німеччині є багато чого кращого, але для мене мій дім і мій край кращі за всі інші.

«В своїй хаті — своя правда...»

«Ох, як же я люблю оці простори,
Всі ті луги, всі ті поля багаті;
Квітками вкриті рідні наші гори...
А понад все люблю я свою хату.

За те люблю я сильно свою хату,
Солом'яну і почорнілу стріху,
Де в юніх днях судилося вазнати
Солодкої й приемної утіхи».

М. П.

XIV

ДОЛЯ ЛЮДИНИ

Доля людини є вповні відома тільки після її смерті; постійна зміна долі, це частина нашого життя. Можливо, що той, хто сьогодні іде в кареті, завтра буде мити колеса. Дереворуби міняються, і той, що був наверху, може, в свою чергу, опинитися в ямі. Менше, як за тисячу літ, ми будемо лісі, і хто знає чи це не може статися ще й раніше. Свідомість того, що ми самі, коли небудь, можемо опинитися під вікном, — є для нас пересторогою, щоб ми не виливали брудної води через вікно. Якою мірою ми міряємо, такою нам відмірюють, тому ми повинні бути вирозумілі у відношенні до нещасливих.

Ніщо так не засмучує мене, як недобре відношення людей до своїх близьких тоді, коли ці останніпадають вниз з драбини свого щастя. «Геть з ним!» — кричать вони, «він завжди був нікому непотрібний».

Собаки не пожирають один одного, а люди ідуть один одного, як людоїди, і хваляться своїми поступками. Тисячі людей злітаються, як ворони, щоб накормитись, коли купець чи торгівець попадає в трудне положення. «Де труп, там зберуться й орли». Замість того,

щоб дати йому хоч маленьку поміч, вси відносяться до людини, якій не повелося, з великою жорстокістю, і кричати: «До суду його». Уесь світ б'є людину, яка пережила невдачу. Якщо провидіння покарає його, то всі люди починають його бити. Собака потопає, і тому всі його приятелі доливають зі своїх відер води. Дерево повалилось, а тому кожен біжить з сокирою. Дім горить, а всі сусіди гриються. Доля до тієї людини була безмилосердна, а тому її приятелі недобре відносяться до неї; вона впала на дорозі, а вони ідуть возами по її тілі; вона впала, а самолюбне почуття кричить: «Нехай загине, буде більш місця для тих, що залишаться».

Яке ж неприємне враження ви будете мати, коли той, хто кинув вас на землю, буде бити вас за те, що ви не встаєте. Не особливо приємно слухати, коли кажуть, що ви були великим дураком тоді, коли існувало п'ятьдесят способів для виходу з трудного положення, але ви не були настільки мудрі, щоб іх бачити. Ви могли виграти. Навіть дурний Іван міг завважити вашу помилку. «Він повинен був замкнути двері стайні» — скажуть усі, але ніхто не подбає про те, щоб купити іншого коня. «Як шкода, що він зайдов так далеко по льоду!» Це правда, але такі балашки не можуть спастися від загибелі потопаючого. У виношенні одежі легко зробити дірку. Добра

порада — це бідна їжа для голодної родини.

«Хто говорить, а не робить
Добрій діла,
Той подібний до города,
Де росте трава».

Позич мені кусок шнура зв'язати мої посторонки, а мою стару зброю гань тоді, коли я вернусь додому. Накорми мою стару коняку вівсом, а тоді залиши її продовжувати свою путь. Співчuwайте мені, і я буду вам зобов'язаний, але ваше співчуття повинне відбитись на вашій кишені, бо як ні, то воно не буде мати жодного значення.

Більшість людей, які сходять з гори, стрічаються з Юдою, поки зайдуть на низ. Ті, кому вони позичали в кращі дні, звичайно, забувають про свій довг, або віддають його з неохотою. Молоді паростки витягають соки зо старого дерева. Молоде лошатко виссе свою матір, а потім хвицяє її. Стара приказка говорить: «Я вчив тебе пливати, а ти тепер хочеш мене втопити», і часто це є правда. Собака махає хвостом поки не отримає кістку, а пізніше гарчить і гавкає на людину, яка його накормила. З'їджений хліб забувається, і даюча рука зневажається. Свічка дає світло іншим, і при тому сама гине. Більшість людей забувають про зроблене для них добро. Кожен для себе — це є світське золоте правило, а ми всі добре знаємо, хто на останньому

місці. Лис думає тільки про свою шкіру, і зовсім не думає згубити хвоста, щоб послужити приятелям. Добра людина завжди заступає слабшу, але добрих — небагато; вони бувають так рідко, як орли. Шуліків, яструбів і кречетів ви можете побачити дуже часто, але шляхетних птахів ви бачите, можливо, тільки один раз у житті. Чи ви чули про те, як ворони відправляли панаходу над мертвю вівцею поки її з'їли? І тому дивно є коли сусіди кричать: «Як шкода! Як це сталося?» — а потім спішать, щоб ділити здобич. Часто люди пропонують поміч тим, хто її не потребують; кожен подорожній кидає каменя туди, де вже лежить купа каміння; кожен куховар вміє зажарити товсту свинину, а худа — пригаряє.

«У часах успіху
Приятелям нема числа.
Останешся один,
Коли прийде біда».

Коли вітер попутний, то всі помагають. Дружба тоді проквітає, коли горшки повні. Підлесники обминають дім бідного, і відцвіла рожа не має поклонників. Всі сусіди називають себе кревними багатого, але брати бідного не знають його. Якщо у нас є вівці й ягнята, кожен кричить: «Вітаємо, Петре!» Шептіт багатого, чути за милу, тоді, коли крик вдови не чутно через дорогу. Люди з охотою наливають води до повної бочки, і вгощають тих,

хто не голодний, бо вони сподіваються отримати таке саме, або й краще прийняття. Якщо ви маєте одну гуску, то ви отримаєте ще одну. Якщо ти маєш власного коня, то можеш позичити й іншого. Добре позичати ячмінь, коли стодола повна пшениці, але, хто позичить, або дастъ, коли має тільки трохи? Нікого не робить, за винятком деяких богообоязливих людей, які вірують у Біблію і люблять Господа, не надіючись щось отримати за це.

Я знаю багатьох людей, які відносились по-приятельськи до збанкруткованих людей лише тому, що з них можна було ще дещо скористати. Правник (адвокат) і банкір (той, що позичає гроші) прикривають бідного своїми крилами доти, доки не заберуть від нього все. Коли ці особи є дуже ввічливі й співчутливі, то бідному чоловікові треба від них утікати. Недобрий знак, коли лис уходить до курника й каже: «Добриденъ, мої дорогі приятелі».

Всі ті, що їм не повелося в житті, не повинні розчаровуватися, тому, що Бог існує й Він опікується тими, що не мають приятелів. Якщо б не було більше нікого, хто протягнув би руку допомоги впалому, то Божа рука не відмовить помочі тому, хто вірює в Нього. Добра людина може бути вкинена в огонь і не згорить. Її віра може бути залита, але не втоплена. Вона кожного часу набирає

відваги й її бадьоре серце помагає перемогти різні труднощі перед якими інші заломлюються і падають. Доки є життя, доти є надія. Тому, мій друже, коли щастя обернулось до тебе спиною, то не падай духом, зложивши руки, а берись за діло і старайся осягнути добробут. Йона був на дні моря, але його щасливо повернуто на берег.

«Хоч пташка знаходиться в клітці,
Але може вийти на волю;
Хоч я знаходжусь низько у рові,
Але Господь є зі мною.
Надіялась буду на Нього
Й постійно чинить Його волю,
Бо Він мені допоможе
Віднайти втрачену долю».

Ми повинні завжди пам'ятати, що, коли людина падає низько, вона має чудову нагоду довірятися Господеві. Фальшиві віра може пливати тільки на спокійних водах, але правдива віра подібна до рятункового човна, який потрібний у час бурі. Якщо ваша віра не піддержує вас в часи досвіду, то яка користь з неї? Якщо ми не можемо вірити в Бога тоді, коли наші обставини проти нас, то ми, взагалі, не вірюємо в Нього. Ми віримо злодієві до тієї пори, поки ми його не побачимо. Чи так ми повинні вірити Богові? Звичайно ні. Господь добрий. Він з'явиться Своїм слугам, і ми будемо величати Його імення.

— «Низько, між мертвими? — Ні, не я.
Низько, між мертвими, не буду лежати,
Шіднімусь високо серед всіх надійних
І з ними я буду Христа прославляти».

XV

НАДІЯ

Між яйцями бувають зіпсуті; так само між надіями бувають тільки мрії. Надії подібні до жінок: на всіх є ангольська печатка, але вони бувають двох родів. Мій синок Іван нанизав на гнуурок кілька яєчних шкаралуп. Я зробив це саме з надіями, і деякі з них були добрі, інші злі, а ще інші індиферентні.

Надія сангвініка підноситься вгору подібно до ляльки на пружинах, але нею рухає лише пружина, а не розсудок. Якщо такий чоловік подивиться через вікно, то він зараз бачить, що настають кращі часи, і хоч зміна на краще є тільки в його очах, то все ж таки краще бачити пироги на місяці, як кумкати на все земне, подібно до двоногої жаби. З таким чоловіком добре подорожувати в найтемнішу ніч, коли дощ лле, як з відра, бо він носять світло в своїх очах і вогонь у серці. Треба тільки глядіти, щоб він не зблудив, а потім можна сміло віддатись його товаришуванню. Його помилка є та, що він рахує свої курчата ще до їх виводу і продав ту рибу, яка ще не попала йому в сітку. З гороб'ячих яєць у нього повинні вивестись дрозди, якщо не куропатви, або фазани. Побачивши одну

ластівку, він рахує, що вже настало літо. Він певний того, що розбагатіє в новій крамниці, бо як тільки він відкрив двері, протягом п'ятьох хвилин у ній було два сусіди, один хотів купити фунт хліба, а другий — розміняти одного доляра. Він певний того, що його багатий сусід буде купувати в його крамниці, бо, переїжджаючи, перечитав на крамниці його прізвище. Він не вірить, що від часі до уст то далека дорога, а всяку можливість рахує дійсністю. Так, добра душа, і хоч часами простодушна, то в неї є багато чого гідного похвали. Я люблю згадувати одну з його улюблених приказок: «Не говори про смерть, поки ти їде не вмер, а тому, що й тоді ще не корисне, то залиши цей намір». Як бачите, окрім мене є забавні люди на світі.

Мій сусід, безхребетник, очікує смерті своєї тітки, але стара жінка має більше життя, як дев'ять котів. Мені здається, що вона, умираючи, залишить свої гроші на лікарню для котів, або на притулок для собак, щоб тільки не залишити їх для небожа. Бідне створіння, він уже зовсім змучився, і, на його думку, в цьому винне добре здоров'я старої жінки. Але він продовжує надіятись, і при тому щораз то більше втомляється, бо, поки трава росте, — кінь голодує. Хто очікує смерті іншого, той тягне довгого шнурка; хто йде на лові спадщини, той повинен носити чобо-

ти не зо шкіри, а з заліза. Хто очікує на черевики померлого, той мусить довго ходити босий; хто очікує корови свого дядька, той не повинен спішити мазати хліб маслом. Хто живе надією, той має недобру поживу. Якщо б лінивий не мав тітки, то він закачав би рукави і ваявся б до праці, але його переконали, що він народився зо срібною ложкою в устах, і це зробило його таким лінивим, що він настільки здібний до роботи, як корова ловити зайці. Якщо хтось приобіцяє мені свою спадщину, то я буду вдячний йому, але краще буде, якщо він мені про це не скаже, бо я боюсь, що не зможу провести так просто борозну, як я це звичайно роблю. Збільшіть вашу спадщину вдвое й побачите, що я буду ще більше здивований. Взагалі, краще залишати гроші на добродійні цілі, бо таким чином їх можна буде краще зужити. Я бажаю, щоб люди менше думали про випадкове щастя, а більше насаджували овочевих дерев. Надії, які виростають з могили, це велика помилка. Коли вони перешкоджують людині застосувати її енергію до праці, то вони подібні до шибеницького шнура, який крутиться коло її шиї.

Деякі люди поводяться так, як би вони народились першого квітня. Вони все своє життя живуть безпідставовими надіями. До них повинен приплисти корабель щастя; вони викопають горщик золота й отримають добру

вістку в їхню користь. Бідні диваки! В їхній голові тільки вітер, і вони мають син тоді, коли прокинуться. Вони довго тримають їхні роти відкриті, щоб до них попала смажена ковбаса й яйця. Вони надіються, що щастя заверне до них, що до їхніх ніг упаде дощ золотих яблук й одного несподіваного дня вони стануть багачами. Вони надіються їхати на своєму власному возі й тому, час від часу, бачать себе там, куди возом не можна заїхати. Вам треба було б довго чекати поки золота рибка прийде в руки. З мільйона людей тільки одному вдастся стрінути його щастя, а тисячі людей руйнують себе недоброю надією на кращі дні. Правильно розраховує той, хто надіється одержати половину з того, що він заробив, четвертину того, що йому належиться, і нішо з того, що позичив. Лише нерозумні думають, що багатство спаде їм з місяця. Наша надія повинна базуватися на здоровому розсудкові та на Божих обітницях. Надія — це якор, але якор повинен мати що держати, і сам повинен чогось держатись. Безпідставова надія — це бочка без dna, це кінь без голови, гуска без м'яса, черевик без підошви, ніж без вістря. Лише нерозумні починають будувати свій дім з даху, не заложивши фундаменту. Надія перестає бути надією і стає глупотою, коли людина надіється на неможливе й очікує жнив не посівши,

явиши, або спасіння без добрих діл. Мало користи з такої надії. Вона подібна до тієї ляминги, яка може завести в рів. У нас працює один чоловік, який заявляє, що він є власник великого майна, з якого, випадково, хитростю, вигнав його дійсний власник. Він говорить, що мав так багато грошей, що міг би купити державний банк, і що прийде день, коли він одержить свою частину, а, покищо, він вважає, що наша юшка, це бідна пожива для його шлунка. Він обіцяв подарувати мені пару тисяч, якщо одержить свою власність, а тим часом я можу побудувати собі за ті гроші повітряний замок і в'їхати туди на мітлі. Бідний він! Подібно, як інші, має вітер в голові й може розпоряджуватися лише своїми десятьма пальцями, тому, що в нього нічого більше нема. Повірте мені, що орати повітря легко, але, нажаль, нема жодної користі з того. Хто надіється мати в цьому світі більше, як він може заробити, той очікує абрикосів з дикої яблуні. Хто жениться з кокетливою й гарно вбраною дівчиною, надіючись, що вона буде доброю господиною, той, з таким розрахунком, може купити гусеня й очікувати, що воно переміниться на молочну корову. Хто веде своїх синів до шинку й надіється, що з них будуть тверезі люди, той поступає так, як людина, що поставила чайника на вогонь і дивується, що він зробився чорний. Не має

розуму той, хто бере недобрий солод й очікує доброго пива, або дає недобрий приклад і хоче мати добру сім'ю. Ви можете надіятись аж до захворіння вашого серця, але, якщо ви пішлете вашого сина чистити коміна, то він вернеться чорним, дарма ваші надії. Ви не можете надіятися, що з дитини виросте чесна людина, якщо ви вчите її брехати; тоді краще посадити бджолу в бочку від дьогтю й очікувати, щоб вона збирала мед. Коли люди поступають розумно зі своїми дітьми? — Лише тоді, коли вони самі є розумні.

Що торкається майбутнього життя, то, нажаль, про нього говорять безтурботно. Якщо чоловік дочекається смерті, то завжди хтось скаже: «Я надіюсь, що він буде в Царстві Небеснім». Бажати чогось, а надіятись на щось, — це дві різні речі. Люди повертаються в бік пекла й надіються, що будуть у раю; Чому вони не надіються бути сухими тоді, як ідуть у воду? Надія на вічне життя є поважна річ, і вона повинна бути випробувана Словом Божим. З таким успіхом можна надіятися збирати виноград з терну й фіги з будяків, як очікувати вічного блаженства після грішного життя. Є лише одна Скала, на Якій можна побудувати свою надію на вічне життя. Нею не є апостол Петро, як твердить папа, не святі тайни, як твердять потомки римської матері, а тільки заслуги в Господа Ісуса

Христа. Вся надія людини, — то «Людина Ісус Христос». Якщо ми віруємо в Нього — будемо спасені, бо написано: «Віруючий в Нього має життя вічне». На цьому я опираюсь і не тривожусь, тому, що це є твіркий фундамент, який дає правдиву надію, що її не може захитити ані життя, ані смерть. Але я не хочу стати проповідником і забирати в нього хліб. Тому, на закінчення я прошу подумати над тим, що зарозумілість — це драбина, з якої ломлять собі шию ті, що лаять по ній. Якщо вам дороге ваше життя, то не лазьте по ній.

XVI

ВИТРАТИ

Заробити гроші легше, як мудро їх витратити; кожен може викопати картоплю, але не кожен уміє з неї щось добре зварити. Не той багатий, хто багато заробляє, а той, хто єщаджує. Є люди, які мають гроші, але не мають розсудку; вони все ще потребують опікуна, хоч їм давно минуло сорок літ. Ці люди бавляться грішми, як діти камінням. Що їхні батьки придбали граблями, — вони розкидають лопатою. Після скупаря приходить марнотрат. Часто говорять про роатратника, що його батько був приятелем тільки самого себе, а зате син — своїм власним ворогом. Різниця лише в тому, що батько попав у пекло скромною дорогою, а син рішив попасти туди дорогою розгулу. Як тільки спадщина попадає в його руки, то вона розплівається наче кусок масла в устах собаки. У нього кожен день — першого квітня; він купить і слона, якщо йому запропонують, або покриє свою кришу налисниками (млинцями) для присмости своїх приятелів. Для його фантазії нема нічого нерозумного; гроші випадають діри в його кишені, і він повинен, за всяку ціну, звільнитися від них. Хвалиться, що його гас-

лом є слова: «Роатрачуй, а Бог пішле більше». Він стриже вівці ще до того, як їх купив; бере заплату наперед, марнує свої засоби й таким чином убиває курку, яка несе золоте яйце, а потім здивовано каже: «Хто ж то міг цього сподіватися?» Він ніколи не єщаджує напочатку, а вкінці. Позичає на процент у шахраїв, обманників та злодіїв, а тоді, коли зовсім знищить себе — приписує всю вину адвокатам, або жаліється на лихі часи. Для лініюхів та марнотратів ніколи не було добрих часів, а якщо вони були добрі для них, то були недобрі для всіх інших людей. Чому люди так спішать, щоб зробити себе жебраками, — це таємниця, але в наші часи так поширені забави і спекуляції, що, здається, кожного дня скорий поїзд відходить до країни біди. Готівка — це рідкість для таких людей, хоч вони витрачають гроші, як пани. Вони великі пани без грошей, а це значить те саме, що каша без пшона.

«Хто величаеться гостинністю,
Той скоро позжайомиться з бідністю».

Якщо до легковажного життя доложити азартні ігри в карти, то гроші будуть топитися, як грудка снігу в печі. Молодий гультай напевно буде старим жебраком, якщо він довго поживе. На світі є більше двооногих, як чотироногих ослів. Нажаль, їх так багато серед робітників, як серед панів. Люди, які не

мають нічого більш, крім того, що вони заробляють, розтрачують свої гроши по корчмах і сальонах. Як тільки вони отримають свою заплату, то негайно йдуть до шинку, щоб, разом з іншими нерозумними, внести свою частину на піддержку добре відгодованого шинкаря. Пиття води не робить людини хворою, ані довжником; воно не робить жінки вдовою, а мимо того мало людей знаходять у ній смак. Але алькогольні напитки приносять для людини руїну. Лініві люди сидять за столом і заливають пивом останки слабого розуму. Я думаю, що селяни вміють краще розпоряджуватись грішми, як міщани, бо, хоч вони небагаті, то їхні родини одягаються в неділю чисто й гарно. Правда, що вони не платять комірного, і в них є хоч кусок города. Не зважаючи на це, люди в місті заробляють більше й вони мають можливість купити на ринку все дешево, що є неможливе для селянина. Взагалі, я думаю, що добре господарить той, хто може утримати сім'ю на селі за п'ять-шість долярів у тиждень, і недобре розпоряджується той, хто в місті заробляє багато більше, а йому не вистачає грошей. Хто носять черевики, той знає, де вони його тиснуть, але, всетаки, ощадність — добре діло, і робить з дев'ятдесяти центів більше, як з доляра. Є люди, що можуть зварити супу з креміння, а інші не можуть зготувити поживи.

з товстого м'яса. Деякі люди йдуть на базар, маючи стільки розсудку, як Самсон мав на своїх плечах; вони не вміють купувати, бо в них бракує розуму, як мудро витратити гроши. Той, хто купує, повинен мати сотню очей, а він часто має пів ока, і те закрите. Правильні кажуть, що, як би нерозумні не ходили на базар, то недобрі товари ніколи не мали б збути. Вони ніколи не отримають повністю того, за що вони платять, і часто тільки тому, що вони шукають дешевих речей, забувачи, що, звичайно, дороге, то дешеве, і не можна купити добрих речей за мало грошей. Якщо ви купите 5 дешевих яєчок, то чотири з них будуть відсутні. Бідні люди купують малу кількість і переплачують удвоє, тому, що людина, яка купує за центи, здержує свій власний дім та дім крамаря. Чому не купити товарів на 3-4 тижні, що винесе багато дешевше? «Запаси, це кращі кляси». Люди часто заощаджують на невластивих місцях; вони економлять у дрібницях, а не бачать більших речей; вони розумні на цента, а немудрі на долара. Інші купують зайві речі тому, що вони дешеві; подумайте, що непотрібна річ — дорога, хоч би вона коштувала тільки один цент. Гарна одяжка робить велику діру в манжетку бідних людей. Що я — рільник та інші можемо мати спільногого з дорогими речами? Це те саме, як коваль захотів би мати шовко-

вого фартушка. Я не люблю бачити служницю, чи дочку робітника одягнену так, як її пані. Кожен може відрізняти пуголовка від риби й мак від рожі. Жінка повинна бути одягнена в скромне, але чисте й акуратне вбрання. Я певний, що вона буде виглядати, як лялька. Якщо дівчина заощадила собі трохи грошей, то краще нехай купить собі кусок матеріялу на зиму, раніше як захоче купити щось таке, що гарно виглядає, але не є корисне. Купуй те, що належить тобі, а якщо вони іншим не подобається, то нехай вони закривають собі очі. Кожна жінка може бути чимсь, або нічим, і їхня одежда говорить про те, хто вони є.

Ми всі погоджуємося, що гроші скоротяться, але вони для того й зроблені. Навіщо ж їх накопичувати? Недобре як гроші покидають нас, як той слуга, що втік від своєго пана, але ще гірше, коли вони домінують (панують) нами. За словами нашого проповідника, ми повинні вибрати «золоту середину» — не бути марнотратними, ані скрупими. Розумно витрачати гроші може той, хто має добру жінку. Чоловік може заробляти гроші, але тільки жінка може їх заощадити. «Розумна жінка буде свій дім, а нерозумна розвалить його своїми руками». Згідно твердження Соломона, жінка буде, або руйнує свій дім. Чоловік не може мати успіху, якщо жінка

йому не помагає. Ощадна господиня краща за великий прибуток. Добра жінка й здоров'я — найбільше багатство чоловіка. Щоб ми робили без добрих жінок? Кажуть, що вони завжди хочуть поставити на своєму, але, як говорить присказка, жінка хоче виконати її бажання поки вона живе, бо після смерті це буде неможливо. Сьогодні так гаряче, що я не можу продовжувати мою розмову, й позволяю собі закінчити стародавнім віршиком:

Ти, наших вірних жінок, Боже, благослови
За те, що молоком і медом наш дім наповнюють,
І, нічого не робивши — їсти не знають,
Але навчи їх щадити й добро чинити.

жінок, які багато відомі із старих
рассказів про жінок. **XVII**

ДОБРЕ СЛОВО ДЛЯ ЖІНОК

В останньому розділі ми розглядали питання доброї жінки. Тому, що в вищенаведених словах є добра розвага, ми хочем подумати коротко, і вмоочити наше перо в краще чорнило. Коли доводиться писати на таку деликатну тему, то необхідно поводитись як найкраще.

Прямо дивно, як багато є старих приказок проти жінок; їх є дев'ятнадцять на дюжину. Говорячи про своїх жінок, чоловіки віддавна поводилися неделікатно. Деякі з цих приказок є дуже непристойні, а саме: «Кожен чоловік радіє своєю жінкою два рази: перший раз — у день шлюбу, а другий — у день її похорону»; «Хто згубив жінку й цента, той згубив тільки цента».

Я пригадую собі стару пісню про чоловіка, який краще волів бути повішений, як женитися; вона показує, як, звичайно, насміхалися над подружнім життям. Її не варто було б друкувати, але, наскільки я собі пригадую, то вона звучить так:

На місце страти привезли злочинця,
Якого повинні були повісить,
Кару відстрочено до реченця,

І воза затримано вмить.

«Якщо ти хочеш жити, то женись!» —
Закричав на ввесь голос суддя.
«О, чому я повинен нищить моє життя?» —

Така була відповідь того молодця.

Тут довкола є повно всіляких людей,
І чому ж дивувати їхніх очей?
Буду дожидати, коли кара сповниться,
Але в жодному разі не буду женитися.

Цей вірш не є доказом, що жінки недобрі, а він говорить про те, що їхні чоловіки недобрі, бо йнакше зони не говорили б про своїх партнерів. Надламана галузка перша ломиться, і треба думати, що чоловіки гірші за жінок тому, що вони зложили недобрі приказки. Безсумнівно, що на світі були недобрі жінки, які оправдують недобрі приказки, але зате, як багато було дійсних помічниць, що їх ціна більша, як їхня вага в золоті. Св. Писання говорить недобре про жінку Йова й Езабель, але зате вихваляє багато Сар та Ребек. Я погоджуєсь із Соломоном, що, хто знайшов добру жінку, ціна її дорожча перел. Якщо в крамницю попадає фальшивка монета, то про це знають усі сусіди. Проте ніхто не знає про сотні добрих. Добра жінка не робить шуму, а нерозумна — відома в цілому

районі. Сміло можна сказати, що є багато жінок ангольської вдачі, і дуже добре для доброї половини теперішніх чоловіків.

В користь жінок говорить і те, що малоє приказок проти чоловіків, хоч, у даному випадку, те, що добре для гуски, повинно бути добре й для гусака. Жінкам доводиться прощати багато їхнім чоловікам, бо йнакше вони мусіли б багато нарікати на поступки чоловіків. Чоловіки нераз люблять багато говорити, але так само й жінки легко повертають своїми язиками. Та не всі вони такі злі, як про них думають, бо коли б так, то вони відомстили б за всяке зло говорення про них. Хоч жінки мають «владу» над їхніми чоловіками, та все ж не таку велику, щоб позбавити їх слова, хоч та воля скерована проти них. Вірна жінка — краща половина чоловіка, його потіха, його вінець, його ангол хоронитель, скарб його серця. Він говорить до неї: «В тобі мое щастя, в тобі моя потіха. Тобою зайнятий мій розум. Боже благословіння подарувало мені тебе». В її спільноті він знаходить небо на землі; вона є світлом його дому й радістю його душі на цьому світі. Що б йому не доводилося переживати, то він є багатий доти, доки вона живе. Його ребро — найкраща кістка в тілі.

Хто знайшов добру жену
Буде щасливий у всьому,

—120—

Але лихая дружина
Не потрібна ні кому.

Якщо чоловік добрий, то й жінка добра. Деякі чоловіки не вміють жити з жінками, ані без них. Вони не почивають себе добре самітними, а як оженяться, то роблять свою родину нещасливою; вони подібні до собаки моого сусіда, яка кусає наволі й вис наприв'язі. Ті, які щасливі самітні, бувають щасливими чоловіками, а щасливі чоловіки — найщасливіші в світі. Добре подружжя зносить разом тягарі життя. Воно пригадує пару райських пташок. Поділяючи свою радість вони збільшують її вдвое, а їхнє поділене горе наполовину менше; це вони називають делікатною аритметикою. Їхній віз котиться легше, коли вони тягнуть разом, і як їм стає тяжко, то спільна любов облегшує їхнє життя й працю.

Якщо подружжя розводяться, то вина обидвох однакова. Коли родина руйнується, то вина чоловіка й жінки; чоловіка можна винуватити так само, як і жінку, або ще й більше. Якщо чоловік не хоче бути солодким, то нічого дивного, що жінка кисла. Недостаток хліба спричиняє недостаток любові, і голодні собаки часто гризуться між собою. Бідність частіше в'їжджає до дому на плечах чоловіка, бо жінка рідше працює на утримання родини. Один чоловік подарував своїй жінці об-

—121—

ручку, на якій було написано: «Хто не хоче працювати, — не повинен їсти». Це було негарно, бо не жінка повинна працювати на утримання родини; вона повинна глядіти за тим, щоб нічого не марнувалось. Не її вина, якщо замало засобів. Вона не здобуває хліб, а лише приготовляє його. Вдома вона заробляє більше, як поза домом. Рідко можна бачити жінку, що курить, або п'яна, але в 99-ох випадках чоловік приходить додому в п'яному стані і кривдить своїх дітей, що мало коли робить жінка. Часто ганять жінок за те, що вони дивляться в дзеркало, але це ще далеко не так небезпечне, як заглядати до пляшки, до якої заглядають чоловіки, і в якій вони тощо відображають свій розум. Жінки не проводять вечорі в шинках, а вони працюють біля дітей у дома, дивлячись на годинника, коли їх батько повернеться додому, і, очікуючи, часто заливаються слізами. Я дивуюсь, що жінки до цього часу не запротестували. Деякі з них почивають себе так, як жучок на голці, або миша в лапах кота. Жінка повинна глядіти хвору дочку, мити брудного хлопця, й зносити крик дітей, тоді, коли її чоловік накладає капелюха, запалює цигарку й виходить для своєї приємності, або приходить, коли йому подобається, щоб ганити свою жінку за те, що вона не приготовила йому доброї вечері. Як він може надіятися, що його жінка накор-

мить доскочу, коли він розтрачує так багато грошей у шинку, а так мало приносить додому? Я стверджую й знаю, що кажу правду: не було б сварливих жінок, якщо б не було в родинах неделікатних і п'яних чоловіків. Негідники, вони до нічого не придатні, п'ють до без滋味, а потім накидаються на своїх жінок, що не дають їм більше грошей на п'янство. Не переконуйте мене, що я не можу доказати, що жінка часто, через обставини, мусить сердитись, коли вона не може втримати дім упорядку, дарма, що працьовита, бо чоловік перешкоджає їй. Кожен з нас був би невдоволений, якщо б йому треба було робити цеглу без глини, заварити воду без вогню, і заплатити музикантові з порожнього гаманця. Що вона може вийняти з печі, коли вона не має ні муки, ні тіста. Ви, погані чоловіки й відкрийте негідники, вас треба було б покарати, тоді й інші стали б краї.

Кажуть, що солом'яний чоловік вартий золотої жінки. Я ж не погоджуєсь з таким твердженням тому, що свавільний чоловік не кращий за свавільну жінку. Коли в чоловіка є розум, то в жінки є ніжність і між ними існує старе весільне побажання: «Один рік радості, другий потіхи, а решта вдоволення». Де серця погоджуються, там завжди буде радість. Об'єднані серця розлучить тільки смерть. Життя після весілля не завжди веселе. Коли

буває горе, то часто вина обидвох боків. Медовий місяць не повинен кінчатися. Коли ж він кінчається, то часто в цьому винуватий чоловік, який з'їв мед, і залишив тільки спомини; якщо обидві вкладають свою частину меду (насолоди), тоді буде веселе не тільки весілля, але й життя. Коли чоловік ходить з подряпаним лицем, то, або він не дістав відповідної жінки, або він недобрий чоловік. Якщо чоловік не вміє подбати про себе самого, то він — нерозумний. Я не луже турбуєсь переживаннями чоловіків, а зберігаю мое співчуття для жінок. Жінка більше жертвуює себе для домашнього добра й спокою. Кожна риба мусить висіти на своїому гачкові, і кожен мусить нести свою частину відповідальності за домашні тягарі, але я не можу терпіти тих, що приписують усю вину жінкам. Існує неправда, яку багато-хто повторюють: «Якщо розбилась тарілка, то винувата кітка, якщо сколось зло, то винувата жінка». Всякі наслідки мають причину, але причиною домашніх непорозумінь не завжди буває господиня. Безсумнівно, багато жінок мають довгі язики, але те гірше, що багато чоловіків стимулюють їх. Щодо пустого балакання, то треба тільки заглянути до шинку тоді, коли чоловіки вже підпили й наоливили свої щоки алькоголем. Якщо жінки можуть говорити більше й Сути більш нерозумні як ті чоловіки,

то мое ім'я — не Іван.

Коли я прийшов до цього місця, тоді вмішався наш проповідник і сказав: «Іване, тобі трудно дати раду з таким тяжким предметом. Я позичу тобі виняткову стару книгу, яка поможет тебе справитися з цим завданням». Я подякував йому, говорячи, що маленька поміч краща за велику догану. Він прислав мені книжку «Весільний Перстень». Треба сказати, що Секрер, який написав її, був дійсно мудрий чоловік. Я не можу не навести кілька його мудрих думок; вони є доступні до зrozуміння й їх легко запам'ятати. Він сказав: «Якщо ти маєш м'яке серце, то воно зм'якшено Богом; якщо ти маєш добру дружину, то вона від Бога». Єврейська приказка каже: «То не чоловік, що не має жінки». Хоч самітний чоловік може бути добрий, але «недобре бути чоловікові самому». І «всяке добре давання та дар досконалій походить згори...» «Жінка, хоч не досконала, є добрым даром, післаним від сонця милосердя. Яке щасливе є те подружжя, що Христос є на їхньому весіллі! Нехай у ваших очах оправдаються хоч ті жінки, які оправдані перед Богом. Чоловіки повинні покривати недоліки своїх жінок плащем любові. Не гаси свічку через її нагар. Чоловік і жінка повинні провокувати одне одного до любові і вони повинні взаємно любитись без зовнішнього впливу. Дерево любо-

ви мало б рости в родині так, як дерево життя виросло в Едемському саду. Добрі слуги є велике благословіння; добрі діти — більше благословіння; але добра жінка, найбільше благословіння. Такої помочі шукає той, хто її потребує. Хто втратив її, нехай сумує, а хто її має, нехай радіє».

А тепер повернімось від високих роздумувань до моїх простих думок. Я хочу додати кілька слів з моєго досвіду й цим закінчiti.

На підставі досвіду з моєю першою жінкою, яка, надіюсь, буде остання, матrimонія (подружжя) походить з раю, і до нього провадить. Коли я був нежонатий, то навіть наполовину не був такий щасливий, як тепер. Дійсне щастя приходить після вінчання. Безсумнівно, там, де є любов, знайдеться й предмет до любови, а де її немає, там всяке лихо буває. Якщо на світі є тільки одна добра жінка, то я є той, що наклав їй перстень на палець, і нехай вона носить його довго. Якщо добра душа приблизиться до мене, я не відкину її.

Якщо б я був нежонатий і стрінув добру дівчину, то я оженився б ще перед завтрашнім сніданком. Що ви думаєте про це? Дехто скаже: «Коли ти овдовієш, то зараз знову будеш женитися». Якщо б я так поступив, то це було б найкращим доказом, що я був щасливий з першою дружиною. Я не буду говорити,

як деякі кажуть, що вони женяться тому, щоб було кому глядіти дітей. Я одружуюсь тому, щоб було кому глядіти мене. Я люблю спільність і не можу бути в домі сам один. Один чоловік, який женився четвертий раз, замовив вирізати на його обручці такий напис: «Якщо залишусь сам, то буду женитись п'ятий раз». Подружжя встановлене Богом. Само по собі воно є добре, але є такі нерозумні люди, які перемінюють поживу на отруту, а благословіння — на прокляття. Нерозумний говорить: «Це добрий шнурок, і я повішусь на ньому». Чоловік, який оженився з жінкою тому, що йому подобався її характер, а не її краса, може розраховувати на те, що його вибір щасливий. Ті, що єднають свою любов у Бозі, які моляться, щоб могли любити, і люблять молитися, можуть бути певні, що любов і радість їх ніколи не покинуть.

Хто респектує свою жінку, той переконанеться, що й вона його буде шанувати. «Бо якою ви мірою міряєте, такою відміряють вам, мірою доброю, натоптаною, струснутою й перевиненою». Хто радиться зі своєю дружиною, той має доброго дорадника. Я чув, як наш проповідник говорив: «Жіночий «інстинкт» часто буває вірніший за чоловічий розум». Жінки скоро цікавляться справою, і начас полагоджують її. Говоріть, що хочете про поради жінок, але ви будете шкодувати, якщо

їх не приймете. Хто говорить погано про жінку, повинен пригадати собі груди, що його кормили, і засоромитись. Хто поводиться недобре зі своєю жінкою, повинен бути покараний; для нього не треба шкодувати й палиці.

XVIII

ДВОЛИЧНІ ЛЮДИ

Навіть недобрі хвалять стійкість. Злодії люблять чесних людей тому, що їх легше ограбувати. Хто є дійсно людиною, той має хоч одну добру прикмету; але та людина, яка вис з вовками і блес з вівцями, не отримає доброго слова, хібащо від диявола. Часто трапляється, що одна голова має дві лиці. Багато-хто виглядають так, що, здається, їй масло не розтопиться в їхніх устах, але вони готові вибухнути вогнем для осягнення цілі. Я читав оголошення про убрання, що їх можна носити на обидва боки; їх продавець повинен був набути собі маєток. Є люди, які з зайцями втікають, а з собаками ловлять. Стійкість є така рідкість, як добрий запах у собачій буді. Ви можете вірити, деяким людям до того часу, поки побачите, що нове оточення робить їх іншими людьми. Подібно до води, вони або киплять, або замерзають, залежно від температури. Такі люди не мають принципів; вони подібні до прапорця, що тріпоче від вітру. Їх пізнати так трудно, як зміряти місяця. Вони вірять у те, що найбільше оплачується. Вони завжди думають про гроші. Їхній млин перемелює всяке зерло, якщо за нього пла-

тять готівкою. Вони завжди вітром, звідки б він не віян; з півночі, півдня, сходу чи заходу. Вони подібні до жаб, що живуть у воді і на суші. Вони, як коти, завжди падають на ноги, і затримуються в кожному місці, де є хліб з маслом. Вони дуже люблять своїх приятелів, але їхня любов проявляється в буфеті. Коли ж буфет випорожниться, то їхня любов, подібно до миши, перебігає до іншої комори. Вони кажуть: «Я люблю тебе, моя мила, поки ти маєш гроші». Однак такі люди скоро попечуться, як прийде біда. Вони, як шурі, залишають потопаючий корабель,

Коли не можна вигоди мати,
Тоді вони дають ногам знати.

Вони сидять при вогні поки горнець повний, а коли він спорожніє, тоді залишають. Вони завжди сідають на виграного коня; вони будуть носити одежду з кожного плеча, хто б ім не дав її. Їх можна купувати дюжинами, як оселедців, але той, хто купує їх за малу ціну, тратить гроші. Користь — їх Бог, і для них ваші гроші такі солодкі, як від вашого ворога. Для них не робить різниці бути головою чи хвостом, аби тільки вони заробили на тому. Проста дорога, чи об'їздна — для них добра, аби тільки вони повернулись додому з повною кишенею. Вони приятелі гусей, але їдять гусенят. Поки вода йде на їх млин, то нічого, що вона брудна; вони можуть спалити

труну своєї матері, якщо вона загориться, і продати свого батька, якщо їм заплатять п'ятака за кості старика. Вони не пропустять нагоди, щоб її не використати.

Інші знову хитрють тому, що їм дуже хочеться бути добрими приятелями. Вони такі привітливі, що з кожним мусять мати спільність. Вони є кузени кожному. Їх розум у чужій голові. Якщо б вони були в Римі, то цілували б папського пантофля, але тому, що вони вдома, то кричать: «Геть з папством!» Вони дивуються священикові, що в його принципі було залишився в даній місцевості незважаючи, яка буде переква — протестантська, чи католицька. Вони є слуги часу, які надіються, що час їм послужить. Вони належать до людей, які ховають зміну в душі. Помажте їх маслом, і ви зможете їх з'єсти. Потягніть за шнурок, і вони, як дзвони, задзвонять так, як ви захотите; весільним чи похоронним тоном, скеруючи і до церкви і до диявола. Вони є безхребетні; ви можете зв'язати їх, як пучок квітів, згинуючи їх на всякий бік. Вони, як устриці: кожен може їх солити, хто тільки відкриє. Вони добрі для вас і для ваших ворогів. Вони одночасно холодні й гарячі. Вони провадять подвійну гру, і їх б'ють, як м'яча, обидві групи.

Деякі є лицеміри з природи; слизькі, як з'юн і міняють колір. Вони, як п'яниці, не мо-

жуть іти просто, хоч би хотіли. Вони ошукують, як шахрай, а викривлені, як крива дорога. Вони народилися з Юдиного насіння. Вони люблять мішати карти, і не люблять чесноти. Мед у них на язикові, але жовч — у серці. Вони уявляють собою мішанину циганських собак. Подібно до котячої лапи, вони мають вигляд м'який, але гострі пазурі. Якщо їх зуби не згнили, то яzik зіпсущий, а їхні серця подібні до гробів. Якщо це для них вигідно, то брехати й правду казати їм не робить різниці. Вони будуть брехати, бо брехня приліпилася до них так, як бруд до свиней. Вони запобігають, підлещуються, манять, плаzuють, подібно зміям, вони промошують собі дорогу своїм слизом; при тому вони ненавидять вас усім серцем, і тільки чекають нагоди, щоб ударити вас ножем у спину. Бережись тих, що приходять з міста Обмани. Люди дволичні, дводушні й двоязикі — це близькі сусіди, від яких краще держатися здалека. Хоч видається, що вони йдуть в один бік, але буває навпаки; вони такі фальшиві, як диявольські обітниці й жорстокі як смерть і гріб. Релігійні обманники, це найбільше шкідливий елемент, і я думаю, що їх так багато, як мишей у старій скирті.

Вони виглядають, немов золота шпиль, і гарні назовні, а в середині — гниль. Вони прикривають своє чорне тіло білим

шір'ям. Субота й неділя роблять у них великі зміни. Вони бояться більше проповідника, як Бога. Їхня побожність полягає в імітації (наслідуванні) побожних, а кореня побожності вони не мають у собі. Вони мають релігійного співаника в кишенні, а співають світські пісні. Їх недільна одежда, це найкраща частина; що ближче ви підходите до них, то більше бачите бруду. Вони говорять, як папуги, але їхні слова не йдуть упари з їхніми ділами. Деякі з них заманюють купців дешевою реклamoю ласкавенької мови. Якщо місце в церкві, чи в іншому місці, є дешеве, то вони заплатять за нього грішми несправедливої ваги. Вони не служать Богові своїми ділами, але зо служження Богові роблять собі прихід. Інші, подібні до них, ходять до церкви, щоб одержати поміч. Вони люблять Господню Вечерю тому, що люблять гроші зібрані по її закінченні. Їх релігія цікавить їх тому, що вони люблять діла милосердя і ними користуються.

Інші знову прикривають себе маскою християнства, щоб заспокоїти своє сумління. Вони користуються релігією, як мазью для ран, і якщо б вони могли так легко задоволити небо, як вони заспокоюють себе, то це була б добра річ для них. Я зінав людей, які вдавали побожних виключно з тією ціллю, щоб інші добре думали про них. Вони зібраликоло себе невелику групу приятелів, щоб ті ві-

рили їхнім гарним словам, і все, що вони скажуть, приймали за правду. Їхня опінія була правдивою мірою сили проповідника. Вони оцінювали все по-своєму, і мали багато сильних доказів для тих, кому це було потрібне. Але якщо б вони доложили хоч трохи старання, щоб у житті застосувати принципи християнства, то їхні слова були б більше переконливі. Ці люди подібні до сови, що виглядає на великого птаха, але дійсно є мала, а величина її тільки в пір'ї. Вони великі в темряві, а при свіtlі — нерозумні.

Всякі лицеміри є гідкі, і той, хто має з ними діло, буде шкодувати. Хто старається обманути Бога, той буде готовий обманути свого близнього. Великий крик, звичайно, є доказом малої користі. Великі димарі, в яких ми сподіваємося знайти багато вудженини й ковбас, коли придивитися до них, то, крім сажі й крюків, не мають у собі нічого. Вітряні млини деяких людей, вдійсності, є лише щипці для оріхів, а їх слони — лише молоді просята. Не всі ті, що ходять до церкви, дійсно моляться; не всі ті, що голосно співають, славлять Господа, і не всі ті, що роблять собі довге лице, є найбільше поважні люди.

Лицеміри є такі недобri звірята, що вонючі тхорі — ніщо в порівнянні з ними. Краще бути здохлим собакою, як живим обманником. Напевно дияволові подобається бачити

лицемірів при їхньому ділі. Він досвідчує правдивих християн, а тих залишає самих тому, що він пезній їхнього служення йому. Він не потребує стріляти в поранені качки, тому, що його собака в любий час принесе їх.

Ви можете бути певні, приятелі, що коли пряма дорога не допровадить до цілі, то викривлена цього не зробить. Те, що придбане обманом — дуже небезпечне. Воно може принести тимчасовий спокій, але обман відомстить за себе й принесе вам горе. Чеснота — це найкращий засіб. Якщо не осягнеш мети, як лев, то не змінуйся на лисицю. Будь правдивий, як сталь. Нехай ваше лице й руки, як годинник на вежі, показують, що діється в вашому серці. Краще бути висміяним за правду, як прославленим за хитрість. Правдиві поступки можуть принести нам труднощі, але це краще, як обман. Правдолюби будуть винагороджені в день останнього суду, а дволичним так неможливо ввійти до Царства Божого, як неможливо переплисти Атлантичний океан, маючи на шиї два жорнові камені.

XIX

ВКАЗІВКИ ДЛЯ УСПІХУ

Пильна праця є великим секретом успіху. Лінощі приносять тільки убогість і лахміття. Піт чола — це єдиний матеріал, з якого виробляють золото. Тяжко запрацьований хліб — солодкий. Хто хоче мати воронячі яєчка, мусить лізти на дерево. В наші часи кожна людина повинна будувати її власне щастя. Закочені рукави приносять найкращу одежду; хто не соромиться працювати з фартушком, той скоро обійтеться без нього. «Пильність — це мати щастя», а я ще додам: «Лінощі — подушка диявола. Ідучи крок за кроком, не можна надіятись здобути багатство за один скок.

Велика жадоба багатство мати
Не поможет грошей приобрести.

Повільно й певно є краще, як скоро й непевно. Прибуток щоденної праці забагачує людину більше, як прибуток з випадкової спекуляції. Маленька риба смачніша. «Всяка ма-ла річ придатна», — сказав собака, коли зловив комара. Складаючи нитки кожного дня, через рік ви будете мати лінву. Цеглину на-цеглину будеться дім. Насамперед дитина лазить, пізніше ходить, потім бігає, а ще піз-

ніше — їде. Здобуваючи достатки, часто буває так, що більше ми спішими, то менше робимо. Хто спішить, той сам собі насту-пає на п'яти, а хто скоро ходить, той часто падає.

Недобре починати діло без грошей, і трудно торгувати з порожньою кипенею. До гнізда треба положити яйце, тому, що кури не-суться там, де вже є яйце. Правда, що ви по-винні пекти хліб з тієї муки, яку ви маєте, але якщо мішок порожній, то краще не нести його до пекаря. Робити цеглу без соломи знач-но легше, як придбати гроші, не маючи з чим починати. Ви, молодий чоловіче, краще будь-те довше залежні від когось, поки ви трохи заощадите. Літайте тоді, коли підростуть вам крила. Якщо ж ви починаете літати пе-редчасно, то ви можете стати подібні до того крука, що зламав собі голову, тому, що почав літати тоді, коли ще пір'я не виросло. Кожна рибинка хотіла б бути китом, але кра-ще бути малою рибиною, поки ще нема великої води. Якщо ваша праця створить море, тоді надувайтесь скільки хочете. Торгувати без грошей, це те саме, що будувати дім без матеріялу, запалювати вогонь без дерева, а свічку без гнота. Така торгівля приносить для людини тільки втрату.

Не кидайте малого діла, поки не побачи-те, що більше принесе вам більшу користь.

Пам'ятайте, що кришки — також хліб.

Краще мати недоброго коня, як порожню стайню.

Краще половина хліба, як не мати жадного.

Краще мати трохи меблів, як порожнього дома. В наші тяжкі часи краще не рухатися з місця, якщо можна прокормити себе, сидячи на камені. Не варто переходити від поганого до гіршого. Скоринка хліба краща, як ніщо. Не скачи в огонь з гарячої сковороди. Пам'ятай, що багато людей здобули засоби для життя в малих крамницях. Маленька торгівля, яка приносить користь, краща за велике підприємство, яке приносить утрату. Малий вогонь, що гріє, кращий за той, що палить. З малої рурки можна набрати багато води, якщо мати наготовлене відро. В малих кущах можна ловити великі зайці. Вівця може насититись на малій леваді, і може здохнути на великій пустині. Хто починає працювати на велику скалю, той має малий успіх. Дві крамниці подібні до двох крісел, між якими людина може впасти на землю. Якщо набивати в мішок забагато, то можна його розірвати, так само й бажати черезміру — можна собі пошкодити.

У великій ріці багато великої риби,

Але бережись, щоб ти в ній не втопився!

Робіть так мало змін, як тільки можна,

тому, що часто пересаджувані дерева приносять мало плодів. Якщо ви маєте труднощі в одному місці, то ви будете мати їх і в другому; якщо ви переїжджаєте з долини тому, що там вогкість, то нагорі буде холодно. Чи може бути для осла місце, де б він не мав працювати? Куди може йти корова, щоб не давати молока? Де ви знайдете землю без каміння, або м'ясо без костей? Всюди на землі людина повинна їсти свій хліб у поті чола. Щоб уникнути труднощів, то треба мати орлине крило. «Переміна не завжди краща», — сказав голуб, коли його випустили з клітки та вкинули до горшка. Переміна повинна бути вчасна, і тоді треба подбати за себе тому, що сидяча курка останеться без зерна; але постійно не добре перевозитися, тому, що камінь, який котиться, не обростає мохом. Хто опанує, той здобуде. Хто може чекати, той виграє. «Це», «те» й «інше», «щобудь» і «все», — разом взяте, вкінці становить ніщо. Хто їде на одному коні, не міняючи, той приде додому начас. На одному місці росте насіння, на одному місці пташка виводить пташенята, в одній печі печеться хліб, і в одній ріці живе риба.

Не зневажайте вашого власного діла. Той, хто відвертає носа від своєго заняття, виступає проти засобів до життя. Недобрий той коваль, що бойтесь власних іскор. Неприємності не лише в коминярів, але вони є в кож-

ному зайнятті. Якщо б моряки не пішли на море тому, що там вогкість, пекарі не пекли б хліба через гарячівь, рільник перестав би орати через холод, а кравець не шив би, щоб не поколоти собі пальців, — то до чого ми тоді дійшли б? Безглуздя, дорогий дружел! Жодна чесна праця не є пониження. Не вагайся забруднити рук, бо мила є багато. Для доброго продавця всяка торгівля добра. Розумний чоловік доробиться грошей з болота. Навіть на сірниках можна заробити багато, якщо продавати їх багато. Не звертай уваги на недобрий запах, якщо праця приносить користь. Ви не виберете меду, якщо будете боятися кусання бджіл, і не засієте поле, якщо будете боятися забруднити чоботи. Ті, що мають білі руки, нехай їдуть у таку країну, де їм будуть платити за те, що вони носять близкучі черевики й білі рукавички. Для неробів настануть добрі часи тільки тоді, коли: залізо буде розплавлюватись від південного віtru, поле можна буде перекопувати зубочистками, гонити кораблі працорцями, зрошувати поля водою з бузового цвіту і пекти сливові пироги в посудинах з квітів. Але поки настануть ті золоті часи, то ми повинні привчити себе нести теперішні тягарі й спішити туди, де буде ще гірше.

Живучи в світі, неможливо уникнути страждань. Кожен повинен веслувати такими

—140—

веслами, які він має. Тому, що ми не можемо вибирати собі віtru, ми повинні користуватися таким, який Бог посилає. «Терпіння і труд все перетрутъ». Якщо кіт сидить довго над дірою, то він зловить мишу. У пильного робітника капуста й морква виросте там, де в інших ростуть бур'яни. Як рільник, то знаю, що, щоб переорати ниву, то треба перейти її туди й назад багато разів. Неможливо переорати за один раз поле на одну милю широке. Але хто пильно прокладає борозни одну за одною, він перегоре все поле, тоді, коли лінивий нічого не зробить.

Май завжди відкриті очі. Сплячу пташку несе лисиця. Хто не пильнує, той нічого не зловить. Нерозумні питаютъ: «Котра година?», але розумні люди знають свій час. Починай молоти тоді, коли вітер віє, а коли пропустиш цю нагоду, то не скажеся на свою долю. Бог дає поживу для кожної пташини, але не кидає її до гнізда. Він дає нам щоденний хліб, але ми повинні працювати на нього. Час треба використати, встаючи рано. «Хто рано вставає, тому Бог дає». Рання година має золото в устах. Хто їде останній, тому летять усі порохи в очі. Вставай рано, і ти будеш мати добрий початок дня.

Ніколи не роби темних діл, щоб заробити гроши. Ніколи не оплатиться лизати мед з терни. Чесна людина не буде собакою, щоб

—141—

одержати кістку. Тяжко ходити по диявольському льоду; на ньому добре ковзатися, але така забава кінчиться упадком, або чимсь гіршим. Хто хоче істи з сатаною, той мусить мати довгу ложку. Не руйнуй своєї моралі для земної користі, бо це те саме, що втопитися в криниці для заспокоєння спраги. Не робі нічого, що може принести докори сумлінню. Краще ходити босоніж, як в'їхати автомобілем у пекло. Пташка воліє голодувати, як годуватися на забій. Миша користає небагато, коли вона з'їсть трошки сира, але потім буває зловлена в пастку. Християнське гасло повинно бути таке: або чесні гроші, або ніякі. Гроші набуті нечесним способом, це вічна втрата.

Добрий товар, точна вага та поміркована ціна притягають купців до крамниці. Ніхто не буде рекомендувати крамниці, в якій його обманули. Ошуканство ніколи не поплачується, хібащо в великих містах, де ошуканці мають досить поля для своєї діяльності. Обманник може мати тимчасовий успіх, але чесність завжди виграє. Гаманець обманника має багато дір. Хто носить украдені черевики, буде мати піхури. Людина, що має насмолені пальці, переконається, що крім срібняків й інші речі, приліпляться до них. Вкрадені слімаки перемінюються на зміїв. Що більше лисловить курей, то скорше його зловлять. Якщо шахрай хоче мати успіх у торговілі, то найкра-

ща річ, це бути чесним. Якщо ти думаєш тільки про свій прибуток, то також поводься чесно, тому, що це найбільш поплатна річ. Найбільше звертайте увагу на ваші видатки. Дарма, що ви багато заробляєте, якщо ваші видатки більші за прибуток; ви завжди будете бідні. Не штука заробити гроші, але треба вміти їх зберегти. Малі видатки, як миші в стодолі, якщо їх багато, то вони роблять велику шкоду. Якщо випадає волосина за волосиною, то голова стає лиса. Покрівля розпадається соломина за соломиною, і крапля за краплею кімната наповниться водою. Бочка скоро стане порожня, якщо з неї по краплі витікатиме вода. Курку скубуть пір'ячко за пір'ячком; малі миши з'їдають сир; малі птахи видзюбують багато зерен. Якщо ти хочеш заощадити, то починай від своїх уст; багато злодіїв є в нашому горлі. Склянка від пива — великий марнотратник. Завжди зберігай поміркованість. На одежу вибирай відповідний міцний матеріял, а не шумиху. Не надавай особливого значення зовнішньому виглядові, а головне, щоб одежа була темна. Ніколи не протягай ніг дальше, як сягає твоя ковдра, бо скоро твої ноги будуть холодні. Навіть нерозумний може заробити гроші, але треба мудрого, щоб їх розумно витратити. Легше збудувати два комини, як мати вогонь під одним. Якщо ти витратиш усе на їжу й одежду, то не оста-

неться нічого, доб заощадити. Щади й працюй, поки ти молодий, а тоді ти будеш мати можливість відпочивати на старість. Надмірність приведе до бідності. Гроші мають свої власні крила, а як ти даси їм ще одну пару крил, то вони скоро полетять від тебе.

Той, хто має, і не вміє зберігати;
Той, хто бажає, і не хоче шукати;
Хто любить тільки істи й пiti,
Не буде мати за що прожити.

Якщо б ви, бідні, побачили ті гроші, що видаються на п'янство, то ваше волосся стало б дубом. Ви побачили б ріки пива, моря горілки й великі озера різних алькогольних напітків. Ми всі могли б гарно вдягатися й добре відживлятися, якщо б усі ті гроші, що витрачаються на непотрібне, були розумно вжиті. Ми мусіли б уставати рано, щоб перечистити наші гроші, тому, що ми були б багаті, і це тільки в наслідок зменшення непотрібних видатків. Ви, дорога молоді, повинні, за всяку ціну, покинути пiti й твердо пам'ятати, що алькогольні напітки приносять вам велику шкоду. Дбайте про люксуси (вигоди), якщо вони для вас необхідні, тільки тоді, коли ви розбагатієте, а, покищо, старайтесь про щоденний хліб.

Пробачте за мое довге писання, але воно постало в наслідок роздумувань. Моя розмова подібна до лінви ірляндця, яку він не

міг втягнути на пароплав тому, що хтось її відтяв. Я хочу тільки сказати: не будьте за жерливі, тому, що пожадливість — завжди бідна. Але це не значить, що ми не повинні здобувати достатки тому, що бідність не є добродійна. Здобувати майно, це не тільки удоволення, але й честь. Заребляй, скільки можеш, заощаджуй, скільки можеш і давай, скільки можеш. Ніколи не старайся економити з того, що належить Богові, чи з того, що повинно бути віддане на добродійні цілі, бо така ощадність буде мати згубний вплив на все інше, що є нашою власністю. Ти ніколи не згубиш того, що віддаси Богові, і таким чином ти зможеш найкраще зберегти свою власність. Давання — це правдиве надбання, як говорить напис на старім надмогильнім камені: «Я видав те, що я мав; стратив те, що заощадив; а маю те, що по жертвував». Кишеня бідна, це ощадлива каса, і «позичати» Богові — це завжди капіталовкладання. Всім молодим початківцям бажаю довгого життя й успіху.

Довільно багатства,
Й доброго здоров'я,
Довгого життя з удоволенням.
А коли життя пройде
Хай у Божій славі буде.

ПЕРЕБОРЩЕННЯ

Метод переборщення є дуже поширений в наші дні. Ми часто чуємо про агруса вдвое більшого, як він дійсно є, і дощ жаб іде з газет, якщо вони поширені. Коли вулицею пройде віз чи авто, і на чайникові пічне дзвонити покришка, то повідомляють, що був землетрус. Гарні фантастичні уяви бувають часто. Є люди, які постійно шукають чудес, а як не знаходять, то придумують їх. Вони бачать комету кожної ночі, і кожного дня чують дивні оповідання. Всякий горбок вони вважають за гору. Всі качки — це лебеді. Вони знають табличку множення й користаються нею на свій лад. Якщо вони бачили шість собак, то готові присягнути, що бачили сто хортів. Вони зляться, як індикі, коли хтось сумнівається в правдивості їхніх слів; вони переконують себе, що бачили десять тисяч левів, бо все в них росте так скоро, як гриби, і розвивається до нечуваних розмірів. Всі речі кругом них — чудові, але щодо них самих, то нема нікого достойного почистити їм чоботи. Вони є вінцем творіння. Вони почивають себе сильними, як Самсон, і можуть тримати в одній руці ввесь тягар воза, тільки не хочуть

пошкодити коням. Їх багатство — велике; вони можуть заплатити всі національні довги тільки з певних причин не хочуть робити цього тепер. Якщо вони мають крамницю, то їх річний прибуток — мільйоновий. Вони обмежують його тільки з причин співчуття до сусідів. Вони продають найкращі товарі за найнижчі ціни, фактично, дешевше продають, як купили. Ніхто в громаді не достойний бути їх слугою; їхня сграва є перша й остання. Якщо вони й працюють на хуторі, то лише тому, щоб мати розривку та показати темним рільникам, як вони мають працювати. Всі їхні діла — це справжні чуда! Вони подібні до звірів у цирку, який був затримався в нашему селі, — оригінальні й без порівняння. Вони такі самі обманливі, як той звіринець; найкращий між ними — намальований у картині на зовнішній стіні. Але дивно, як вони вміють хватитися. Послухайте, як вони говорять. Їхня мова складається зі слів самопохвали. «Чи ви бачили колинебудь такого великого коня? Він біжить скоріш, як вітер. Позвольте мені звернути увагу на ту ю корову; подібної до неї не знайдете в усьому селі; завважте тільки, як вона махає хвостом! Так, мій син — дуже мудрий на свої літа. Він є дійсне чудо природи. Ви кажете, що він подібний до свого батька? Це дуже добра заввага й має багато правди. Хто хоче зрівнятися зі мною, той му-

сить вставати рано! Я всім перешкоджаю! Погляньте на того хутора. Чи ви бачили колинебудь подібну рину? Гусениці на листях? Ні, то особливий сорт, цілком особливий сорт річи з дірявими листками, природніми решітками, щоб легше повітря проходило. Ви кажете, що через багато кротів? З цим пов'язане цікаве передання. Знаєте, наші кроти — це щось особливе; вони виривають більші горби, як усі інші, і належать до старої англійської породи, яка сьогодні вже не існує. Чи ви бачили того великого будяка? Чи це не є рідкий зразок, вистарчаючий для Шотландця, щоб він помер від радості? Він є доказом надзвичайно багатої землі; і, дійсно, пане, минулого року був такий добрий урожай, що мені вдавалось, що ми не зможемо звезти його додому. Малошо віз не поламався. Половина села зібралась на молотьбу. Найстарші люди в селі кажуть, що не бачили щось подібне. Слава Богу, ми придбали молотарку, бо йнакше ми не могли б змолотити всього врожаю».

Якщо чоловік починає говорити про ці речі, для нього не робить ріжниці, про що він буде лепетати. Він буде говорити про ту саму річ, як найкращу, найбільшу й гідну подиву в країні, або навпаки, — як найгіршу, найстрашнішу й негідну в світі. Його взуття було б замале для Голіята, але його язик —

завеликий для рота великанів. Він може малювати мітлою. Він пукрить лопатою, а масло накладає рискаlem. Його кінь, його пес, його рушниця, його жінка, його дитина, його спів, його пляни, — незрівняні. Він завжди і всюди рахується першим. Трудно було б знайти чоловіка, який був би достойний бути другим після нього. Вода з його криниці — міцніша від вина; в його бочку, замість дощівки, ллеться горохова юшка. На його смородині виростають кущі винограду. Ви можете жити в середині його гарбуза, а квіти в нього такі, як у королівні, лише з тією різницею, що його геранії трохи країші. Дивно, що такі люди не бачать загальних насмішок; вони мусять бути сліпі від самохвалства. Кожен бачить дно їхньої посудини, яку вони називають океаном, наче б мали діло з нерозумними.

Я знов людів, що відкривали свої уста широко, як ворота, щоб розказати, з яким успіхом вони працювали б, якщо б вони були на місці інших людей. Якщо б вони були членами парламенту, то знесли б всякий податок; доми працюючих змінили б на палаці; зо звичайних колодязів потекло б пиво, а ріки могли б загорітись за одним змахом руки. Але це все залежить від того «якщо», а те «якщо» таке, що вони ніколи не можуть його осiąгнути. Якщо б небеса впали на землю, то ми могли б ловити жайворонів голими руками. Як-

що б хвалько міг узяти віжки в руки, коні полетіли б до неба. Якщо є гарне слово, то чоловік сідає на нього й воно занесе його в недоступні для нього світи; воно помагає йому бачити несоторені речі. Одним «якщо» ви можете втопити Київ у склянці чаю.

Якщо б усі моря злились в одно,
Яке велике було б те море!
Якщо б усі дерева зрослись в одно,
Яке велике було б те дерево!
Якщо б до того створити людину
Із усіх людей на землі без числа,
І дати їй до рук сокиру бездоганну
Із усіх сокир і топориш без кінця
Якщо б тепер той великан великий
Узяв до рук своїх сокиру, як дикий
Щоб звалити те дерево в море глибоке.
То хвилі зчинились би дуже високі.

«Яка нісенітниця!», — скаже хтонебудь. Я вповні погоджується з ним, і тому наводжу цього нерозумного приклада, яким гордяться неправдомовці. Все вищезгадане ще не таке нерозумне, як дев'ять десятих тих нісенітниць, що їх розповсюджують хвальки.

Чи ви повірите в те, що ці люди говорять? Я не віру. Вони руйнують не тільки своє щастя, але також і щастя інших. Їхні поради наповнили золотом не один гаманець. Те, до- вони говорять на зібраннях, приковує людей до крисел. Вони сперечалися, але коли їхня

партія програла, то злегайно перейшли на бік противників з надзвичайним хистом, і то так мудро, що й цар Соломон здивувався б. Шодо релігійного життя, то вони були тими первенцями, які приписують собі великі заслуги в розвитку праць, в громаді. Вони знесли золоте яйце. Але люди невдячні, бо йнакше, вони мали б їм поклонятися. Просто соромно дивитися, як люди, які обов'язані їм так багато, зневажають їх і занедбують. Поки вони відвідували молитовні Богослужіння, все йшло добре, але як тільки вони перестали їх відвідувати, якась шрубочка згубилась і грозить небезпека. Коли вони скромні, то повторюють слова Псаломспівця: «Земля трясеться, але я держу її стовпи». Їм здається, що по їхній смерті земля стане кладовищем. Коли вони перестають купувати в вас товари, тоді ви повинні закрити свою крамницю. Соромно продовжувати комерцію по втраті таких важливих клієнтів. Якщо вони почувавуть себе трохи гордими з причин їх великих діл, тоді добре їх почути, як вони дальнє йдуть: говорять про трубіння власною трубою; вони мають цілу оркестру з великим бубном, і всі інструменти грають їм на славу.

Я волію орати від ранку до вечора й іхати по замералій дорозі цілу ніч, як слухати подібні речі; вони роблять мене хворим. Я волію голодувати аж поки не схудну, як їсти

товстого індика й вислуховувати за столом огидні самопохвали. Вони говорять таким тоном і так переборщують усе, що трудно вірити їм і тоді, коли вони скажуть кілька слів правди. Ми вже так привикли думати, що всяке їхнє слово, то брехня. Ви також схильні думати, що їхній сир, то крейда. Вони є великі брехуни, але їм тяжко це усвідомити. Вони так довго брехали, що накінець самі повірили своїм видумкам. Жаба хотіла бути подібна до вола й почала надуватися, щоб доказати на ділі. Вони так само надуваються і та ксамо тріснуть, якщо не схаменуться. Кожен, хто знає цих великих хвальків, повинен берегти себе від них.

Ми повинні говорити правду, повну правду, і тільки правду. Якщо число одинадцять ми будемо рахувати за дюжину, то за короткий час ми будемо уявляти те саме число за дві дюжини. Якщо ми будемо називати теля коровою, то дійде до того, що ми будемо називати мишу волом. Коли ми почнемо переборщувати, то не зоглядимось, як опинимось на неправильній дорозі, яка може завести нас на манівці. Той, хто говорить малу неправду, скоро буде говорити велику, бо принцип є той самий. Де пролазить миша, скоро пролізе щур, й за котеням іде кітка. Після малого дошу приходить злива, а за малою неправдою — велика.

Самохвальство не може бути доброю ре-

комендацією. Похвала пахне гарно, якщо вона виходить із чужих уст, але зі своїх власних — вона смердить. Вирошуйте свої черешні, але не хваліть самі себе.

Хвальки не вартають надломаного гудзика. Довгий язик зображає короткі руки. Хто багато говорить, той мало робить. Собаки, які багато гавкають, втікають, коли приходить час кусати. Найхудіша свиня кричить найбільше. Не та курка несе багато яєць, яка багато кудкудаче. Говорити й робити — це дві різні речі. Ялова корова ричить найсильніше. Молотьба без зерна — найшумніша. Багато крику (галасу), а мало діла. Багато піни — мало пива. Барабан гуде сильно тому, що він порожній. Добрі люди знають свою вартість, і не мають потреби хвалитись. Пусті баржі піднімаються високо, але що вище вони піднімаються, то нижчепадають. Добрий товар на базарі продають без крику, і добре вино не потребує куща. Як людина є добра, то інші дізнаються про це без пропаганди. Хвальба — це ознака примхи. Великий крик виявляє осла. Якщо людина несвідома й мовчить, то ніхто не буде її осуджувати. Якщо ж він починає говорити (базікати), немов у нього сорок язиків, то він сам пише своє ім'я великими буквами: НЕРОЗУМНИЙ.

Як по вухах можна пізнати осла,
Так нерозумного виявляє його мова.

XXI

НЕБАЖАНІ РЕЧІ

Якщо б для інших людей не робило різниці і я міг би робити все так, як мені подобається, то я не бажав би, щоб мою просту книгу критикували ті, які навіть не читають її, але уявляють собі її зміст, як декотрі з лави присяжних. Але як би воно не було, в мене не така тонка шкура. Якщо декотрі мають вдоволення знаходити в мені помилки, то нехай вони тим займаються. Черепаха не боїться молотка. Я чув, що панове критики розрізують кілька листків новоотриманої книжки, а потім нюхають ножа, і, або вихвалають книгу — підносять її до небес, або критикують її без милосердя, — залежно від їхнього настрою, або від того, як їм смакував обід. Я надіюсь, що видавець зігне ці сторінки, й пішле цю книгу газетам; для розумних людей вистачать слова. Маю надію, що не кину «перел свиням».

Я не хотів би, щоб листки цієї книжки були вживані для завивання товарів, але тому, що це не є вийняток, то мені треба її на це погодитись. Я не хотів би орати парою старих коней, які не надаються до праці; треба пошкодувати коней та бідного плуга-

таря, але не можна шкодувати господаря, що тримає такі коні. Коли я бачу чоловіка, який часто б'є батогом бідного коня, то в той самий час я радий, що мої коні йдуть скоро від одного вдару, не вимагаючи того, щоб їм платити за кожний рух, як адвокатам. Того, хто картає коня, треба самого запрягти і щоб його поганяв м'ясник. Ласкою з худобиною можна більше осягнути, як жорстокістю. Той, хто немилосердний до худобини, не є кращий за неї.

Я не хотів би бути літньої пори коровою з відризаним хвостом, ні слугою багатьох панів, ні чоловіком, що живе в однім домі з тещою. Також не хотів би переконатися в правдивості старої приказки:

«Два коти, а одна миша,
Дві жінки — в хаті нетиша,
Два пси з однією кістю
Грозять один одному злістю».

Я не хотів би бути собакою, що має прив'язану до хвоста бляшанку, ні черв'ячком на гачку рибака, ні в'юном, з якого живцем здирають шкіру, ні чоловіком відьми. Я не маю бажання попасті в зуби крокодила, в руки адвоката; не хочу бути заглушеним базіканням прядок, ні вислуханням агента, який поширює дешеві товари й ворушиться без кінця, як ноги старого п'яниці.

Я мусів би знайтися в дуже тяжкому по-

ложенні, поки б захотів спати зо свиньми, або жити в брудному домі. Я не хотів би бути власником й половини тих домів, що в них живуть бідні робітники. Жоден рільник не хотів би тримати коней у них; вони не надаються навіть на буди для собак. Подумайте: батьки, дорослий син і дві дочки сплять в одній кімнаті. Це є великий сором і гріх для тих, що ставлять людей у таке положення. Я не можу собі уявити того, що дістеться ще й у наші дні. Пани й поміщики, як вам це подобається? Людину, що захищає таку систему, треба було б покарати. Я не хотів би бути слугою скупого, працювати в осей, бути лакизою мавпи, або блазнем нерозумного пана. Я не хочу пресити милостині, ані йти на примусову працю. Волію живитися рідкою юшкою, в якій є дев'ять зерен крушів на ведро води. Я не міг би ходити з капелюхом у руках і просити милостині, ні задовживатися, ні красти, ані жити, як жаба під загородою. Ніяк ні, навіть тоді, коли можна було б багато діставати з холодної руки добродійних давців.

Хоч який поганий я не був би, однак не хотів би змінитися, якщо не мав би надії, що стану кращим. Хто захоче йти з дощу під ринву? Яка користь подорожувати на кінець світу, щоб стати гіршим? Я волію залишатися намісці й дати нагоду подорожувати тим, що

любллять подорож. Я не хочу заганяти свиней, їхати норовистим конем, або переконувати ту-поумного. Не бажаю я бути учителем розбещених дітей, биком, що його ловлять собаки, чи куркою, що висиджує курчат. Найгірше проповідувати сплячим слухачам; така праця подібна до ловів здохлими собаками, або їзди на дерев'яних конях. З таким успіхом, як сплячим людям, можна проповідувати і сплячим свиням.

Я не хочу купувати коней у барішника, якщо я можу без нього обійтися, бо лише двох або трьох із них є чесні. Навіть чесий ліверант (торговець кіньми) не обмане вас, але тільки тоді, коли ви слідкуєте за ним; а всякий інший — вирве вам зuba, якщо ви відкриете йому рота. Знати коней так тяжко, як знати людські серця. Найкращі знавці бувають обмануті. У світі існує так багато кінських хворів, що треба сумніватися, чи, взагалі, є кінь здоровий. Звичайно не добре міняти коней. Якщо в вас є недобрий кінь, то не міняйте його, бо в дев'ятьох з десяти випадків, ви набудете ще гіршого.

Я не хотів би бути витирачкою на ноги, ні пуделем (собакою), ні ошуканцем, що займається брудними ділами, щоб подобатися великим людям. Нехай інші брешуть, якщо їм так подобається, а я волію ходити босий і говорити правду. Незалежність і чисте сумлін-

ня в бідноті краще, як добробут і поневолення в грісі.

Я не хотів би бути митником (колектором податків), судовим слугою, чи загально неприємною людиною — листоношою, який має подвійну працю, а лише половину потрібного на життя. Краще бути циганським конем без вівса й сіна, пастись на вигоні й отримувати багато батогів.

Я не хотів би бути оскубаним, як гусь, ні бути членом акційного суспільства, ні бути спеченим живцем, ані попасти в руки римокатолицького священика.

Я не бажав би бути хресним батьком й обіцяти, що малий грішник буде виконувати Божі заповіді й пробуватиме в них усе своє життя. Я волію обіцяти, що візьму місяця до рукава моого піджака і випушу його через штани, або приобіцяти, що новонароджений буде мати руде волосся, чи кирпачого носа. Я не хотів би брехати моїй дитині, що з нагоди Різдва отримаю якісь подарунки.

Я не хотів би йти в таке місце, де я боявся б умерти, і не хотів би жити без надії на майбутнє життя. Я не бажав би сидіти на бочці з порохом і курити люльку, але щось подібне роблять ті, що не думають про свою душу, хоч життя таке непевне. Я не хочу вибирати собі долю на землі, а доручаю цю справу Богові. Я можу помилятися в мойому

виборі, але Бог ніколи не помиляється й вибирає те, що для мене найкраще.

XXII

ПРОБУЙ

Одною з найкращих пісень, що мої діти співають, є пісня, яка так звучить:

«Якщо тобі не пощастило перший раз,
то пробуй ще раз і ще раз».

Я рекомендую її дорослим людям, в яких опускаються руки. Ніхто не знає, які здібності він має, поки не спробує своїх сил. Всякий початок є трудний, але трохи рішучості в руках, і на серці стає легко.

Люди, які кажуть: «Я не можу», залишаються в болоті, тоді, коли ті, що кажуть: «спробуй», виходять щасливо з трясовини. Лис сказав: «попробую», і спасся від собак, які майже зловили його. Бджоли, які беруться за діло, приготовляють мед. Білка вирішила попробувати й вилізла на верх дуба. Підсніжники сказали: «попробуємо», і зацвіли прямо з під снігу. Сонце вирішило попробувати і перемогло великі морози. Молоденький жайворонок сказав: «попробую», і маленьки крила понесли його вгору, над полями й луками, туди, де його батько виспівував своїм дзвінким голосом. Віл вирішив попробувати, і виорав усю ниву з кінця в кінець. Для того, хто хоче пробувати, нема гори, на яку не можна вилізти;

твердої землі, що її не можна орати; мокрого поля, що його не можна було б висушити, чи завеликої діри, якої не можна було б залатати.

Від малих ударів валяться великі дуби. Лопата за лопатою, землекопи прокопали гору і зробили греблю. «Камінь твердий, а крапля мала, але від постійного капання зробилась діра». Що людина зробила, вона може робити, а чого ще не зроблено, те може бути зроблене. Звичайна людина може стати інтелігентом, швець може бути золотарем, а кравці — членами парламенту. Тому, закачай рукави й берися за діло. Там, де є бажання — знайдеться й можливість. Сонце світить для всіх. Віруй у Бога й берися за працю, а ти переконаєшся, що й гори можна перенести в інше місце. Боязке серце ще ніколи не здобуло собі дружини. Спокій належить відважним. Бог помагає тому, хто сам собі помагає. Не чекай, щоб щастя прийшло до тебе так, як воно прийшло до того дурня, який наївся так багато, що помер; щастя полягає в рішучості й твердості.

Не очікуй помічників. Надійся на твоїх двох старих приятелів — на твої руки. Чоловік повинен сам про себе дбати. Якщо лисиця хоче нагодувати своїх лисинят, то вона сама повинна шукати для них поживи. Ніхто з друзів не поможе їй, коли хорті женутися за нею. Вона сама мусить себе спасати. Кожен

чоловік мусить нести свого мішка до млина..
Кожен мусить своїм плечем підтримувати во-
за, коли дорога нерівна. Якщо ти будеш очі-
кувати доти, доки всі дороги будуть вимоще-
ні, то ти загинеш з голоду. Як ви будете ти-
хо сидіти до того часу, поки великі люди пе-
ренесуть вас в інше місце, то ви приростете
до своїх місць. Твої власні ноги краї пі ходу-
лів. Не оглядайся на інших, а надійся на Бо-
га й не падай духом. Не розчаровуйся, що-
твій початок був не дуже добрий. Викиньте
розумного чоловіка через вікно, то він упаде
на ноги, і буде шукати найкоротшої дороги
до праці. Що більше ти зробиш напочатку, то
менше залишиться наостанок. Запрацьовані
гроші багато кращі від спадкоємників. Скром-
ний сніданок вранці дає appetit для денної
праці. Хто спробував кисле яблуко, то йому
буде смачніше солодке; теперішня потреба
зробить вашу майбутність більше солодкою.
Багато-хто починали з малого й доходили до
великої власності. Не нарікай на становище,
в якому ти знаходишся. Ти не мусиш бути
конем, якщо ти народився в стайні. Якщо
бик піднесе чоловіка високо, то він упаде на
добре місце. Тяжко працюючий чоловік із здо-
ровим розсудком придбає гроші на час, тоді,
коли інший їх розтратить.

Хто хоче працювати, і вміє щадити,
Тому завжди й всюди буде добре жити.

Щодо труднощів, то хто може знайти че-
решні без кісток, чи рожі без колючок? Хто
хоче перемогти, той мусить навчитися терпе-
ливості. Лінощі лежать у ліжку тоді, коли
пильність здобуває здоров'я й добропут. До-
машній собака гавкає на мухи, а хорт навіть
не знає, що вони існують. Лінива людина че-
кає, поки ріка висохне, і ніколи не прийде на
базар. Рішучість перепливає ріку й полаго-
джує всі справи. Безрадність не вміє в'єсти
приготовленої для неї поживи, а рішучість
робить м'ясо з грибів.

Той, що йому не щастить, старається
скласти вину на свого противника. Як про-
пало вино, то він винує щурів, бо це завжди
вигідно мати під рукою козла відпущення. Ми-
ша завжди знайде діру, хоч би в кімнаті бу-
ло повно котів. За добрими робітниками зав-
жди буде попит. В найгіршій базарній будді
можна щось заробити. Жоден голляр не пого-
лить так добре, щоб інший не знайшов щось
поправити. Немає такої речі, яка не могла б
бути кращою, і хто доставляє кращі речі, той
одержує замовлення. Декотрі пророкували,
що машини доведуть людей до бідноти, але
хто зумів їх використати, той збагатів. Якщо
людина не має здібності піdnятися вище, то
вона останеться бідною, а хто візьметься за
діло, і обзнайомиться з речами, то його май-
бутність забезпечена, дарма що раніш він

був простаком. «Недобрі часи», говорить де-
хто; так, якщо ви будете позіхати і думати
про марні речі, то часи завжди будуть недобрі.

Багато-хто не можуть нічого здобути
тому, що їм бракує рішучості почати діло.
Найтрудніше, це зберегти десять карбованців.
Перший удар — половина бою. Виріши взятись
за діло і внеси дешо в ощадну касу, то ти будеш
мужем. Бідний залишається завжди бідним,
якщо він думає, що він мусить бути такий.
Але з найбіднішого положення є вихід, якщо
чоловік почне думати про те, поки в нього не
появилось шестero дітей; після того він мусить
дбати про утримання родини й бути вдоволен-
ним, що може прокормити й одягнути своїх
дітей. Ліниви кури шукають поживи тоді, коли
мають за собою велике стадо курчат. Моло-
дим людям дорога вгору відкрита, і ті, що
відважно починають підноситися, можуть бу-
ти наверху. Що трудно здобувати — приємно
згадувати. Якщо люди з молодих літ працюю-
ть щиро й самозречено, і ощаджують, то во-
ни не будуть змушені працювати тяжко все
свое життя, як багато-хто. Задля ощадності
варто здергуватися від напитків. Вода — силь-
на рідина, не даром вона обертає млинове
колесо. Вона є напиток левів і коней, і Сам-
сон ніколи не пив нічого іншого. За гроші,
які чоловік видає на напитки, можна побуду-
вати дім.

Якщо ти хочеш зробити щось добре, то
ти мусиш вирішити попробувати. Є багато до-
ріг до служення Богові, і деякі будуть відпо-
відні й для тебе, як ключ підходить для зам-
ка. Ти не повинен мовчати тому, що ти не ве-
ликий проповідник; будь задоволений, коли ти
можеш свідкувати двом — трьом у хаті; ма-
ле поле може дати добре жнива. В малій по-
судині можна варити так добре, як у великій.
Маленький голуб може принести добру віст-
ку. Навіть малий собака може загавкати на
злодія, розбудити господаря і спасті дім. Іс-
кра — це також вогонь. Одне речення прав-
ди має в собі небо. Роби, що ти можеш роби-
ти, молись за всього серпя, а решту віддай
у Божі руки.

Нажаль, багато відкидають пораду, як камінь добре насіння. Ви можете вчити корову
сім років, і вона ніколи не навчиться співати.
Коло дверей деяких людей проходив Соломон,
коли вони народились, але до них не загля-
нув. Їхня одежа — це шапка нерозумного на-
ослячій голові. Вони сплять, коли треба ора-
ти, а в жнива плачуть. Вони їдять усе на ве-
черю й дивуються, чому не мають нічого на
сніданок. Наші працюючі люди дуже нееконо-
мічні, а тому в нас багато бідних. Якщо б те,
що марно розтрачується, було спільно вико-
ристане, то можна було б забезпечити всі ро-
дини їжею й наукою.

Якщо б усі хотіли спробувати,
Не було б кому на соломі лежати,
Менше було б тих, що від бажання
вмирають,
А більше було б тих, що достаток
мають.

XXIII

ПАМ'ЯТНИКИ

Кожна людина повинна залишити пам'ять у своїй родині, в сусідів і приятелів. Недобре, якщо смерти людини ніхто не зауважує, ані добрим словом не згадає. Добрий характер, це найкращий пам'ятник. Ті люди, які любили тебе, і яким ти помогав, будуть довго згадувати тебе й тоді, коли незабудьки зів'януть на твоїй могилі. Надіймось, що про нас зможуть краще сказати, як про того чоловіка, що на його могилі було написано:

«Тут спочиває чоловік, який не зробив добра.
І якщо б він ще жив, то чи зробив би?
— Хто знає!

Куди він пішов, і де він пробуває, —
Ніхто цього не знат і про це не дбає».

Не треба, щоб наші друзі згадували нас так, як жорна й п'яниць, як про того сусіда, що на його могилі було написано:

«Дорогий читачу, дорогий читачу,
Подивись на це місце, де сплю в поросі.
Усе мое життя я робив, що міг,
А тепер поживою червам є остатки мої».

Це саме можна було б сказати про товстого бика чи добре відживлену свиню, якщо

б вони здохли від хвороби. Деякі чоловіки по-дібні до ходячих бочок від пива, і коли вони вмирають, то заслуговують на забуття.

Правдивий напис на могилі завжди кращий, як брехня. Писати лестощі на пам'ятнику, це те саме, що виливати розтоплене масло в канаву. Яке недобре поняття в тих, які вихваляють покійників, наче б вони трубили в трубу останнього ангола, ще до того, поки він з'явиться! Ось вам приклад:

«Тут спочиває Марія Івановна
Яка була чиста й без провин;
Її тіло замінилось новим наметом
І вона відійшла, немов серафим».

Можна поставити питання: Де хоронять поганих людей? На якому цвинтарі? Всюди лежать кращі з людей, і цвинтарі, де міспечевати. Деякі з них були такі добрі, що нездиво, що вони померли, бо вони були задобрі, щоб жити в грішному світі. Краще дати хліба живим, як каміння мертвим. Краще ласкати слово живим, як похвала мертвим. Від таких похвальних слів і мертві червоніють.

А які ж то мармури ставлять над могилами славних людей! Половина з них вистачила б на будову дома. Як тяжко їм буде вставати в день воскресіння з мертвих! В мені залишає дух, коли я уявляю собі всі ті гори каміння на моїх костях, хоч я не маю причини такого боятись. Нехай земля, яку я часто пере-

орюю, буде легка на моїй труні, коли прикриє мої холодні члени. Похороніть мене денебудь під віттям терпистого куща, і зробіть на моїй могилі зеленого горбка, довколо якого росли б первоцвіти й стокротки; в тихому місці, де опадає листя, співають вільшанки й від сонця блищає краплі роси. Нехай над моєю могилою віє свіжий і вільний вітер, і, якщо на ній повинен бути напис, то нехай буде такий:

«Тут спочиває тіло Івана Орача,
Що очікує приходу Господа Ісуза
Христа».

Я часто чув, що на пам'ятниках є написи «терпіння», але ще ніколи цього не стрічав, коли проходив цвинтарем. Зате на пам'ятниках я бачив різні дурниці, і я дивуюся, як цвинтарний заряд дозволяє писати такі нісенітниці. На нашім власнім цвинтарі, і на сусідніх, я сам читав багато нерозумних речей, що ними можна заповнити всю книгу. Краще залишити могилу пустою, як поставити на ній пам'ятник нашого нерозуму. Могили найменше підходять до жартів і насмішок, але на деяких написані такі дивні речі, що «щоближче до церкви, то дальнє від здорового розсудку». Ось гіркий, але правдивий напис:

«Лежить тут, перетворившися в порох,
Дівчина — на ім'я їй Ріта.
Вона відійшла 3-го червня,
Закривши свої уста навіки».

А цей не є кращий:

«Візник Іван тут лежить у гробі.
Він довозив пильно горілочку мідну.
Так, він возив, поки не ослабів
Віжки інший забрав суворо.
Тому, що вже руки його не везли,
Його самого сюди привезли».

Чи автори цих слів не могли помістити свої жарти в інших місцях? Розум людини мусить бути майже мертвий, якщо вона не має іншого місця для цих речей, крім могили. Тіло найnezначнішої людини є надто поважна річ, щоб її висміювати. Який нерозумний був той чоловік, що написав на могилі ось такі жартівливі слова:

«Побачив Бог, що я дерево зрубав —
І нещастя мені Він післав.
Зеалився дуб і я миттю упав
І мені він шию зломав».

Я думаю, що вистачить цього прикладу. Це наглядний доказ, що деякі нерозумні остаються жити, щоб писати на могилі тих, які померли. Хотілося б, щоб існували сонні об'явлення. Не дивно було б, якщо б покійники вийшли з гробів, в яких їх так недобре покрили. Мені здається, що треба було б видати закон про заборону писати такі нісенітниці про покійних, хібащо той, хто пише такі речі, отримав би посвідку, що він — осел, як отримують позволення на лови. Так усяка

переборщена похвала належить модерним крамницям, і не повинна бути написана на могилах. Я говорю так, як наш проповідник:

«Нехай гордий камінь не прославляє добродія,
Й чудовий напис, де грішник лежить.
Достойний слави лиш наш Спаситель,
Який умер, щоб ми могли жити».

ДУЖЕ НЕРОЗУМНІ ЛЮДИ

Я чув про чоловіка, який не міг розрізнати великої букви «А» від ноги бика. Я знаю також людей, які не можуть розрізнати, де більше, а де менше «А». Але на світі існують ще більш нерозумні. Вони по хвості пізнають голову корови. Вони знають, що ріпа не росте на дереві, і можуть відрізнати бурака від моркви, зайдя від кріліка. Однак є освічені люди, які й цього не знають. Якщо вони неграмотні, то не вміють орати, сіяти, жати й косити; не знають утримати семеро дітей за десять карбованців на тиждень, не зробивши довгу. Одночасно існує багато людей не досить розумних для того, щоб послагоджувати такі справи. Неуцтво в читанні є недобра річ, але неуцтво в тяжкій праці — ще гірша. Мудрість не завжди говорить по-латинськи. Люди висміюють наші працюючі костюми, і, дійсно, вони не виглядають добре, але ті, хто їх носять, і наполовину не такі дурні, як їх рахують. Якщо б тільки ті нерозумні їли хліб, які носять широкне взуття, то харчі були б дешеві. Мудрість у бідного чоловіка — це діамант. Лише ті, що мають добрий розсудок, можуть бачити її вартість. Мудрість часто хо-

дить в полатаній одежі й люди часто не захоплюються нею, але для мене людина дорожча за одежду. Шкаралупа — нішо, а зерно — все. Не треба шукати перозумних у глухих місцях, їх є багато в столицях.

Я хотів би, щоб кожен умів читати, писати й рахувати. Я не думаю, що людина може знати забагато, але знати ці речі, це ще не значить мати виховання. Є мільйони таких грамотних людей, як теля нашого сусіда, що не знає своєї матері. Це ясно так, як два рази два — чотири. Треба тільки подумати над цим. Уміти читати й писати — це те саме, що мати інструменти для ремесла, але якщо цим приладдям ви не вмієте працювати, то воно не поможе вам багато. Кожен знає, що йому підходить найкраще і, що робить його найбільше корисним. Якщо кітка ловить мишій, а курка несе яєчка, то вони роблять найбільш відповідне діло. Яка користь коневі, якщо він знає як літати, для нього вистачить уміти бігати. Рільник повинен знати, як орудувати господарським приладдям; коваль повинен знати копито коня; доярка — як дойти корову, бити масло й зберігати молоко, а жінка працюючого має знати, як варити й пекти, прати й латати. Я позавжду собі сказати, що люди, які не знають своїх обов'язків, чи своєї професії — дуже нерозумні, хоч би вони й знали як по-грецьки назвати крокодила, або

написати поезію. Часто справджується приказка:

«Яків ходив до школи
Учитися бути дураком».

Коли людина впаде в воду, то вміти пливати їй важніше, як знання математики, однак мало хлопців учатися пливати. Дівчат учатъ танцювати й чужих мов, тоді, як уміти шити й господарити було багато краще для них. В ці тяжкі часи, коли з великим зусиллям можна заробити на прожиття, добре й практичне знання може бути корисніше за університетську освіту; але чи хто говорить в наші дні про практичне й розумне шкільне виховання? Учителі стали б безглузді, якщо б від них вимагали, щоб вони учили селянських дітей, як копати картоплю, або садити капусту, але школи принесли б багато користі, якщо б учили подібні речі. Якщо ви хочете мати мисливського собаку, то ви на те його вчите. Чому з людьми часто поступають протилежно? Все мало б бути згідно з правилами: «Кожен до своєго діла, і кожна людина — майстер свого діла». Учіть Івана й Василя географії та іншого знання, але не забудьте навчити їх, як чистити черевики й пришити гудзика до власних штанів.

Олена й Катерина можуть грати й співати, якщо вони люблять музику, але раніше їх треба навчити шити сорочки й штопати

шкарпетки. Коли вийде нова постанова, я надіюсь, що буде постановлено навчати дітей практично-домашнього заняття так само, як читати й писати. Але, покищо, безпільно говорити про те, бо, якщо дітей потрібно вчити здорового розсудку, то що тоді ми зробимо з учителями? Небагато людей мають його довільно, а ті, які мають здоровий розум, не є схильні зайнятись навчанням у школі. Багато дівчат учатися різних непотрібних речей, що називають «доповненням знання». Наприклад: бідний чоловік має шестеро дівчат, і заробляє всього тільки 500 карбованців на рік, але ні одна з них нічого не робить тому, що їхня мама захворіла б від горя, якщо б одна з дочок зіпсуvalа собі ручки, перучи, або загоріла на сонці, працюючи в городі. Хочеться сміятись, коли чуєш їхні розмови про моду й пристойність, тоді, коли вони двічі бідніші за дочок нашого крамаря, які самі заробляють на своє утримання і збирають гроші на той час, коли якийсь молодий рільник до них посвataється. Вірте меві, хто ожениться з цими дівчатами, той поступить не краще, як той, що ожениться з восковою лялькою. Мама таких дівчат на мене може сердитись, скільки хоче, але я продовжує твердити, що вона й її дочки дуже нерозумні, тому, що не знають, що їм потрібне. В наші дні широти (маленька риба) називають себе осе-

ледцями; всякий осел вважає себе достойним бути королівським конем; всяка свічка видас себе за сонце. Якщо чоловік має найкращий одяг, гарного ковнірчика, окуляри на очах, палицю в руках, блискучого ланцюжка на своїм жилеті і пустою головою уявляє собі, що люди не бачать наскрізь його чванливості й хвастощів, то він повинен бути нерозумний, тому, що не знає самого себе. Пишно одіті думають, що вони є кращі гості, але про них ніхто так не думає. Учитель танців і кравець можуть прикрасити боввана, але в людяні вони не можуть нічого змінити. Ви можете помалювати жорновий камінь такою фарбою, яка вам подобається, але сиру з нього не зробите.

У нас є багато постів, принаймні ряд нерозумних людей, що вважають себе за таких. Цими людьми я дуже цікавлюсь, тому, що я написав книжку й мені треба прислуховуватись до їхнього базікання. Нісенітниця завжди остается нісенітницею, байдуже, чи вона написана прозою, чи поезією, так, як фальшиві монети негідна, незалежно від того, чи вона дзвонить, чи ні. «Послухай, Івा�не», — сказав мені один чоловік, «я хочу перечитати тобі деякі мої вірші». «Ні, дякую», — відповів я, «я не маю поетичного настрою сьогодні. Запам'ятай, що й завтра я не буду мати кращого настрою». Яке право він має викидати

своє сміття перед моїми дверима? Я маю досить свого власного. Я не маю заміру загикати своїх ушей шевською смолою, чи шевськими віршами. Одного ранку я отримав дві дюжини віршів від двох великих сільських поетів. Я мушу признатися, що вони були одні з найкращих, що я їх зустрічав у книжках, а саме:

«Це є провинка вкрасти запинку,
Але більший гріх — вкрасти оріх».

Нижче подаю римованого вірша написаного на пам'ятнику одного бідного чоловіка:

«Тут я спочиваю,
Згинув у відчая
В оді скалу маю».

Коли торговці вкладають свій прибуток до акційних компаній і думають їх знову отримати, коли вони позичають гроші на більші проценти і думають будувати своє щастя на цьому, то вони дуже нерозумні люди. Це те саме, що поставити дерев'яну посудину на вогонь, щоб зкипіла вода, або посадити фасолю на дні ріки й очікувати доброго урожаю.

Коли люди довіряють адвокатам і тим, які позичають гроші (байдуже, хто вони, еvreї чи погани), якщо вони беруть гроші, спекулюють і вважають себе щасливцями, то вони ганебно нерозумні. Навіть гусак на луці мудріший за них, бо втікає, коли йому хочуть вискубати пір'я.

Люди, що залишають свої гроші в шинках і думають, що ввічливі привітання шинкарів, це дійсний знак пошани, є великі простаки. Про відношення шинкарів до людей так говорять:

«Якщо маєш гроші,
То можеш сідати,
Як не маєш жодних,
То іди до хати!»

Лисиці захотілось сиру, бо йнакше вона не хвалила б ворону. Сало кладуть в мишолапку не для того, щоб годувати мишей, а для того, щоб їх зловити. Огонь запалюють не для приемності риби, а тому, щоб її спекти. Шинки (коршми) існують не для користі працюючих людей. Якщо б це було так, то вони не відповідали б своїй цілі. Чому ж де-хто думають, що вони «для добра дому»? Якщо я витрачаю гроші для добра дому, то не-хай це буде мій власний дім. Недобра та кри-ниця, в яку треба літи воду. Шинкарі недоб-рі приятелі, бо вони все беруть, а нічого не-дають, окрім кружіння й болю голови. Хто називає своїми друзями тих, що позволяють сидіти годинами й пити, той нерозумний, ду-же нерозумний. Люди, тигри, орли й хижаки — це звірі, які шукають жертви, і ніхто, крім дурних, не дозволить собі попасті в їхні кіг-ті й пашу.

Той, хто думає, що політичні партії мо-

жуть зменшити податки, мусів народитись першого квітня, а той, хто очікує милосердя й помочі від громадських комітетів, напевно виховався в закладі божевільних. Хто вірить в обітниці зреблені в час виборів, той заслу-говує на титул осла. Хто вірить всяким «дру-зям народу», той дуже нерозумний. Вибраний людьми чоловік буде захищати справи працюю-чих людей тільки тоді, коли вони будуть відповідати його власним інтересам.

Позичити парасоля й надіятись, що вам його повернуть; зробити людині добро, з на-дією, що вона віддячить добром, коли ви буд-дете в потребі; мріяти про здергання жіночих язиків; старатись догодити всім; надіятись, що обмовники будуть говорити про вас добре; розраховувати на дослідження правди в на-клепі між людьми — це доказ великого неро-зуму. Ті, що найкраще знають світ, найменше довірюють йому. Якщо хто-небудь вірить йо-му, то це простаки. Так само можна довіряти кінському копитові, або зубові пса. Довіра ін-шим зруйнуvalа багатьох. Хто довіряє свої справи слугам, думаючи, що вони будуть на-лежно виконані, той дуже нерозумний. Миши знаєть, коли нема кота в хаті, а слуги зна-ють, коли нема господаря вдома. Як тільки око господаря не дивиться, то рука працюю-чого слабне; так буває в більшості випадків. Господареве око і його рука — це найкращі

робітники на господарстві. Хто качається в ліжку, потішаючи себе думкою, що діло піде саме, той дуже нерозумний.

Той, хто п'янається не провадить добро-го життя, а потім дивується, що його лице покрите зморшками, а кишеня порожня, він перестав би дивуватись, якщо б мав хоч кри-хітку розуму. Ті, що шукають щастя в шин-ках, лазять на дерево по рибу. Увесь розум таких людей міститься в яечній шкаралупі, бо йнакше вони не шукали б задоволення з такою певністю там, де його не можна знай-ти, як корови в гнізді ворони. Але, нажаль, непотрібних так багато, як мишей у скирті. Я вислав би таких людей у країну, де платять три карбованці на день за спання. Якщо б можна було кому з них, що провадять легко-важне життя, показати результати їх негід-ності, то вони напевно стали б краї. Все ж таки я переконаний в тому, що вони бачать це все, і залишаються такі самі. Вони подібні до метелика, що спалив собі крила на вогні і все летить на горючу свічку. Дійсно, якщо нероби й п'яници надіються, що вони можуть прожити, тримаючи руки в кишенях, а носи в склянках від напітків, то вони дуже неро-зумні.

Коли я бачу молоду жінку, яка на своїй голові має цілий город квітів, добру одіжку модерної крамниці на своєму тілі, повертаю-

чи свою голову так, наче б усі дивувались їй, то я переконаний, що вона дуже нерозумна. Розсудливі чоловіки не женяться з тими, що мають багато одяжі в шафі; вони шукають роз-судливих жінок, а такі жінки завжди одяга-ються скромно.

Я вважаю за дрібних тих людей, які на-сміхаються з релігії, і думають, що вони за-надто розумні, щоб вірити в Св. Писання. Во-ни, звичайно, вживають великих слів і багато хваляться. Якщо вони думають, що таким чи-ном могли б зруйнувати віру думаючих людей, які досвідчили на собі силу Божої ласки, то вони найбільше нерозумні.

Хто дивиться на схід і захід сонця і не бачить в тому Божої руки, він мусить бути більше сліпий, як кріт, і повинен би жити під землею. Мені здається, що Бог говорить до ме-не з усякої квітки, сміється до мене з усякої зорі, промовляє до мене голосом раннього повітря і говорить грімким голосом через уся-ку бурю. Шкода, що так багато освічених лю-дей не бачать Бога, тоді, коли неосвічений рільник бачить Його в усьому. Кажуть, що людина є Богом собаці тоді, коли вона стає гірша за собаку, який слухається свого па-на. Людина ж не хоче слухати голосу Бога. Вони називають себе «філософами», чи не так? Їхнє властиве ім'я «нерозумні», тому, що нерозумний сказав у своєму серці: «Нема

Бога». Вівці знають, коли приближається дош, ластівки передбачують зimu, також, кажуть, що й свині передбачують вітер. Як багато- нижче мусить стояти той, що живе в присутності Бога і не бачить Його. Це є доказ того, що людина може бути велика й освічена й одночасно дуже нерозумна.

З М И С Т

Розділи	Стор.
I Лінівим	7
II Про релігійних балакунів	20
III Про зовнішність проповідника	29
IV Про доброту й рішучість	34
V Про терпеливість	43
VI Про сплітки	48
VII Про вміння використовувати нагоду	52
VIII Потрібно мати завжди відкриті очі	57
IX Думки про думку	62
X Помилки	67
XI Речі, яких не варто пробувати	72
XII Довг	77
XIII Дім	90
XIV Доля людини	98
XV Надія	105
XVI Витрати	112
XVII Добре слово для жінок	118
XVIII Дволичні люди	129
XIX Вказівки для успіху	136
XX Переборщення	146
XXI Небажані речі	154
XXII Пробуй	160
XXIII Пам'ятники	167
XXIV Дуже нерозумні люди	172